

Žozef
KESELA

Noći prinčeva

MINERVA

ŽOZEF KESEL

NOĆI PRINČEVA

*MOM BRATU ŽORŽU
i našim ciganskim noćima*

*Naslov originala JOSEPH KESSEL NUITS DE PRINCES
Prevod isa francuskog BORJANKA LUDVIG*

PREDGOVOR

Shvatam da moram da napišem ove redove prerađujući *Noći prinčeva* za jedno novo izdanje. Oni ni po čemu nemaju karakter predgovora. Oni su samo podsećanje na činjenice, neka vrsta istorijskog rasvetljavanja.

Da bih oblikovao sredinu i ljude koje opisuje ovaj roman, napisan 1927. godine, trebalo je da zbog jedne velike revolucije prođu Evropom hiljade ruskih emigranata, među kojima su se nalazili pevači, muzičari, divni igrači i mlade žene velike lepote, bez sredstava i zanimanja.

Bili su potrebni u isto vreme i posleratni ekonomski i moralni uslovi, naravno rata od 1914. Godine, euforija tih godina, ležernost raspoloženja i novca, da bi ti ruski pevači, muzičari, igrači i mlade žene naišli na ljude spremne da ih slušaju do halucinantnih jutarnjih časova i da bacaju bogatstva pod njihovih gudala i pod njihove korake u fabrikama za zadovoljstvo u kojima su oni radili.

Kozački podrumčić ... Jar ... Trojka.

Cigani, kozaci, neobuzdani horovi... *Lezginka* sa bodežima. I ona crnpurasta lica. Onaj zov Azije.

Propali prinčevi, velike dame koje prodaju cveće, gardijski oficiri i admirali carske flote boji su postali kelneri, kuvari, portiri.

I muzičari koji su svirali, nekoliko godina ranije, na petrogradskim ostrvima, za velike vojvode, za Raspućina.

A oko parade, s jedne i druge strane pijanstva, drama sećanja, strahote gordosti i pada, odraz jednog društva srušenog i uništenog a još tako bliskog.

Taj živi univerzum ključao je, bio u delirijumu, vezan za padine Monmartra. Sve ličnosti iz ove knjige sretale su se svake noći, u njihovom lažnom sjaju, pod bleštavim reklamama.

Ja sam ih mnogo voleo i mnogo im dugujem: oni su mi pružili jednu drugačiju dimenziju života.

Neke bi njihove slabosti, duhovna ludovanja i njihovi nemiri još uzbuđivali, i pored gustog sloja vremena. Neki bi odjek tih noći, zanosnih i divnih, probio gluvi zid vremena.

PRVI DEO PANSION MEZIRE

I

U Pasiju se nalazi jedna vrlo mala ulica. Njeno ime, koje niko ne zna, polako nestaje sa loše održavane table. Zbijena između dve široke arterije kojima neprekidno tutnji život Pariza ona, beznačajna, drema. Kroz nju, samo ujutru, prolaze tricikli pekarskih momaka.

U ostalo vreme, mogu se ponekad videti jedino neka ručna kolica. Covek koji ih gura ostavlja ih uz trotoar i umornim korakom odlazi u kafanu na uglu, kod Overnjanina sle-pog na jedno olko, koji se uz kafanski posao bavi i prodajom uglja.

Krajem 1924. godine, u broju dvanaest ove bezimene ulice, bez boje i života, nalazio se jedan porodični pansion. Njegova fasada je bila siva, pomalo oronula; kapci na prozorima godinama nisu bili bojeni tako da su se stapali sa zidovima pa je u rano jutro kuća izgledala kao slepa.

U samoj kući, tepisi koji su izgubili sve šare i nijanse i nameštaj presvučen izbledelim somotom, širili su nekakav miris bez života i svežine.

Jedna tužna mala bašta, koja se videla kroz zastakljena vrata, sa ogolelim stablom i sa ostacima šljunkovite staze, dopirala je do visokog zida. Sve je to bilo tako mrtvo da je izgledalo neobično videti ogledala u kojima su se odražavali predmeti i lica.

U ovom porodičnom pansionu, premda je život bio skup, gospođica Ivet Mezire, stara devojka sede kose i duguljaste glave koja se odevala u duge crne suknje, izdavala je sobu i hranu za dvadeset četiri franaka na dan. Svim svojim savesnim srcem bdela je nad čistoćom postelja i redovnošću obroka.

Volela je da joj neka starija gospođa čestita na jelu, da joj se neki stari profesor iznuren četrdesetogodišnjim radom u školi zahvaljuje na mirno prospavanoj noći.

Gosti su se bez sumnje smenjivali, odlazili jedan za drugim put groblja, ali su toliko međusobno ličili po sitnim pokretima, nejakim glasovima, stidljivim pogledima i čistoći iznošene odeće, da se gospođica Mezire nije sećala da je morala, već četvrt veka, da dodaje neku rečenicu svom rečniku, da bi opštila sa njima.

Međutim, skoro odmah po završetku rata koji je otpočeo 1914. godine, gospođica Mezire je počela da oseća neku nejasnu zabrinutost. Stanari porodičnog pansiona su sve manje i manje

dolazili. Sobe onih koji su odlazili ostajale su nedeljama i meseciima prazne. Reklo bi se da se uviđavna, obazriva i učtiva vrsita ljudi, među kojima je gospođica Mezire bila sigurna da će okončati svoj život, gasila, i da se pretvarala u neku drugu vrstu, čije su žene otkrivale svoja kolena.

U to vreme u porodični pansion koji se nalazio u maloj ulici u Pasiju stiže jedan čovek plave kose, u kožnoj jakni, koji skide šoferski kačket da bi se predstavio gospođici Mezire. On je govorio francuski sa posebnom uglađenošću, ali i sa nekim naglaskom koji zbuni gospođicu Mezire. On reče:

- Gospođo, ako dozvoljavate i ako imate mesta, biću očaran da uzem stan ovde. Garaža u kojoj držim svoj taksi je sasvim blizu, u ulici Pomp.

U pređašnja vremena, gospođica Mezire ne bi čak ni saslušala nekog tako obučenog neznanca, ali polovina kuće bila je prazna a rashodi su sve više rasli. Ona je dakle oklevala, kad čovek dodade:

- Kako radim noću, i pošto se vraćam u pet sati ujutru, bio bih vam veoma zahvalan da mi date ključ od ulaza da vas ne bih uznemiravao svaki put.

Gospođica Mezire koja je, međutim, znala šta je dobro ponašanje, nije mogla a da se ne užasne. Za nju je Pariz, posle deset sati, postajao neka vrsta perverzne i opasne pustare u koju nijedno živo biće, ako je časno, nije moglo da se uputi. Dok je razmišljala kako da ga odbije, neznanac nastavi:

- Ne bojte se, gospođo, neću nikoga buditi, uveravam vas. Znam da hodam kao senka.

Glas mu je bio veoma nežan dok je izgovarao ove reči, propraćao ih je tako čestitim i tužnim osmehom da gospođica Mezire oseti, prvi put u životu, da njena načela, ma koliko bila nepobitna, nisu mogla uvek da se održe protiv nekih lica.

- Na ključ, gospodine - reče ona strogo - ne računajte. Imam samo jedan ključ koji je uvek kod mene. Ustajem vrlo rano i lično ću vam ja otvarati vrata.

Moliću vas samo da ne zvonite. Kuća je uvek bila najmirnija u kraju.

Ona lagano uzdahnu misleći na pet-šest stanara pansiona koji su joj ostali i na poglede kojima će dočekati pridošlicu. Čovek je već

ispunjavao prijavnu listu sa koje gospođica Mezire mogade da pročita: Prezime: *Šuvalov*.

Ime: *Maksim*.

Starost: *30 godina*.

Mesto rođenja: *Tobolsk (Sibir)*.

Nacionalnost: *Rus*.

Zanimanje: *Doktor medicine, sada šofer*.

Lične isprave: *Pasoš Društva naroda. Lična karta. Vozačka dozvola*.

Tako se prvi Rus nastani u porodičnom pansionu. Uskoro, nekakvim umnožavanjem, čudnom deobom ćelija zbog koje je gospođica Mezire bila prestravljena i zaprepašćena, bilo ih je troje, zatim petoro, zatim desetoro i najzad sve što je bilo prazno u njenoj kući beše ispunjeno ljudima koji su svi ispisivali na policijskim listama: *Pasoš Društva naroda*.

Ova poslednja formula neobično je zbunjivala gospođicu Mezire.

Jednog jutra, kad je, kao obično, otvarala vrata Maksimu Šuvalovu, ona ne mogade da se uzdrži i zapita ga o tome.

- O! to je vrlo prosto, gospođo - odgovori on s osmehom u kome oči nisu učestvovale - kako mi više nismo hteli svoju zemlju onakvu kakva jeste, ona nije htela nas onakve kakvi jesmo. Onda mi ne pripadamo nikome, dakle svima, dakle ženevi.

Ovo objašnjenje, ako ga gospođica Mezire i nije sasvim razumela, ipak joj je na neki način pokazalo da njeni gosti više nemaju otadžbine. Ona se zbog toga sva uznemiri.

Za jednu Francuskinju starog kova kao što je to bila gospođica Mezire, to jest koja je više nego iko prožeta osećanjem, religijom rodnog tla, ovi ljudi bez zemlje odjedared postadoše tela loše privržena zemlji, ne sasvim ljudska bića, s kojima se nije moglo postupati na uobičajeni način.

Kako, doista, zahtevati od njih, koji su dolazili s neke druge planete, da se ponašaju kao normalna bića? *Kako* pitati parove jesu li *venčani*? Isprazniti salon u devet uveče? Sprečiti tri čoveka koji rade u različito vreme, da se smenjuju u istoj postelji? Uskratiti im žar za neobičnu spravu koja se zove samovar?

Nekoliko starih ljudi koji su ostali verni gospođici Mezire zaista su se žalili, prvenstveno zbog razgovora koji su se po sobama vodili do kasno u noć, i ponekad bili praćeni pesmom. Napokon ona primi ovo tužakanje sa izgledom potpune bespomoćnosti i samo odgovori:

- Šta ćete, to su Rusi iz Društva naroda!

- A, zaista - odgovarahu stari ljudi.

I oni su odmahivali glavom kao da je sve što ove reči nejasno nose u obliku nesreće i čuda bilo dovoljno da bi oni bez gundanja podneli činove neprijateljski usmerene na njihov odmor.

Od tog doba, u ulici je pansion gospođice Mezire dobio ime kuća Rusa, i često su se domaćice koje su se vraćale svojim domovima, sa mrežama u rukama, zaustavljale na kućnim stepenicama da bi na miru posmatrale staru sivu zgradu koja im je sva izgledala ispunjena nečim nepoznatim.

Ipak dođe dan kad gospođica Mezire poče zbog navike da raspoznaje među podanicima Društva naroda ljude i žene koji, iako su bili mlađi od onih koje je dotle primala, nisu zbog toga bili manje slični svim ostalim ljudskim bićima. Samo ona onda shvati poremećaj koji su oni uneli u kuću i užasnu se zbog svoje slabosti.

Više se ništa nije poštovalo. Jelo se, umivalo i spavalo bilo kako, bilo kad.

Da bi znala koje je doba dana, gospođica Mezire više nije mogla da se upravlja po zvukovima pansiona. Morala je da gleda na zidni sat.

Umesto prigušene atmosfere, skoro sladostrasne zbog obamrlosti koja ju je godinama i godinama okruživala, ona je samo slušala galamu i viku iz jedne sobe u drugu i stalne tutnjave kroz hodnike. Čudni posetioци, ponekad obučeni s najistančanijom brižljivošću, ponekad vukući cipele ne bi li prikriili raspukle potpetice dolazili su kod istih ljudi, bili primani sa istim izlivima dobrodošlice. Ostajali su tu satima. I još je bila prava sreća ako ne bi trebalo postavljati i za tri, četiri nepredviđena gosta, nekoliko minuta pre večere.

Pa one bočice pune nekakvog bezbojnog likera koji se zvao votka, onaj crni hleb koji je iskrsavao po stolovima i koji su svi raznežemo gledali. A osobito, osobito one promene raspoloženja, ona zakopčana lica, tragična, koja su užasavala gospođicu Mezire ili bi je, iznenadno, nagnali da uzdrhti zbog njihovog bezazlenog smeha!

Kad shvati ovu vrstu propasti, gospođica Mezire upotrebi svu svoju energiju, koja je bila opšte poznata, da zavede mir u kući.

No njena nastojanja ostadoše uzaludna, a da ona nije mogla da shvati zašto u tome nije uspela. Niko nikada nije pokazao ni najmanji otpor na njene zapovesti, slušali su je čak sa potpunim odobravanjem, nekom vrstom učtive radosti, kao da se radilo o usluzi koju treba učiniti, pružanju nekog zadovoljstva. A zatim, neizbežno, sve se rasplinjavalo.

Dolazilo se na ručak sa pet minuta zakašnjenja, izvinjavalo, predlagalo da se preskoči čorba, i sve to sa takvom ljubaznošću da je prebacivanje ličilo na grešku. Ako bi gospođica Mezire nekome stavila zamerku zato što je zadržao gosta do dva sata ujutru i što ga je bučno ispraćao, stanar bi tiho odgovarao:

- To je bio moj gost, gospođo. A mi smo pričali o mojoj porodici; on dolazi odande.

Tada se gospođica Mezire izvinjavala.

Tako je bilo za sve. Svaki postupak, bio on najneočekivaniji, najšokantniji, imao je neki razlog, koji je bilo nemoguće ne pretpostaviti, ili, ako to nimalo nije bio slučaj, propraćan je tako živim kajanjem da je iskupljivao loše ponašanje. Ton tih ljudi bio je iskren, nekako neodoljivo jednostavan. Gospođici Mezire se činilo da oni idu kroz život razgolićeniji, razotkriveniji od drugih ljudi. Izgledali su bez odbrane, zbog vrline jedne neizilečive bezazlenosti. I malo-pomalo, zbližila se s tim ljudima, počinjući da se zanima za njihove priče, gospođica Mezire bi uhvaćena u neku sentimentalnu zamku.

Nisu je uzalud u kvartu svakodnevno pitali:

- Kalko su *vaši* Rusi?

Stari Borkov, violinista Blumanfeld, dve sestre iz sobe četrnaest, šofer Šuvalov i ostali behu postali zaista *njeni*, kao prostodušna bića koja je bila prihvatila.

II

Među tima tako neobičnim licima, najčudniji je bez sumnje bio Fedor Aškeljani, mladi kavkaski princ.

Nije se mogao sresti lepši čovek a koji bi, u isti mah, više podsećao na neku divnu životinju. Snažna čistota lica i tela, široke i prostrane grudi, uzak i vitak struk, tananih zglavaka, sve je kod njega poticalo od nekog starog i divnog plemena, koje se hranilo na visinama, u ratovima i slobodi.

Aškeljani je, uz to, delovao neobično snažno. Reklo bi se da su njegovi mišići bili bolje povezani, bolje složeni nego u drugih ljudi; osećalo se da su iskovani na najžešćem nakovnju, da su čvrsti, brzi i uvek u vlasti nekakvog životinjskog impulsa nezavisnog od njegove volje. Mišići koje su stvarale generacije konjanika i gorštaka snažnih grudi.

Oni su čitavog njegovog života vladali njime. I pored Carskog liceja, ekskluzivnih klubova i najistančanijih manira, on je voleo samo konje, slavlja, klanovske tradicije, ratovanje. I, svakako, žene od kojih se malo njih opiralo.

Porodično bogatstvo i događaji služili su njegovim naklonostima do onog dana kad je, izbačen na pristanište u Marseju, izvadio iz džepa pregršt dragog kamenja, sve svoje bogatstvo. Ono mu je poslužilo da stigne u Pariz i da proživi sjajno mesec dana. Zatim je stigao u pansion Mezire.

Od dana kad se upisao u registar, on se skoro nijednom rečju nije obratio staroj devojci. Stoga je ona bila iznenađena videći kako joj se približava dvanaestog januara, naveče.

- Gospođice, sutra je doček naše nove godine - reče. - Da, trinaest dana posle vaše. Trinaest, to je dobar broj. Trinaest - (ponavljao je tu reč s nekom vrstom senzualnosti). - Imam nekoliko prijatelja na večeri i zbog toga bih želeo salon. Kao lični kabinet, razumete. Kad budemo razbijala čaše, za sreću, shvatate, biće to jako zgodno.

Gospođica Mezire obori pogled pred tim suviše velelepničkim licem i kao razoružana njegovim željama. Princ koji broji dane drugačije od ostalih i razbija posuđe iz sujeverja. . .

- Kako hoćete - reče stara gospođica bezbojnim glasom.

Elem, na dan dočeka ruske nove godine, u jednoj sobi koja se nalazila na mansardi pansiona Mezire, Aleksej Dmitrič Borkov se

naglo probudi u podne. Sa kratke sofe koju mu je susretljivo ustupila stara devojka, njegova se glava odjedared pomoli, i okrete se ka uglu sobe odakle se činilo da dolazi težak uzdah. Kapci su bili zatvoreni pa nije mogao dobro da vidi da li je lice koje je nazirao u senci na jastuku bilo otvorenih očiju.

- Spavaš li, Vasja - prošaputa najnežnije što je mogao.

Kako nije dobijao nikakav odgovor, on se umiri. To što je shvatio kao poziv mora da je bila škripa nekog napuklog federa čije je vrhove osećao čim bi se malo pomerio. Ili pak, neki glas u snu.

„Čudno je, pomisli Borkov, *ja mnogo sanjam. Kaže se, međutim, da hodanje smiruje duh.*”

On ponovo leže na ležaj suviše kratak za njegovo telo. Članci su mu se loše pokretali, zgrčeni i ukočeni od dugog spavanja. I pored toga, dolazio je u iskušenje da ponovo zaspi, jer se osećao sav omamljen od umora.

Legao je *kao* i uvek oko četirii sata pošto se pešice vratio iz štamparije svog lista. A put je bio dug od Goblena do uličice u Pasiju. Svake noći, u toku beskrajnog puta, premoren, zadihan, on je govorio za sebe:

- Zbilja, nemoguće je. Neću izdržati. Treba da tražim neki bolji stan.

Ali svaki put kad je dolazio do kvartova gde je vazduh bio čistiji, gde se osećala blizina drveća i zemlje čiji svaki pedalj ne služi ljudskoj industriji, on je mislio na svog sina, i nije mogao da se odluči da ga povuče ka onom drugom delu Pariza punom galame i kužnog isparenja gde ga je njegov posao vezivao.

A zatim, da li bi našao na drugom mestu tako pogodnu vlasnicu kao što je gospođica Mezire koja, za hiljadu franaka mesečno, pristaje da ih primi na stan, da ih obojicu hrani, njega i Vasju?

Svakako, njihova soba je bila na mansardi, ali se na trećem spratu bolje disalo nego na prvom. Možda su za vreme obeda jela koja su mu služena bila strožije odmeravana nego drugima, ali Aleksej Dmitrič je vrlo dobro shvatao da za sumu koju je plaćao nije mogao više da zahteva, i hrana je bila dobra, što je naročito bilo važno za Vasju.

Da, bilo je to čudo što su sa hiljadu franaka njih dvojica mogli da žive pristojno i da jedu i da se najedu. On je zarađivao hiljadu i dvesta franaka mesečno, zato što je nedeljno pisao po tri članka i što

je vršio korekturu svih tekstova. To je za jednog emigranta bilo nešto ogromno. Koliko je njegovih ruskih kolega smatralo da mu je sreća bila naklonjena, kolega koji su, ipak, imali nekakav posao, što se tiče drugih ...

Pa ipak, hiljadu i dvesta franaka: stotinak starih rubalja... I da stigne dotle posle trideset pet godina uspešne karijere, pošto je uređivao velike listove, pošto je, pored ministara, imao prvenstvo kod ambasadora.

Aleksej Dmitrič odmahnu glavom ne bi li rasterao slike i misli koje su ga saletale pri svakom buđenju, u trenutku kad je bio najranjiviji i koje su mu oduzimale i ono malo snage što mu je ostajalo. A ona mu je bila potrebna, potrebna, potrebna. On je ponavljao ovu reč u sebi da bi održavao sav svoj otpor protiv iznurenosti i očajanja, i gledao je u pravcu postelje u kojoj je njegov sin spavao.

Tako je bar mislio.

Jer Vasja, i mada se Aleksej Dmitrič izuvao pre nego što uđe u njihovu sobu, otvarao vrata s predostrožnošću lopova i što su potom njegovi pokreti bili prožeti ženskom nežnošću, Vasju je probudilo ovo priviđenje. Otada nije mogao ponovo da zaspi.

To je bio mladić od sedamnaest godina, ali su njegovi nervi bili nervi preživelog čoveka. Rodio se od već starih roditelja i detinjstvo mu je bilo samo dugo nespokojstvo. Dva brata su mu poginula za vreme rata u Galiciji, kuća u žalosti, zatim revolucija, gladovanje, majka u zatvoru, otac izbezumljen, bežanje; on je bio izašao iz svih ovih iskušenja sa stravičnom slabošću i srcem koje je neprekidno izazivalo samrtne agonije.

Tog jutra njegovo kretanje je bilo mirnije i Vasja je skoro bio srećan zbog toga što ne spava da bi na miru uživao u divnoj ravnomernosti. Bez nestrpljenja je ugledao zoru kako nejasno ulazi u teskobni sobičak. Ona je malo-pomalo razmicala zidove, tako da je zbog toga Vasja sasvim pobegao iz nje. Neka nežna velika reka nosila je pred njim i slivala u jedinstveni talas retke i mile slike njegovog života: majsko jutro, na ostrvima Svetog Petersburga, plovidba niz Volgu, koju je za njega bio priredio Aleksej Dmitrič koji je išao u istraživanje, noć na palubi broda kad su plovili za Marsej i predvečerje na Sredozemnom moru kada je ugledao, kao u žil Vernovom romanu, zeleni talas.

On pokuša, bezuspešno, da se seti imena ličnosti iz te priče. Bilo je to suviše daleko u njegovom sećanju. Onda pomisli na knjige koje je skorije čitao i koje su bile njegov pravi život. *Rat i mir*. Kako je voleo tu knjigu!

Natašino bdenje kraj umirućeg princa Andreje. .. Ali, instinktivno, prestade da i dalje misli na tu scenu jer je, već, njegovo srce počinjalo brže da kuca.

Onda on poče da recituje Ljermontovljeve stihove, pune sunca, blažene radosti i miline. Časovi su neometano proticali u sanjarijama.

Ponekad je teško disanje Alekseja Dmitriča ometalo njegovo lagano proticanje. No, iako je obično i najmanje neprijatan šum skupljao i grčio sve Vasjine mišiće iscrpljujućim nestrpljenjem, on ga je bez ljutnje podnosio. On je znao zbog kakvog je umora ovo šištanje dolazilo. Isto tako je znao kakvom stalnom, sigurnom i junačkom ljubavlju ga otac štiti.

Aleksej Dmitrič, zaista, nikada nije govorio Vasji o njegovoj bolešljivosti.

Pravio se da ga smatra za zdravog i njihova uzajamna nežnost davala je snage za život jednom čudnom prividu koji je činio da su se mladić što uvek leži i stari čovek koji ga je okruživao negom i žrtvovanjem, igrali pravog života .

„*On neće da se ja smatram bolesnim* " govorio je za sebe Vasja gledajući s nežnošću lice sa retkim i prosedim obrvama, opuštenih obraza koje su blede zruci, što su strmo padali kroz proreze prozorskih kapaka, nemilosrdno osvetljavali.

U tom trenutku mladić duboko uzdahnu, što probudi Alekseja Dmitriča.

Ali čim ugleda zabrinuti pokret svog oca, Vasja nanovo sklopi oči i napravi se da spava. Nije želeo da oduzima starom umornom telu nekoliko trenutaka odmora.

On se nije micao još ni onda kad je Aleksej Dmitrič, pošto je ustao, obukao kaput koji mu je služio namesto kućne haljine, jer je Vasja znao da su prvi pokreti njemu posvećeni i da, zbog pridržavanja pravilima igre, nije trebalo da Aleksej Dmitrič pomisli kako ga neko posmatra, inače bi za svoju brižnost tražio izgovore koji bi bili mučni za obojicu.

Tako je stari novinar mogao da mirno izvadi iz nekog malog paketa dva jaja koja je bio doneo uoči tog dana, da upali na mermernoj ploči komode, jedinom komadu nameštaja koji je sa krevetom i kanabetom mogao da stane u sobici na mansardi, lampu na alkohol. Kad je ispržio jaja, on stavi vodu da vri za čaj. Zatim, pošto je malo odškrinuo prozorske kapke, dođe i sede na krevet svog sina.

Vasja je još oklevao da otvori oči. To je bio najteži trenutak koji je morao da izabere beskrajno pažljivo da ne bi pokvario čitav osetljivi mehanizam koji im je dozvoljavao da prilaze jedan drugome sa osmehom. Vasja lagano otvori svoje polusklopljene trepavice, ali onda sa skrivenim užasom vide da je već kasno: pogled beskrajne ljubavi bio je usmeren ka njemu, ukočen, potčinjen, požrtvovan, neopisiv kao odanost i očajanje neke životinje, jedan od onih pogleda koji se ne mogu ni prihvatiti ni uzvratiti, kao suviše lepi darovi za ljudsko siromaštvo.

Da bi ga izbegao, da više ne bi osećao čitavo biće starog čoveka kako se nudi i gubi, Vasja snažno zatvori oči. Ali čak i tako, njegovi suviše istančani nervi osećahu očev pogled. On je bio na njemu, vatren, prodoran, živ, jadan. I aritmično srce već izgubi ravnomerni ritam.

Kako prepoznati takav dar? Kako iskazati tom licu opustošenom zubom vremena, skoro smešnom sa velikim nosom i isturenim usnama, nežnost kojom ga je voleo? Da li je bar osećao, taj stari čovek, da se njegov sin ne vara njegovom lažnom veselošću, i da je samo poštuje ne bi li ga poštdeo gorih muka? Zna li on da nikakva obazrivost, da ni jedna od tih smešnih i dirljivih brižljivosti nije izgubljena? Ah! učiniti nešto da on to shvati, ali bez reči, jednim pokretom, jednim dodirrom ruke, da ga ne uplaši, već da mu se zahvali.

Zanos te vrste bio je suviše živ i brz za Vasju. Iznenadno se njegove ruke nađoše na slabašnim grudima, i on načini snažan napor da se uspravi, dok je znoj zbog strepnje tekao duž njegovih izdubljenih slepoočnica.

Aleksej Dmitrič veoma brzo podiže mladića, osloni ga na jastuke, otkopča mu gornji deo košulje, široko otvori prozore. Zatim uvek spremnim špricem dade mu injekciju kamforovog ullja.

Kad Vasja dođe k sebi, Aleksej Dmitrič se naglo okrete ka lampi na alkohol na kojoj je vrila voda. Prođe nekoliko trenutaka, što je i jednom i drugom bilo dovoljno da se sredi. Mladić se, osećajući da mu je glas postao sigurniji, odluči da govori.

- Veoma sam dugo spavao, oče - reče on. - Mora da sam bio nemiran u snu. Jedan san ... sa tobom... vrlo lep.

- Utoliko bdije - odgovori Aleksej Dmitrič ljubeći ga bez vidljive nežnosti. - To će ti otvoriti apetit.

- Ti, ti samo misliš na jelo..

I Vasja se nasmeši, trudeći se da pokaže tim osmehom sva osećanja koja su ga bila obuzela.

On doručkova, kao obično, preko sile, ali ništa ne pokazujući, pa reče:

- Kako si ti dobar kuvar. To je tvoj pravi poziv.

- Šteta što to nisam shvatio na početku karijere - odgovori Aleksej Dmitrič veselo. - To je sigurnije zanimanje nego stavljanje crnog na belo. A sada ću otići po naš ručak. Uopšte ne želim da silazim. Naša soba je veselija od trpezarije. I ti suviše voliš svoju postelju da bi već hteo da je napuštaš.

Tek na prvom spratu poče da otkleva. Gospođica Mezire je učinila toliko stvari za njega. Šta će reći kad bude saznala o novoj komplikaciji? obraćajući joj se, on brzo promrmlja:

- Moj sin se ne oseća dobro pa ću mu ja odneti gore čorbu i meso. Meni ništa nije potrebno. Ja, znate, ujutru jedem tako malo.

- Ali Melani može vrlo dobro .. .

- Ne, ne - prekide je Aleksej Dmitrič, koji se svakoga meseca ustručavao zbog skromnih napojnica koje je davao - ona ima mnogo posla a ja ću to brzo obaviti.

Oko pet sati Aleksej Dmitrič je morao da ide u svoj list. Bio je na njega red da piše uvodni članak, i trebalo je da dobije direktive u redakciji malog ruskog dnevnog lista od koga je živeo. Pre nego što je krenuo, on reče Vasji:

- Odmori se lepo. Znaš da nas je Aškeljani pozvao na večeru, na doček nove godine. Biće tamo doktor i Natalija i Elena Borisovna.

Kad ostade sam, mladić sklopi oči i više puta glasno izgovori, kao da prosto uživa da sluša zvučnost imena: Elena Borisovna, Elena Borisovna.

Aleksej Dmitrič se vrati što je brže mogao; posle Vasjine nezgode, on je mogao da radi jedino uz njega.

U uličici on sreće Maksima Šuvalova sveže izbrijanog i obučenog u jedno od njegovih najboljih odela.

- Čudi vas - reče šofer smejući se - da me vidite bez radnog odela. To je stoga što se vi nikada ne vraćajte u ovo doba, kad se ja vraćam, vreme kad se šetam bulevarima. I to još pešice. Ništa bolje od toga za mišiće. Čovek se, znate, isprlja na prokletom sedištu taksija u toku čitave noći.

Obično je Aleksej Dmitrič voleo da priča sa Šuvalovom. Razgovor sa tim čovekom koji se nikad nije žalio bio je blagotvoran. Izgledalo je da je čekanje mušterija do zore ispred restorana na Monmartru formiralo njegovu ambiciju i da je to bio prirodni ishod dugih i teških studija.

Ali večeras je stari novinar mogao da misli samo na jednu stvar.

- Recite mi, doktore - upita on - vi se sigurno vraćate oko devet sati?

- Pa da, pošto ćemo skupa slaviti novu godinu.

- Onda budite dobri pa svratite do nas pre večere.

- Mladiću nije dobro?

U njegovom pitanju je po svoj prilici bilo brižnosti ali i neke čudne priimese zadovoljstva: on je voleo da se seća da je bio lekar.

Pošto mu Aleksej Dmitrič ukratko opisa Vasjinu krizu, Šuvalov uz viknu:

- Neću da vas i dalje nagonim da me čekate. Razumem vrlo dobro vaše nestrpljenje. Idem sa vama - nastavi on prekidajući zahvaljivanje i ne priznavajući ni sebi da se žuri da vidi nije li njegova dijagnoza, koja je počinjala da se uobličava u Moskvi za vreme revolucije, nešto izgubila od svoje oštine.

Na stepeništu, koristeći senku, Aleksej Dmitrič promrmlja:

- Čujte, doktore, ja neću prisustvovati pregledu. Čekaću vas ovde.

Kad se Šuvalov pridruži starom novinaru njegov profesionalni izazov se beše smirio i u njemu je ostala samo nelagodnost od onoga što ima da kaže.

- Pa dobro, vaš sin nema nikakvu određenu bolest. Svakako, jutrošnji događaj pokazuje da treba više voditi računa o njemu. Uzgred budi rečeno, neka ne ustaje dva do tri dana.

- Ćak ni večeras - promrsi Aleksej Dmitriĉ.

- Ne, ne. Znam dobro da je to teško za tako mladog ĉoveka u jedno prazniĉno veĉe ali to je potrebno, verujte. Srce me toliko ne brine koliko opšta anemija... ta iznemoglost . . . opasna...

Zatim, izbegavajući starĉev direktni pogled, brzo nastavi:

- Ne vidim dobro koje lekove. . . Trebalo bi...

Aleksej Dmitriĉ bezbojnim glasom završi reĉenicu umesto lekara:

- Da, znam . . . ĉist vazduh, potpuna udobnost. . . sunce.. . Jug.

On se pomalo izgubljeno nasmeja pa nastavi:

- Kad pomislim, doktore, da sam pre svega ovoga zarađivao šezdeset hiljada rubalja godišnje, sto pedeset hiljada predratnih franaka, šest stotina hiljada današnjih franaka.

Aleksej Dmitriĉ upotrebi mnogo obazrivosti i okolišanja da bi saopštio Vasji Šuvalovljevu zabranu. Ali kad je to ĉuo, mladiĉ koji je sve prihvatao sa tolikim blagim strpljenjem, odlučno se usprotivi:

- To ne, neću - reĉe - ići ću.

I uprikos oĉiju koje su ga preklinjale, koje su obično imale veliku moć nad njim, on ponovi:

- Ići ću.

Aleksej Dmitriĉ zastade za nekoliko ĉasaka pred ovom pobunom. Zatim neka vrsta svetlosti prođe njegovom obeshrabrenošću i on reĉe:

- Znaš, mali moj, ne verujem da će ta veĉera biti tako vesela. I ja sam ĉuo da je Elena Borisovna pozvana na neko drugo mesto.

Ćak i nekom neznancu nije bila potrebna velika oštroumnost da shvati zbunjenost Alekseja Dmitriĉa da bi pogodio da laže. Vasja, koji je poznavao svaku njegovu nameru, odmah to shvati. Ali je bio zapanjen tom lažju. Ako se njegov otac time služi...

Vasja odjedanput shvati njegovu tajnu i obuze ga neki tako veliki stid da veoma tiho promrmlja:

- U pravu si, oĉe. Ti si u pravu. Bila je to detinjarija.

III

Večera za doček ruske nove godine bila je postavljena između fotelja prekrivenih navlakama. Na jednoj od njih gospođica Mezire je naložila da se stavi ogroman paket koji joj je princ Aškeljani poverio pre nego što se popeo u svoju sobu da se obuče.

U osam sati Natalija Borisovna i njena sestra Elena udoše u salon.

- Još nema nikoga, bila sam sigurna u to - uzviknu Natalija Borisovna. -

Zar nisam bila u pravu, Lenočka, zar nisam bila u pravu? Da, znam da ćeš mi odgovoriti da je bolje da čekaš nego da tebe čekaju. Dođi da te poljubim, taiko si lepa večeras, draga moja dušice.

Elena Borisovna se naže ka sestri, ali pre nego što se beše odmakla od nje, Natalija je zadrža za ramena i pokazujući joj staro ogledalo koje je preko puta njih odražavalo njihova približena lica, zamišljeno reče:

- Vidi kako si drugačija od mene. Nije li čudno i lepo da stvorenja iste krvi mogu biti tako različita?

Elena je dugo posmatrala crte lica svoje starije sestre. U ogledalu zatamnjenom odstojanjem i polumrakom i odjedared preobražene, one joj izgledahu značajnije. Kakva osobena, skoro zabrinjavajuća sposobnost za radost i ljubav na tom sitnom, plavom i pegavom licu, već pomalo izboranom; kakvo oduševljenje na tim izbledelim usnama, u tim krupnim očima, suviše svetlim i nekako kao da gledaju priviđenja! Kako mogu da ostanu tako duboke, tako pune poverenja posle onoga što je Natalija propatila a što je, u njoj, bilo razoreno, porušeno? Elena nežno steže sestru uz rame.

- A, da, mi smo tako različite - reče - i utoliko gore po mene.

Njen glas, drugačiji od glasa njene sestre, uvek jasnog i živahnog, bio je dubok i prigušen. Usne bi se jedva otvarale kad je govorila. Sve je na njenom lepom telu i na licu imalo taj mir.

- Hajde, Lenočka, ćuti - uzviknu Natalija Borisovna. - Niko ti na svetu nije ravan. A ti to ne znaš. Kakva šteta! Ali kad bi ti to znala, to bi bila još veća šteta. Dakle sve je u najboljem redu, kao i uvek. Život je dobro sazdan.

Lagani drhtaj pređe preko Eleninog čela. Činilo joj se da sluša ranjenika koji krvari svim venama i slavi bitku koja ga je uništila. Poželela je da poviče:

„A tvoja mala devojčica koja je umrla od gladi, a muž koji te je napustio zbog prijateljice koju si bila prihvatila, a noći kad te slušam kako ih provodiš u plaču, a tvoja skrpljena haljina, a tvoje bore sa trideset godina!”

Ali Natalija Borisovna je već govorila:

- Znaš li šta bi sada trebalo da uradimo, draga? Da otvorimo ovaj paket i pripremimo sto. Treba da pomognemo Aškeljaniju.

Kad su razvezale paket, ukazaše se kutije kavijara; režnjevi dimljenog lososa; pite s mesom, kupusom, ribom ili pirinčem; slani krastavčići, marinirane pečurke, i voće, voće, najskuplje, najređe što se može naći u to doba godine.

Obe sestre su se, kao opijene mimo svoje volje tim izobiljem, smejale pomalo nervozno redajući prinčeve nabavke. Kad su tanjiri ponestali, moradoše da zatraže druge od gospođice Mezire.

- Blagi bože - uzviknu stara devojka - šta je sve ovo?

Tada Natalija Borisovna s čuđenjem ugleda neku vrstu ponosa i žestine u tako mirnim očima svoje sestre.

- To je ruski doček nove godine - kratko odgovori Elena.

- Kako si to rekla, draga Lenočka - promrmlja Natalija Borisovna, čim ostadoše same. - Nisam znala da si takav vrag.

- Shvataš - reče ona - bila sam gorda što je ova čestita žena koja bolje no iko poznaje bedu svih nas, videla kako neko od naših ume da potroši svoj poslednji novac.

Zatim, kao ogoljena svojim rečima, kao da je i dalje u bunilu ona dodade:

- Nataša, trebalo bi cveća, zar ne nalaziš?

- Ali, draga, na to sam odavno pomišljala, samo, nisam se usuđivala ... Ti čuvaš novac a ja nisam znala da mi možemo ...

- Eh, nije važno, večeras je slavlje.

- Ali ja te više ne prepoznajem, Lenočka - reče Natalija Borisovna sa srećnim osmehom. - Ti koja me uvelk postiđuješ svojom razložnošou. Hajde, hajde, draga moja. Donesi sve što budeš mogla. Znaš, tamo skoro na uglu, nailazi se cvećar koji kasno zatvara.

Natalija Borisovna ostade nekoliko časaka mirna, preplavljena sanjarijama. Bila je srećna zbog zanosa koji je izmenio njenu mlađu sestru.

Oči joj blistahu. Malecna! onda kad joj je vrh kose jedva dosezao do njenih obrva. Zar nikad neće moći da je vidi drugačije nego u uniformi ruske gimnazije: braon haljina, crna kecelja i duge kike. Pa ipak, zar je nije zapravo Elena već pre dve godine u Pragu naterala da napusti muža i onu ženu; zar je nije ona dovela u Pariz i smesitila, ona je našla posao i odredila, sa odlučnom blagošću, pravila njihovog života.. .

„Ali ona je ipak devojčica”, reče u sebi Natalija Borisovna sa bezazlenom tvrdoglavošću. *„ Ona može da ima dvadeset i jednu godinu, ali samo devojčice mogu biti tako ozbiljne, marljive i dobre.”*

I Natalija Borisovna veselo nastavi da radi. Imala je ljupke ruke, pomalo nepravilne, ali izražajne i vešte, koje su i bez velikog truda davale mnogo značaja svemu što čini. Voće, meso, ribe, flaše, sve je dobijalo značaj i život, sve je najavljivalo veliko slavlje.

Natalija Borisovna baci zadovoljan pogled na svoje delo. Sto je imao izgled pravog dočeka nove godine. Sa cvećem, bolje se nije moglo zamisliti.

Da, ali prostori je nedostajala duša.

Za trenutak Natalija Borisovna požele da skine navlake. Gospođica Mezire je bila tako dobra . .. ona bi dozvolila. Ali pošto je skinula jednu navlaku i ugledala tako sumoran i izbleđeli somot, ona brzo vrati platno sa plavim prugama. Trebalo je učiniti nešto drugo.

Iznenadno viknu:

- Samo da ne stignu ranije!

I potrča ka svojoj sobi,

Vrati se prepunog naručja čudnog blaga: svilenih krpica, parčića brokata, zlatnih i srebrnih šljokica. Ona to grozničavo rasporedi po sedištima, donese dve vrlo velike lutke. Jedna je predstavljala bojarovu ženu sa svim ukrasima i opremam a druga čerkeskog ratnika.

- Na kamin, da, na kamin - uzviknu Natalija Borisovna, presrećna zbog ovog otkrića tako da je o njemu glasno govorila.

Na to uđe Elena.

- Kakva dobra ideja, draga Nataša - uzviknu ona zadovoljno. - Nikad se ne bih toga setila.

Zaitim dodade kao izvinjavajući se:

- Samo treba paziti da se ne oštete tkanine, to je sav naš kapital. A njih (ona pokaza lutke živih boja) isporučujem sutra u čajdžinicu u ulici Miromenil. Onda, ako im se nešto desi!

Natalija Borisovna nije slušala svoju sestru. Zadivljeno je gledala mimoze i ruže koje su dva momka iz cvećarnice jedva nosila u naručju.

- Gospođice Mezire, gospođice Mezire, čaše, flaše, vaze, brzo - preklinjala je Natalija Borisovna.

Ona zagnjuri ruke u mekani i mirisavi svežanj a njeno lice je bilo tako blistavo, ushićeno, toliko puno blažene svetlosti, da Elena oseti kako joj se grlo steže. Ona pozavide svojoj sestri na čudesnoj moći da se preda trenutnom osećanju, dok ona, ona nije mogla a da ne misli da sutra neće biti više ni cveća, ni bogate trpeze, a da će od tih tkanina koje su ukrašavale sobu morati satima i za bednu zaradu da prave lutke za noćne klubove. Odjedared oseti da drhti od besa, od revolta, ali ova žestina je bila uperena na nju samu.

„ *Prljavi računi, odvratna opreznost, neizlečiva sitničavost*“, pomisli Elena. „ *Evo šta sam ja.*“ Tada uzviknu:

- Ne, gospođice Mezire, ne uznemiravajte se. Ništa nam ne treba.

I, okrećući se ka sestri:

- Videćeš, Nataša, da je bolje ovako.

Ona dograbi cveće širokim pregrštima, rasporedi ga po stolnjaku, nameštaju, kaminu, podu. Osećanje da tako razbacuje, na prijatnost od nekoliko trenutaka, plodove tolikih dana rada, da se po tome hoda, ispunjavalo ju je nekom čudnom i toplom radošću.

Zatim, odjedared joj svega beše dosta i pogled joj se pomračí. Ode da sedne na sofú gde ostade držeći se za obraze svojim dugim prstima. Natalija Borisovna joj skoro plašljivo priđe, pomilova je po kosi. Ovo iznenadno divljaštvo zamagli sliku bez senki koju je ona tako dugo i s tolikom ljubavlju nosila u sebi. Gde je bila mala Lenočka u crnoj kecelji i braon haljini, sa dugim pletenicama ?

Elena naglo ustade i s naporom sve svoje volje povráti na licu uobičajeni izraz mirne dobroćudnosti.

- Evo našeg domaćina.

Obe sestre su doista čule na stepenicama lagane i snažne korake Fedora Aškeljanija, koje su mogle da raspoznaju čak i oni koji su ga jedva poznavali.

Već ste ovde reče on s praga.

- O, koliko sam grešan pred vama.

- Lako vam opraštamo uzvrat - Natalija Borisovna. - Vi ste se unapred izvinili svim ovim divotama.

Fedorove smeđe oči zablistaše dečjom radošću. On uzviknu:

- Kako ste sve to uredile! Pa ove tkanine, ovo cveće. Ah, to prija. Ovo je pravi praznik.

Fedor napuni tri čaše, diže svoju pa reče:

- U vašu veliku, veliku sreću, drage moje prijateljice.

- Čekajte, čekajte - začu se jedan veseli glas. - Evo pomoći i to odabrane.

- U dobri čas. Maksime Sergejeviču - reče Aškeljani ustajući da dočeka Šuvalova. - Počeo sam da strahujem da se ne nađem sam sa svim tim flašama.

Lekar-šofer poljubi ruke dveju mladih žena i odgovori:

- O, ne računajte na mene za tako nešto. Ja nisam neki jak pilac, znate.

Samo, dovodim vam nekoga koji će vas u tom pogledu zadovoljiti u potpunosti.

- Koga to?

- Jednog od najzanimljivijih ljudi koje poznajem. Anton Ivanić Irtiš.

Možda ste slušali o njemu.

- Ne - rekoše obe sestre i Aškeljani.

- On je bio vlasnik najveće fabrike aviona u Moskvi za vreme rata.

Strašno bogat. A istovremeno, pravi mužik. Počeo je kao najsitniji šef.

Verujem da zna da čita i da piše, ali nisam u to siguran. Lečio sam ga pune dve godine. Dobro se slažemo. Onda, kad sam ga sreo na bulevaru, pozvao sam ga.

- Ali ovde je divno - nastavi Šuvalov. - Ima dakle bogatih ljudi?

Aškeljani odgovori smejući se:

- Da, ja sam bogat.

- Neko nasleđe?

- Bolje reći ostatak nasleđa. Prodao sam svoj jatagan.

- Vaš divni jatagan - uzviknu Natalija Borisovna.

Jedna senka pređe preko Fedorovog lepog bezbrižnog čela. To je bio jatagan sav ukrašen dragim kamenjem, koji je princ veoma voleo

jer je pripadao dalekim precima.

- Čujte, dragi prinče, to je bilo vaše poslednje blago - upita on.

- Ne pričajmo o tome, nije sad vreme za to.

- Da, da. Posle će, ja vas poznajem, biti kasno. Koliko vam para ostaje?

- Ali.. . četiri do pet hiljada franaka - odgovori Fedor nezadovoljan ovakvom upornošću.

- Pa dobro, daćete mi ih - povika Šuvalov. - A vi, Natalija Borisovna, vi Lena, vi koje ste njegove prijateljice, recite neka mi ih da. Imam jedinstvenu priliku za njega. Jedna skoro nova kola koja se nude za dvanaest hiljada.

Trećina se odmah plaća. On može sam da ih vozi, ili da mi ih izda u najam pa da uživa na miru. Jamačno. Oprostite što govorim o prljavim poslovima večeras ali sutra on ništa više neće imati, vi ga isto tako dobro poznajete kao i ja. Dakle, prinče, poverite mi taj novac.

- Dajte ga, prinče - reče Elena mirnim glasom.

Fedor izvadi četiri izgužvane novčanice iz svog džepa i pruži ih Šuvalovu.

- Evo. Ali to je sve. Ostalo zadržavam. Nećete valjda ipak da budem bez para jedne novogodišnje večeri.

On ostade nekoliko trenutaka natmuren kao dete koga šalju na spavanje, no uskoro se njegovo lice razvedri i on reče:

- Hvala, Maksime Sergejeviču. Vi me bez sumnje spasavate. Kada bih to potrošio, mogao bih samo da kradem konje a njih nema mnogo po ovom tužnom gradu. A sada - nastavi on kao da se nečega oslobodio - pijmo zaboga, i tačka. Ali gde se do đavola krije vaša zvanica?

- On skida bundu - odgovori Šuvalov smejući se - jer on ima pravu bundu, jednu od naših dobrih ruskih bundi od čoje i od nepoderivog krzna, koja je teža od onoga što je nosi. A kako on sve čini sa istom oprežnošću kao da sklapa neki ugovor a kako uz to jedva da zna deset reči francuskog, onda shvatate da je za to potrebno vreme.

U tom času začu se kako gospođica Mezire nestrpljivo objašnjava:

- Ma ne, gospodine, eno tamo desno, prema mojoj desnoj ruci.

- Antone Ivaniću - povika Šuvalov - dođi amo.

- Vrlo dobro, mili, sad znam.

Glas je bio dubok, pun poleta i snage. Anton Ivanič se pojavi.

- Pa to uopšte nije mužik - razočarano promrmlja Natalija Borisovna čija je naivna mašta očekivala čekinjavog seljaka u rubaški.

On je nosio rubašku, ah ispod sakoa. Kratka, prava i uredna brada izduživala je njegovo pomalo okruglo lice. Svakako, on je imao onu sporost, onu veliku nespretnost koja je mirisala na zemlju, a njegova masivna ramena su izgledala kao da im je tesno i pored širine odela, ali ništa na njemu nije ličilo na muzika kojih se Natalija Borisovna sećala sa imanja svojih roditelja.

Ona ipak prepoznade jednu crtu: mešavinu jednakih delova lukavosti i dobrote u naborima usana i očiju. Te oči, male, kose, Anton Ivanič ih lagano prošeta po skupu, ta puna, pametna usta se široko, srdačno otvoriše, i Anton Ivanič kaza:

- Srećan praznik svima i hvala vam na gostoprimstvu.

Onda pogled Natalije Borisovne zablista radosnim sjajem kakav je bio onda kad je mogla da uskladi svoje varljive vizije sa stvarnošću. Taj ton, ta dobroćudnost, taj tako čisti naglasak, dirljiv i dubok, koji gradski život nije pokvario, bilo je nemoguće da se čovek prevari. Tako govore samo sibirski seljaci koji su govorili čistim starim ruskim jezikom, u skrovištu svojih džinovskih reka i ledenih šuma.

- Budite dobrodošli, Antone Ivaniću - reče Fedor sa ozbiljnom radošću kojom svi ljudi sa Istoka dočekuju gosta. - Sedite ovamo.

- Ali zar to nije mesto Alekseja Dmitriča?

- Tim gore po njega. Sešće na drugo mesto kad bude došao.

- Nećete morati da se trudite - primeti Šuvalov. - U svakom slučaju će jedno mesto ostati prazno. Pregledao sam danas popodne Vasju i morao sam da mu zabranim da dođe.

- O! siroti mladić - uzviknu Natalija Borisovna. - Tako se radovao. Toliko bismo voleli da bude s nama.

Šuvalov reče poluglasno:

- On više nema životne snage. Ona beži, gubi se i ne vidim načina kako da je zadržim. Trebalo bi imati para.

Fedor Aškeljani mahinalno potraži po džepu. Šuvalov vide to i nasmeši se tužno.

- Kad bi to bilo dovoljno, vratio bih vam depozit, ali treba mnogo više.

- Siroti mali, siroti mali - promrmlja Natalija Borisovna.

Anton Ivanič se naglo okrete ka njoj pa upita:

- O kom to dečaku pričate? Nije vam sin, ne, zar ne? Ni brat?

- Ne - reče Natalija Borisovna zapanjeno.

- Pa dobro, poslušajte me , čak i da jeste jedno ili drugo, ne treba ga žaliti.

Pružite mu svoje najbolje misli koje su u vama, ali ne tako glasno. Nije dobro da se govori o tim stvarima. Tako čovek muči sebe i druge.

- Dobro rečeno, Antone Ivaniću - uzviknu Fedor. - Ono što sudbina hoće, mi tu ništa ne možemo. Dakle pijmo u Vasjino zdravlje. Makar će mu to doneti sreću u novoj godini.

Šuvalov nije prevario princa što se tiče Antona Ivanića. Pio je i jeo sladeći se svakim gutljajem, svakim komadom, sa nekom vrstom religiozne zahvalnosti seljaka za hranom i pićem.

- U dobar čas, evo jednog gosta - ponavljao je princ Aškeljani bez prestanka nalivajući vofcku u čašu Antona Ivaniča.

Ovaj se zahvaljivao, ispijao piće naskap, brisao usne rukavom i nastavljao da jede. Aškeljani je činio isto to koliko je bolje mogao.

Okolo njih se odvijao razgovor u kome oni uopšte nisu učestvovali ali na koga su njihov apetit i zdravlje i zadovoljstvo uticali snažno i srećno, iako niko nije ni pomišljao na to.

Najzad Anton Irtiš lagano odgurnu svoj tanjir da bi pokazao da je sit i reče lutajući po sobi pogledom koji kao da je procenjivao svaku stvar:

- Dobar vam je ovaj stan.

Elena ga odmeri za časak da vidi da li se on to ne šali. Nije li Šuvalov rekao da je ovaj čovek nekada imao dvorac? Ali to nije bilo to. Izraz poštovanja, skoro divljenja, koji se nalazio na Irtiševom licu bio je iskren.

- Ali gde vi onda stanujete - upita ona.

- Dakle, ja, mlada gospođice (Elena namršti obrve jer joj je ovo oslovljavanje izgledalo suviše blisko i ponižavajuće), treba da se čovek visoko penje da bi me našao. Ja sam ispod krovova, u sobi za posluga, i smatram da sam imao sreće da je nađem, jer me nije skupo stajala.

- Nemojte verovaiti da je siromašniji od nas, Elena Borisovna - oglasi se Šuvalov koji je s uživanjem, kao da je u pozorištu, slušao

izlaganje svog prijatelja.

Anton Ivanić poče da se smeje, pun dobroćudnosti i lukavosti.

- Ne varaš se ti, Maksimuška. Vidiš, postoje dve vrste ljudi. Oni koji bi slepili dve novčanice da bi ih brže potrošili i oni koji cepaju kopejku na dva dela ne bi li im duže trajala.

Irtiš protrlja svoje mesnate dlanove jedan o drugi pa potom reče nekako poučno:

- I to naročito u inostranstvu, u situaciji u kakvoj se nalazimo, treba prepoloviti kopejke da bi trajale, čekati, gledati i ne stavljati vrat u zamku odmah kao što svi vi to činite.

- A ti si našao nešto što ti odgovara - upita Šuvalov.

- Možda - odgovori Irtiš gladeći svoju kratku bradu.

Potom, okrećući se odlučno ka Aškeljaniju:

- Počujte me, prinče. Dočekali ste me dostojno, i ja hoću da vam pružim priliku da nešto iskoristite. Sutra odlazim u krajeve opustošene ratom koji se ovde vodio i koje nazivaju crvenom zonom. Uspeo sam da dobijem u ministarstvu nešto terena da vadim iz njega metal.

- Ali kako si to učinio? Ne umeš da kažeš ni jednu rečenicu na francuskom - povika Šuvalov.

- Kad se hoće, može se - odgovori mirno Irtiš. - Ali ostavi me da na miru govorim sa princom. Posao je dobar, veoma dobar, a kad ja to kažem, može mi se verovati. Ali ja nemam dovoljno radnika, ne, nemam dovoljno. Trebaće mi još jedno pet ili šest radnika i novaca da ih isplatim samo za jedan mesec.

Posle će sve ići samo od sebe. Ali, za sada, nemam potreban novac. Razumeo sam da vi imate nešto malo para. Pođite sa mnom.

On zastade, bacajući sa zadovoljstvom pogled na Fedora koji se beše isprsio.

- Vi ste stvoreni za taj posao - nastavi on - jer gazde, za početak, treba da rade kao i radnici. Poverite mi svoj novac. To nećete zažaliti.

- Ah, ne, i vi Antone Ivaniću - zastenja Fedor. - Ne, imajte milosti! Kakav doček nove godine! Priča se samo o poslovima. Šuvalov hoće da mi kupi taksi (Irtiš sleže ramenima), vi, da me vodite u neku pustinju da rijem po blatu. I sve to zato što imam bednih pet hiljada franaka. Popijmo ih, blagi bože, i ne razbijajte mi više glavu.

- Dobro, dobro - reče mirno Irtiš. - Nikad nikoga nisam na nešto primoravao. Ako kroz godinu dana budemo živi, videćemo ko je bio u pravu.

Što se tiče pića, pošto je to vrsta posla za koju mi se čini da verujete da je najkorisniji, ja sam vaš čovek do kraja. Tim pre što je vino dobro.

Neka tuga zatitra na njegovom licu za koje se činilo da ga nikakvo osećanje ne bi izmenilo.

- Sećaš li se mog podruma, Maksime? Bio je to čuveni podrum.

Onda sa neodređenim osmehom u kome niko nije mogao da otkrije da li ima zlopamćenja prema princu:

- Čudno: onda mi niko ne bi odbio kapital. Dobro, ne mislimo više na to, što mora biti veoma dosadno mladoj gospođici.

I Irtiš se mirno nasmeši Eleni.

Sve mu se na njoj dopadalo: njena posebno ruska lepota, bujnost njene kose i mirna jednostavnost njenih crta. Elena lagano uzdrhta.

- Oslobađam vas brige da me zabavljate - reče ona.

Njen način govora bio je tako agresivan da svi začutaše. Samo Irtiš ne izgledaše time pogođen. On reče, pogledom punim prijateljstva za Elenu:

- Pravo u oko a ne u obrvu. Evo žene kakvu bih voleo da imam.

Svi počеше da se smeju sem Šuvalova. On je dobro poznavao Antona Ivanića i činilo mu se da u njegovim recima vidi nešto dublje, nešto više od dobroćudne šale.

„A kad se ovaj čovek zakači za neku ideju...” pomisli on.

- Slušajte me dobro - povika Fedor. - Tražim vašu pažnju.

Glas mu je bio snažniji no obično a oči mu zasvetleše nevidljivim početkom pijanstva.

- Nazdravljam novoj godini. Svi treba da uzmu učešća u ovoj zdravici.

Čaše se napuniše i Fedor je vodio računa o tome da svako ispije svoju.

- Vi ćete me sasvim napiti - reče Elena Borisovna. - Zar nema drugog načina da se dočeka nova godina! Meni to nije potrebno, kunem vam se.

Treba samo da sklopim oči i da pomislim: evo, počinje niz sasvim novih dana, čistih i netaknutih. Još ništa loše nisam učinila, još

nisam imala vremena da ga okaljiam. On je preda mnom poput tek napadalog snega bez ijednog traga. Kakva ću lica sretati na njegovom putu? Kakva me blaga očekuju na okukama? . . . Da, sklapam oči, i zamišljam, i nikakvo vaše vino, naj ače i najslađe ne može mi pružiti toliko radosti i uzbuđenja.

Ona je opet imala ono lice u zanosu zbog čega ju je njena sestra tako jako volela. Za trenutak zavlada tišina i dok je trajala, Elenino osećanje beše zajedničko za sve prisutne.

Tada ugledaše kako hodnikom prolazi neki čovek odeven u crno, ovčijeg profila i koji je nosio violinsku futrolu.

- Pa to je Samuel Jakovljevič - reče Natalija Borisovna.

Ona načini jedan pokret da ga pozove.

- A ne, molim vas, ne tog Jevrejina - promrsi Fedor.

- O, zar vas nije stid, prinče. Zar on nije Rus! I jedne novogodišnje večeri vi na to mislite!

- Ali to je njihova greška - progunda Aškeljani - što mi crkavamo od gladi.

- Njihova greška - uzvratil Šuvalov, sa žestinom. - Bolje recite naša greška, kako velikih vlastelina tako i intelektualaca!

- Prijatelji moji - reče odlučno Irtiš - ako počinjete sa politikom, ja idem.

- Prinče, ne budite zli - zamoli Natalija Borisovna - dozvolite da dođe muzičar. On je sam, siromah, a ovo je praznično veče.

- A on ima i violinu - primeti Irtiš.

- Pošto svi tako hoćete - složi se Aškeljani.

Natalija Borisovna potrča u hodnik i povika:

- Samuel Jakovljevič, Samuel Jakovljevič!

On uđe snebivajući se i sede na kraj stola. Njegove ruke izguljenih noktiju micale su se s ustručavanjem. Natalija Borisovna ga posluži, upita ga za posao; odgovarao je kratkim, nespretnim rečenicama. On je svirao u nekom restoranu na Monmartru ali je imao još dva sata pred sobom jer se lokal otvarao tek u ponoć. Pošao je bio ranije jer je nameravao da s jednim prijateljem violončelistom nešto vežba.

- Nešto ozbiljno, klasično, razumete, što dobro deluje - reče on, živnuvši malo i dižući glavu.

Onda se, ispod lornjona, videše njegove oči, jasne i lepe.

- Pa dobro, dragi moj, zasvirajte nam nešto - reče Fedor.

Muzičar se ukoči na taj oholi i kao feudalni ton njegovog glasa, ali je pogled Natalije Borisovne bio tako pun prijateljstva i molbe, da on bez pogovora ode da otvori futrolu koju je bio odložio na jednoj fotelji.

- A ti, Lenočka, ti ćeš sada da pevaš - reče Natalija Borisovna.

Elena potvrdi glavom, sa jednostavnošću koju je unosila u sve.

Upravo tada gospođica Mezire, koja je nestrpljivo čekala da se večera završi da bi raspremila, poverova da gubi razum. U njenom pansionu, gde je još do nedavno u devet sati svako već bio legao, u jednoj tako tihoj ulici kao provincijskoj, iznenadno se začu, praćen živahnim tonovima violine, jedan mlad i bogat glas koji je postajao sve snažniji i vatreniji.

Kad je prošao prvi trenutak zaprepašćenosti, gospođica Mezire polete u salon. Ovoga puta, to je isuviše. Rusi, izaista, prevaizilaze sve granice. Ona će to iskoristiti da im odjednom sve kaže.

Ali kad je stigla do ulaza ona se zaustavi bez volje, bez misli. Oni su svi sedeli kao da su izvajani. Jedni su bili naslonili glavu na ruke i sklopili oči, drugi su je gledali ukočena pogleda ali se taj pogled nije zadržavao na njoj, prelazio je preko nje, preko zidova, grada, još većih prostora. Na svim licima je počivao neki jasan mir, neka potpuna radost koju gospođica Mezire nikada ne beše videla. A ova gospođica Elena, koju je volela više od ostalih zbog njene otmenosti i uzdržanosti, ona je pevala i to sa kakvim oslobođenim, zanosnim, srećnim izrazom lica.

Gospođica Mezire shvati da je konačno pobeđena. Pošto je ona to prihvatila (a kako da ne prihvati od tih preobraženih ljudi koji su joj pružili sliku zanosa?), više nikada neće imati prava da išta kaže.

Dok je kao prikovana prisustvovala toj unutarljivoj predaji, neko je lako dotače otpozadi. Ona se zaprepašćeno okrete i prepoznade mladića s trećeg sprata, koji je s ocem stanovao u sobici na mansardi. Bio je vrlo bleđ i nosio je kaput zakopčan do grla.

- Ne pomerajte se, preklinjem vas - prošapta on na uvo gospođice Mezire.

Ali kad Elena završi sa pevanjem, Fedor naglo ustade i priđe da uzme staru gospođicu iza ruke.

- Vi ste naša, gospođice Mezire - reče on - i.. .

On naglo zastade jer je bio primetio neku nejasnu priliku u senci pa uzviknu:

- Hej, Vasja, šta tamo radite umesto da uđete?

- Ne, ne, ne mogu - promuca mladić.

- Hajde, ne budite dete. Kad ste već sišli, dođite.

I rukama koje su, bez svesne volje, pobeđivale svaki otpor, on jednim jedinim pokretom povuče suviše lako telo u salon. Vasja je bio na mukama.

- Nisam obučen - promrmlja on, ne gledajući nikoga. - Izvinjavam se. Ne bih ušao ni za šta na svetu. Kad sam začuo pesmu, nisam mogao da odolim.

Bio sam sam, obukao sam ovaj kaput, ali sam samo želeo da slušam i da se zatim vratim gore. Oprostite mi, preklinjem vas.

Šuvalov, veoma uplašen promenom njegovog izgleda, dođe da ga lako lupi po ramenu.

- Smirite se, ovde su samo prijatelji. To nema nikakvog značaja.

Naprotiv, svi smo mi vrlo zadovoljni . . . nedostajaćete nam. Sedite.

- Ne, ne, to je nemoguće – prošapta sa suzama u glasu mladić koji se trudio da sakrije bosc noge iza jedne fotelje. - Treba da se vratim gore.

- Pa da, on je umoran - reče Elena. - Hajde Vasja, daneću vam čaja za pet minuta.

Gospođica Mezire, koja ništa nije shvatala od razgovora, vide sa zaprepaštenjem mladića iz sobe na mansardi kako beži kao progonjena zver.

Ali već joj je princ pružao stolicu govoreći:

- Vi, makar, vi nam ostajete, gospođice. Hoćete li čašu konjaka, benediktin likera?

Kako je ona iz sveg srca odbijala, on dođe da se pokloni pred Elenom.

- Hvala, Elena Borisovna - reče on naglašavajući svaki slog - vi ste nam ispunili srca. Ali zar ćete nas zaista napustiti zbog Vasje?

- Ne zadržavajte je - umeša se Natalija Borisovna. - Ona je tako . . .

Elena joj uopšte ne dozvoli da završi misao.

- Zašto se toliko trudiš, draga? Kad obećam, ispunjavam obećanje.

- Vi mi se sve više dopadate, mlada gospođice - reče iznenadno Anton Irtiš.

Ne odgovarajući mu, Elena uputi nekoliko reči zahvalnosti Fedoru i iziđe.

- Brzo, nešto veselo da se prikrije njeno prazno mesto - naredi princ Aškeljani violinisti.

- Beskrajno žalim - odgovori on - ali treba da idem.

- Gde to?

- Da radim.

- Ali onda, onda, ostaćemo bez muzike, bez ičega, to je nemoguće.

Fedor prisno uhvati muzičara za ruku i reče mu smešeći se:

- Priznaću vam skoro da ne volim Jevreje, ali vi, vi mi se zbilja mnogo dopadate. Ja vas ne ispuštam. U kom restoranu svirate?

- Kod *Samovara*.

- Odlično. Natalija Borisovna vi dolazite, prirodno, i gospođica Mezire?

Ne, zaista? Kakva šteta! Antone Ivaniču, mi treba da izmirimo neki račun. Ni vi ni ja nismo pijani. Što se tiče Šuvalova, on nas vodi.

- Moja kola su vam na raspolaganju - odgovori on - ali ne i vaš novac, to je dogovoreno, prinče?

Svi brzo ustadoše i niko ne vide osmeh Antona Irtiša, *Nela012*

IV

Obećanje koje mu je bila dala Elena da će doći da ga vidi potisnu u Vasji sva osećanja osim sreće. On je toliko malo očekivao od njenih reči . . . Tako je bila lepa, večeras. Pripadaće samo njemu.

Nikad mu stepenice koje je obično brojao jednu po jednu, nisu izgledale tako malobrojne, lake.

Ali tek što je zakoračio u svoju sobu i očaranost se povuče pred nelagodnošću, pred užasavanjem. Nikada Elena nije dovde došla. On je često odlazio kod nje da bi naglas čitao, dok je ona radila, pisce koje su oboje voleli.

Kako da je primi u ovoj groznoj sobi koju je obična svetlost električne sijalice, bez ikakvog vela, sasvim razgolićavala?

Svuda su se vukle stare stvari, polupotamnili listovi. Na niskom ormanu, kraj lampe na alkohol, videle su se masne mrlje i špric za injekcije.

Sve je to bilo tako siromašno, tužno, bedno, odvratno. Vasji se učini da nikad nije video tu sobu. Ona je mirisala na starog neurednog čoveka, na bedu i bolest.

„Šta će ona misliti? Šta će ona misliti?“

Ovo pitanje, hiljadu puta ponovljeno sve brže i brže, brinulo ga je i zadavalo mu velike muke. On se pokazivao u najbednijem vidu, najodvratnijem, slikom koju on i njegov otac treba da pruže mladoj devojci.

On sagleda lice Alekseja Dmitriča odjedared lišeno onoga što ono za njega samog znači i onako kako mora da ga vide drugi. Lepo lice, zaista, mlitavo, opušteno... pa one žućkaste dlake! . . . Bio je svestan bogohulnog čina koji se dešavao u njemu, ali se osećao nemoćnim da ga zaustavi. Da. Taj crveni nos, mlitav, nos pijanca, i zarozane čarape i sve. . .

I jedno užasno osećanje zahvati Vasju, osećanje koje nije više trebalo da zaboravi u svom životu i zbog koga će zatim ridati od stida, ali koje ga u ovom času sveg ispuni, koje se preli: on se gnušao svog oca. Sva divna, nežnost Alekseja Dmitriča, Vasjina ljubav prema njemu, iščeznuše tim staračkim mirisom koji će jedna devojka iznenadno otkriti.

Potom, dok je grozničavo skupljao dronjke i papire, baca ih u jedan ugao, pokrivao novinom, njegov bedni bes okrete se protiv te

iste devojke.

„*Hoće li bar doći?*“ pitao se ne shvatajući da bi sve dao da ona ne održi obećanje. Da, bez sumnje, pošto tvrdi da uvek drži reč. Ali samo zbog toga.

„*Ako mi čini takvu milostinju, to je da bi me se otresla. Svakako, smetao sam joj da uživa. Sa mojim izgledom i ovim smešnim kaputom i sobnim cipelama.*“

On grčevito pritisnu svoje grudi pa još žešće nastavi:

„*Pa kad će stići? Rekla je pet minuta. Već je slagala.* (Vreme mu je izgledalo beskrajno otkako se vratio u svoju sobu.) *Možda će to biti sat ili više. To je prirodno, oni se dole tako lepo zabavljaju. Ona ne misli da ja čekam, da dahćem zbog svakog trenutka. Ona nikad nije bila bolesna. Ne, ne čujem ništa. Oni strahuju da se ne vratim. Bolesnik nije nešto smešno. Ukoliko me ne sažaljevaju. Ah, to, ne, ne, neću*

. . . Niti da me smatraju detetom. Idem. Idem da im kažem . . .“

Bio je blizu nervne krize, kad se u holu začuše laki koraci. Vasja kao oparen skide kaput i baci se u krevet.

Dok je ulazila noseći šolju koja se polako pušila mladić je grozničavim očima vrebao izraz njenog lica.

„*Ona je vrlo jaka,*“ pomisli jetko. „*Ne pokazuje nikakvo gađenje. Ali dobro osećam kako misli samo na to da se vrati kod ostalih. Neka ide, neka ide, ne zadržavam je.*“

Elena tad reče:

- Hoćete li da vam pomognem da popijete čaj ? Mora da ste malo umorni.

- Hvala, nisam ja nemoćan.

Pošto je i sama bila gorda, ona odmah razumede do koje je mere Vasja patio.

- Hajdete - reče veselo - vi savršeno znate ...

- Ništa ja ne znam - uzvratil Vasja kroz zube - sem da sam svima na teretu.

- Svi vas vole - reče Elena.

On se ponada da će ona dodati , „*i žale vas*“, što bi mu omogućilo da izlije svoju gorčinu, ali Elena samo pogledom potraži na šta bi sela. Ne našavši, ona ode da sedne na divan Alekseja Dmitriča, zbog čega užasno zaškripaše federi.

- Nije baš gipko - podsmehinu se mladić. - šta ćete, moj otac se time zadovoljava. Pošto ste imali milosti da dođete ovamo, rado ćete se potruditi da nekoliko minuta patite.

Kako je Elena gledala u njega svojim mirnim i dubokim očima, Vasja okrete glavu i nastavi, praveći se da samom sebi govori:

- Kad mi Anja dolazi u posetu, ona seda uz moj krevet, ona je vrlo ljubazna, Anja, i tako iskrena, prirodna, odmah se zna šta misli.

Elena je još uvek ćutala, samo se lako namrštila svojim tankim i glatkim obrvama. Osećala je da je na ivici besa. Onda pomisli na moralnu hrabrost koju je Vasja obično pokazivao, na njegovu prostodušnost, naivnost, ljubaznost.

- Naša večera nije mnogo uspela - reče Elena. - Stvarno, Šuvalov je poverovao da treba da dovede neku dosta čudnu osobu, pravog kulaka, ali tako prostog da mi je pokvario svako zadovoljstvo.

- Ne, ne, molim vas - uzviknu Vasja. - Nemojte se truditi. Ne smatrajte da morate da umanjujete vaše veselje stega što sam ja dočekao novu godinu u ovom ćumezu.

- Mislim da vam večeras nanosim povrede - reče Elena prijateljski. - Biće bolje da siđem.

- A! izgovor - promrmlja on.

Ali ona mu nežno stavi ruku na usta, a drugom ga pomilova po čelu.

Dlanovi su joj bili sveži, prsti lagani i nežni. Tada Vasja odjedared oseti kako se neki vihor koji mu je besneo po mozgu smiruje i gubi.

- O! preklinjem vas, ostanite - zamoli poluglasno.

On dograbi Elemu za ruke, spusti lice na njih i devojka oseti toplinu njegovih suza.

- Kako sam sa vama razgovarao - prošaputa ne dižući glavu. - Kako sam mogao? Oprostite mi, zaboravite. Bio sam van sebe . . . gnusan. Mislio sam . . .

kad biste znali. Ali činilo mi se da prema meni gajite milost punu prezira... da sam vam odvratn . . . A zatim ova prostorija . . . i naša beda . . .

- Dosta, moj mali Vasja . . .

- Ne, ne, treba da vam kažem. Okaljao sam vas, uništio u sebi i toliko sam patio zbog toga. Maločas sam pričao o Anji ali to nije tačno, baš me briga za nju! Ona se smeje bez razloga i brblja. Dok

vi... A, da sam zdrav, da mogu da zarađujem za život, toliko bih vam stvari rekao.

Elena je gledala u suvonjavi potiljak sav protresen od uzbuđenja, slušala je zvuk reči punih mladalačkog jecaja koji kao da joj je tekao kroz prste. I veoma se rastuži, kao da na nju pada težak i plemeniti teret.

- Vi dakle smatrate - upita ona polako - da mogu da oklevam zbog bolesti ili siromaštva?

On odjedared ustade i osmotri je, poluotvorenih usta, nesposoban da misli.

Vrata se otvoriše, pojavi se Šuvalov i povika:

- Elena Borisovna, dolazim da vas otmem!

Oči su mu se jako blistale i govorio je vrlo glasno.

- Da me otmete - upita devojka ne shvatajući.

- Slavlje se nastavlja na Monmartru, ali ono ne može da se nastavi bez vas. Zadužen sam da vas dovedem i silom, ako treba.

On počeo glasno da se smeje i dodade:

- Pomalo sam živahan, bez sumnje, ali oni su me naterali da pijem. A ja nemam njihovo iskustvo.

Elena je oklevala i pogled joj je šetao od Vasjinog lica iznenadno pobledelog kao krpa i Šuvalova. I ono što je nagna da pođe s ovim drugim beše manje izazov muzike, svetlosti i radosti nego nejasni strah da se suviše ne obaveže bolesniku prema kome je osećala samo samilost a koji je više zahtevao.

- Dobro, idem - reče ona Šuvalovu izbegavajući Vasjin pogled.

- Bio sam siguran - promrsi on rezignirano i ponizno što Eleni izgledaše nepodnošljivo.

Onda ona učini zapravo ono što je, prihvatajući da prati Šuvalova, htela da izbegne:

- Slušajte me dobro, mali moj Vasja - reče ona nateravši ga da je gleda u oči. - Znate da nikad ne lažem. Pa dobro, kažem vam da mi niko sem Nataše nije tako drag kao vi. A sada, spavajte i ništa ne brinite.

V

Jedan stariji čovek sede kose i vrlo pravog držanja, obučen kao kozak, otvori vrata.

- Izvolite ovuda, gospođo - reče Eleni na francuskom.

Zatim se obrati Šuvalovu na ruskom:

- Gde se parkiraš, da te pozovem kad se pojavi neki dobar klijent?

- Ja sam danas klijent - odgovori Šuvalov.

I pridružujući se devojci koja ga je čekala da uđu, dodade:

- Elena Borisovna, dozvolite mi da vam predstavim svog prijatelja admirala Andrejeva.

Ne pokazujući iznenađenje, stari čovek se pokloni Eleni i poljubi joj ruku. Zatim nastavi čekanje na hladnoći.

Ovaj susret izazva nelagodnost u Eleni, nelagodnost koja je rasla do ulaska u salu. Na garderobi, u toaletu, među telefonistima, uniformisanom poslugom, među prodavačicama cveća, svuda je bilo suviše prefinjenih lica i glasova iz suviše dobrog društva za zanimanja kojima su se ovi ljudi bavili.

Zbog nemanja novca i želje, Elena nikada nije bila na nekom takvom mestu i ako je među svojim sunarodnicima nailazila na strašnu i krajnju bedu, ona ih još uopšte nije bila videla u odeći za poslugu. Ona ne imade više vremena za razmišljanje, Fedor dođe do nje i povede je za jedan sto ukrašen sa mnogo cveća.

- Kako mi nedostajete, Elena Borisovna - povika on. - Bez vas je Anton Ivanič postao nem. Vidite, mi smo već dosta dobro radili - nastavi on pokazujući više flaša šampanjca - ali to je tek početak.

- Sasvim mali početak - potvrdi Šuvalov.

Elenina nelagodnost je rasla. Ona se nalazila u uvek neprirodnoj situaciji svežeg i treznog gosta koji seda za sto ljudi koje je piće već uhvatilo. Oni su svi manje-više bili takvi, čak i njena sestra, svi sem Irtiša koji je uopšte nije ispuštao iz vida svojih svetlih i prodornih očiju.

- Uzmi brzo čašu, Lenočka - reče Natalija Borisovna - ti i ne znaš koliko to čini dobro.

Elena poslušala, manje iz želje za pićem već više da bi bila jednaka sa svojim prijateljima. I kako nije bila navikla na to, dobro vino, čisto i ledeno, ošamuti je. Ona počne da se smeje bez razloga.

- Mesto je lepo - reče ona pokazujući tapiserije koje su prekrivale zidove.

- Zar ne - oglasi se Fedor.

On je bio na vrhuncu zadovoljstva: prošlosti i budućnosti više nije bilo, on je bio takav kakav nikad nije prestajao da bude, pod raskošnim svetiljkama, okružen licima koja su mu se smešila, pružajući svakom zadovoljstvo koje je njega ponelo.

- Čekajte, čekajte, videćete kako ćemo se dobro osećati - nastavi on. - Naš prijatelj Jevrejin mi reče da će orkestar početi da svira. Zatim će doći hor i naše igralice.

Neka starija žena koja se trudila da se osmehuje približi se stolu. Nosila je lutke koje ponudi Fedoru.

- Za vaše dame - reče ona.

- Pošto - upita Fedor.

- Trista franaka po komadu.

- Ali ... pa to je ludost - promrmlja Natalija Borisovna princu na uvo.

-

Nisu nam potrebne, mi pravimo isto tako lepe za trećanu cene. Možda su to naše.

Aškeljani je nije slušao. On je već bio došao u stanje ushićenja kad je osećao čulno zadovoljstvo da razbacuje novac. A kako je novac koji je večeras trošio bio njegova krajnja rezerva, na to se nadovezivalo neko mračno osećanje izazova vasioni.

- Dajte mi dve lutke - reče on prodavačici.

Kad je platio, poče dugo da se smeje.

- Čak nemam čime da platim prve flaše - reče on. - Maksimuška, popićemo moja kola večeras ...

Ova rečenica otrezni Šuvalova. On odgurnu čašu koju je punio kelner i izjavi:

- Na to nikako ne računajte, prinče. Platiću ono što je popijeno pa idemo.

Tada Anton Irtiš gurnu Fedora laktom pa reče:

- Šta ćete, prinče, treba da se ide na spavanje kad smo siromašni.

Fedor na časak nabra očne kapke i time se na njegovom licu ukaza neka sasvim istočnjačka svirepost.

- Maksime, dajte mi stegnite ruku zbog vašeg prijateljstva.

Šuvalov poslušša smejući se. Fedor sa svoje strane steže njegovu ruku.

- Ej! pazite - uzviknu Šuvalov - znate dobro da ne poznajete svoju snagu.

Princ se napravi da ga nije čuo. Šuvalov zaječa.

- Ali pustite me, zaboga. Lomite mi kosti.

- Pare - reče Fedor.

- Šta - upita Šuvalov, ne shvatajući.

- Moj novac.

- Vi hoćete... Na taj način? Ali to je ucena, to je divljaštvo. Ni za šta na svetu.

Jedan kratki osmeh na časak obasja krvoločne Aškeljani jeve zube i on još suzi mengele u kojima je bila Šuvalovljeva ruka. Njemu od bola pođoše suze.

- Vi ste grubijan - promrmlja, stisnutih vilica da ne bi vikao. - Ali zaustavite ga, zaboga. Ja upravo zbog njega pružam otpor. Anto ... Elen ...

Oh! Dosta, dosta ... (osećao je kako mu zglobovi pucaju). Uzmite ih, vaše proklete novčanice, i posle crkavajte od gladi.

Slobodnom rukom baci novac Aškeljaniju.

- Maksime, Maksime - reče princ nežno - mora da me mnogo volite kad ste tako dugo trpeli.

Šuvalov je bio ustao ali ga Irtiš zadrža.

- Nećeš me ostaviti, Maksimuška - reče on. - Bog zna kad ćemo se ponovo videti. Što se tiče male kazne, to je bilo dobro izvedeno. Ne staraj se za ljude više nego što oni to za sebe čine.

Međutim, Fedor više nije mogao da se zadrži u mestu. On pozva šefa sale, poruči odjedared šest flaša, naredi da pozovu Samuela Jakovljeviča i, kad mu je ovaj odsvirao tri romanse zaredom, silom mu strpa novčanice u džep. Zatim poruči piće svim muzičarima, svim kelnerima čija mu se lica dopadoše.

- Ovo je praznik za sve ljude - ponavljao je, opijen više svojim ushićenjem nego ispijenim vinom. - Srećna nova godina svima!

Stolovi se malo-pomalo napuniše Amerikancima sa severa i sa juga i nekolicinom Rusa. Fedor pozdravi obe grupe.

- Otkud im novac - promrmlja on prepoznajući jednog advokata bez parnica i jednog propalog industrijalca.

- Dragi moj - uzvрати blago Irtiš - mora da se i oni pitaju to isto u vezi vas.

On pokaza niz praznih flaša koje su prekrivale njihov sto. Ali ga Fedor uopšte nije slušao.

- Ja se ne varam, zaboga, to je baš on - uzviknu uperivši pogled ka jednom čoveku od jedno četrdesetak godina, visokom, vitkom i rasnom, koji je išao ka orkestru.

On ustade, vičući:

- Miša, Miša Rizin!

Ovaj uzdrhta, pođe nekoliko koraka u pravcu odakle je dolazio poziv.

Ali ga na pola puta Fedor presrete, dograbi ga, zagrli i sa glupim oduševljenjem ponavljaše:

- Miša, Miša, kojim čudom? Ali čuo sam da si umro.

- Smiri se, divljače. Lomiš mi plastron i kičmu.

- Dođi, dođi brzo, sedi, pričaj! Natalija Borisovna, Elena Borisovna, ovo je moj najbolji prijatelj, princ Mihajlo Rizin.

To je bilo jedno od najlepših imena Rusije. Princ se, mada već nešto proređene kose i pomalo uvela lica, dobro držao.

- Sećaš li se naših odlazaka u lov i u klub, ponavljao je Fedor pun sreće.

Ti si ipak više od mene gubio na igrama. Ali pričaj, pričaj. Ne, prvo popi nešto. Tako... a sad pričaj.

- Ali ja nemam šta da kažem, dragi moj. Ja sam kao i ti, bez sumnje, sam što nam se razlikuju luke evakuacije i putevi. Englezi su me ukrcali u Arhangelsku. Zatim sam bio malo u Londonu. Posle toga dugo u Berlinu, a već sam petnaest dana ovde.

- I svake večeri u nekom noćnom klubu, zar nije tako? Bravo! Nisi se izmenio, Miša!

Rizin se malo osmehnu.

- Svake noći - reče on - da, ali ne zbog onoga na šta ti misliš.

- Neka žena?

- Sve žene.

- Bolestan si?

- Ma ne, dragi moj, ja sam igrač. Da, igrač kuće. Počeo sam u Berlinu, zatim su mi prijatelji našli mesto u Parizu. Više volim . . .

On je govorio sa takvom nemarnošću za koju niko nije mogao da odredi da li je stvarna ili prividna.

- Šta, to je tačno - upita Fedor.

- Pa da, zato sam ti rekao da mi ne gužvaš plastron. Vidiš, to mi je radno odelo. Ali ovo je posao kao i svaki drugi. Radi se u čistom odelu sa ženama koje su, uglavnom, isto tako u čisto obučene. Luksuzna životinja, dragi moj.

Treba je izdržavati ili živeti od nje. A ti?

- Bogami - reče Fedor sa pogledom na flašama - mislim da su ovo moji poslednji meci.

- A posle?

Aškeljani načini pokret neznanja i bezbrižnosti.

- Možda mogu da ti učinim uslugu - reče Mihajlo Rizin. - Sačekaj.

On rukom dozva Samuela Jakovljeviča.

- Reci mi - upita ga - Šeršidze se više ne vraća?

Muzičar odgovori:

- Dobro znaš da mu to njegova Amerikanka ne dozvoljava. Ona je ljubomorna.

Fedor se trže kad je čuo kako violinista govori *ti* njegovom prijatelju. Ali on, ispijena lica i praznih očiju, prirodno nastavi:

- Pa dobro, Fedore, ima jedno slobodno mesto za kavkaske igre. Svima vama to leži u krvi i ja se sećam da si bio čuven u klubu zbog *lezginke*.

Aškeljani nije znao da prikriva svoja osećanja.

- Mislim da si lud. Ne dolazim ja u neku kuću da bi mi Jevreji govorili *ti*.

Rizin sleže ramenima.

- Mogao bih ti mnogo toga ispričati na tu temu - reče on umorno i sa dosadom. - Ali ti si, kako vidim, još mlad u emigraciji.

On se okrete ka Eleni.

- Hoćete li da igrate, gospođo? Čak i ako ne umirete od želje za igrom, uradite to. Činite mi uslugu.

- Ovaj je pogođen do kraja - reče polako Irtiš.

Onda jedna za drugom uđoše žene u šarenim kostimima i ogrnute šalovima previše živih boja. Imale su odsutna i tužna lica.

- Naš hor - reče Rizin Eleni. - Nije loš ...

On nabroja žene koje su ga sačinjavale: tu je bila jedna baronica, jedna bivša operna zvezda, žena jednog, lekara, jedna devojka čiji su roditelji imali štalu trkačkih grla u Moskvi.

- A koliko one zarađuju - upita Elena stegnuta grla.

- Dvadeset do trideset franaka za noć. Ali one imaju i deo od napojnica.

Kad se devojka vrati na svoje mesto, dugo ostade bez reči, gledajući u hor.

„ *A ja koja sam uživala pijući taj šampanjac . . .*” razmišljala je ona.

„ *Da vidim kako se razbacuje toliko para .. . Za tako niska zadovoljstva sam došla . . . da ja .. .*”

Javi joj se nepodnošljiva slika jedne mansarde i jedne loše postelje, a u toj postelji slika jednog nejakog tela istrošenog bedom.

Iznenadno, protiv njene volje, protiv njenog nagona, kao da samu sebe kazni i da se u isti mah odbrani od sebe same, Elena progovori nekim glasom koji kao da joj više nije pripadao.

-- Imam nešto da saopštim svima vama - reče ona. - Maločas sam se verila sa Vasjom.

U sedam sati ujutru, pošto je ludo potrošio na vino, na pesme i na skupo plaćene igre, sve što je imao do poslednjeg novčića, Fedor se nađe u jednom malom kafeu nasamo sa Antonom Irtišem i tamo mu reče:

- Antone Irtišu, ako su vam potrebni radnici, uzmite me.

- Razume se - mirno odgovori ovaj. - Ali zar nikako ne mislite da bi bilo bolje da ste pošli kao poslodavac?

Tek pošto je voz krenuo Fedor primeti da je u smokingu.

On počeo da se smeje i zaspa.

VI

Sutradan, kad se Elena probudila, učini joj se da treba odmah da otkloni neku brzu opasnost, kojom će se sudbina okomiti. Ona otvori oči, sreće zamišljeni pogled svoje sestre koja je ležala pokraj nje i seti se. Ona je bila Vasjina verenica ili zapravo ona je bila izjavila da je to, jer on još ništa nije znao. To je bio taj ozbiljan događaj, ta pretnja tako teška da je Natalija Borisovna, umesto da je poljubi i da počne dan nežnom i veselom rečenicom, ostajala bez reči i pokreta.

Prvo je u njenoj duši zavladao pometnja. Sinoć, među ljudima koji su bili veseli zbog pića, pod uticajem muzike, umora i odvratnosti, ona je bila poverovala da donosi neopozivu odluku lako ostvarljivu sa njenim tako ludim karakterom. Ali sada kada je bio dan i kad je kroz otvoreni prozor ulazio oštri vazduh zimskog jutra, ona je za sebe ponavljala, sa utiskom da je uhvaćena u klopku:

„Šta li će se dogoditi, šta li će se dogoditi?“

Elena skoro da nije ni pomišljala na brak. Rana mladost joj je protekla u prvim danima ruske revolucije i u ondašnjem preziranju zvaničnih veza, bezbrižnost i lakoća koja je vladala u seksualnim vezama oslobodili su je društvenih veza. Ali ništa nije moglo da ispuni u Eleni potrebu za ljubavlju, za koju su se zalagale sve sile njene duše i tela. To je bila posledica sentimentalnog vaspitanja, romantičarski uticaj Natalije Borisovne i jedne prirode pune zahteva.

Zato je nije plašila reč verenik u času kad je osećala da Natalija Borisovna obraća pažnju na i najmanju promenu na njenom licu, što ju je činilo nepokretnom i ukrućenom, nego sve ono što ova reč treba da kazuje drugima a pre svega Vasji.

Ali ona ga nije volela. Ona ga nije volela.

Onda? Da glumi ljubav za koju je znala da je uopšte ne oseća? Na to nije mogla ni da pomisli.

Onda? Kakvim izgovorom da opravda svoj besmisleni čin? Sažaljenjem?

Nežnošću? Hoće li on to?

Ponada se da će je on odbiti i to dade Eleni nekoliko trenutaka predaha.

Ali posle njih nastupi u njoj gađenje na samu sebe. Tako, ona je sebi dodelila ulogu utešiteljke, u odvratnom metežu noćnog lokala, izložila je svoje požrtvovanje sa najnižim računom? Zar je bila toliko

niska da je natovarila slabašnom mladiću težinu svog histeričnog krika?

Ali našto sebe mučiti? U osnovi, to je bilo lako, Vasja ništa nije znao. Za njega, ništa se nije promenilo. O čemu se dakle radi? Dovoljno je da kaže, ili ako bi joj to bilo suviše teško, da po sestri poruči Šuvalovu i Fedoru da je to bila budalasta ideja, koja je ponikla jedne praznične noći i umrla s njom.

Da, svakako, to je bilo rešenje. Kako ranije nije pomislila na to?

Elena se malo odiže na laktu, spremajući rečenicu koja će je osloboditi, povratiti njoj samoj. Ali umesto spasonosnih reči, kad ugleda zabrinuti pogled Naitalije Borisovne upravljene u nju, ona samo mogade da kaže:

- Ti si, Nataša, lepo provela noć?

- Ne - reče Natalija Borisovna, zavlazeći ruku ispod Eleninog vrata - jedva da sam malo odspavala. Mislila sam na tebe, draga moja. Ti još uvek ostaješ pri svojoj odluci?

Da je Natalija Borisovna sačekala, da je pustila da toplina njenog tela zagreje Elenino telo i neosetno otkloni njegov grč, da joj je dala vremena da podeli na delove svoje priznanje, možda bi i pristala da opovrgne ono što je sinoć izjavila. Ali sestrično pitanje je suviše otvoreno i živo pogodilo ponos koji je vladao njenim životom.

To nije bio običan ponos, uslovljen tuđim mišljenjem, već želja za unutaršnjom lepotom, za vernošću samoj sebi, za nepomirljivošću u odnosu na dato obećanje. Elena je u sebi nosila idealnu osobu koju je dugo i sa ljubavlju stvarala i sa čijom sličnošću je uvek želela da uzdigne svoju sopstvenu sliku. Često je osećala ovu suviše savršenu dvojnicu koja ima premnogo zahteva kako joj diktira njene odgovore.

- Kako si smešna - reče Elena. - Zašto bih htela da promenim mišljenje? želela je da se nasmeši. To je tako loše uspevala da Natalija Borisovna sklopi oči. Ona ništa nije mogla da učini protiv neumitne bore koja se ukazivala između Eleninih obrva. I šta je ona mogla protiv svog ličnog zlog duha?

Tako, i pored obostrane nežnosti i ako se ni jedna nije dala varati, one dugo ostadoše jedna kraj druge bez ijedne reči.

Srećom, imale su da urade jednu hitnu porudžbinu. Nikada se nisu tako grozničavo predavale radu. Trudile su se da, brzinom prstiju, umešnošću slaganja boja koja je oživljavala tkanine, stave na haljine

svojih lutaka misao čije gospodarice više nisu želele da budu. Uspeše u tome.

S vremena na vreme Elena se pitala kako će Vasji saopštiti tu vest. Nije mogla da zamisli taj trenutak. Ali i tada je posao bio spasonosan. On je samom svojom hitnošću pružao neki rok.. . rok do večeri. Dotle će videti.

Iznenadno jedna neizdrživa misao joj dođe na pamet: zar Šuvalov nije morao da pregleda Vasju? Zar on neće govoriti o toj veridbi, za koju Vasja nije znao, kao o sasvim prirodnoj stvari? Zar to već nije svršeni čin?

Elena uzdrhta kad vide da njome vlada, čak i u granicama koje su mu određene, neki kobni mehanizam koji je ona sama, i to jednom misterioznom rečenicom koja se otrgla iz njenog najneodgovornijeg bića, stavila u pogon?

Ona nemoćno zastade ispred Vasjine sobe. Nije tamo čula nikakav zvuk.

Sigurno su se Aleksej Dmitrič i njegov sin odmarali. Hoće li ona naglo prodreti u njihov san i povikati: „*Evo vaše verenice?*“ Ali ako ona ode, Šuvalov je mogao da dođe.

Prođe nekoliko trenutaka u toj neizvesnosti. Elena u dnu sebe same oseti kako se pokreće jedna od onih slepih figura zbog kojih je u detinjstvu udarala pesnicama u zid, sve dok ne dobije modrice.

„*Treba svršiti s tim ili ću poludeti!*“, promrmlja ona i zakuca na vrata.

Aleksej Dmitrič se bunovna lica pojavi iza poluodškrinutih vrata.

- Moram da govorim s vama na časak - reče Elena kratko. - Nasamo.

Čekam vas ovde.

Kad se Aleksej Dmitrič pojavi u holu ogrnut svojim večitim kaputom, devojka izjavi gledajući ga čudnim izazovnim izrazom.

- Juče sam objavila da sam Vasjina verenica. Hoćete li mu to reći i pitati ga da li prihvata? Ponovo ću doći večeras. Nemojte mi reći ni jednu reč, zabranjujem vam to.

Elena čitavog dana ne nastavi da radi. Nije mogla da ostane mirna i prisustvo Natalije Borisovine joj je bilo nepodnošljivo. Ona više puta izađe u beznačajne kupovine, odbi da ruča. Oko četiri sata ode u čajdžinicu u ulici Miromenil odakle su im stizale najvažnije porudžbine.

Tamo saznade da su poslovi slabije išli, da im lutke za više nedelja neće biti potrebne. Bez ikakvog zanimanja saslušala ovu vest koja je još više pogoršavala njenu i sestrinu egzistenciju i vratila se pešice do Pasija.

Suton je osvajao grad, taj isti grad koji je godinama imao za Elenu tako čarobno ime, taj grad koji po svetu fascinira tolike duhove, pobuđuje tolike snove. A ona, Elena, sa svom žestinom svog srca, ona koja je uvek gajila toliko nada i beskrajnih snova nejasnih a utoliko lepših, ona je išla ka oskudnom pansionu gospođice Mezire, da bi siromašno lancem vezala svoju egzistenciju.

Elena tada primeti da se vraća bedna nada koje se jutros užasnula. A ovoga puta ona nije imala snage da je odbija. Njeno očajanje je preovlađivalo nad obzirom. Oh! kad bi Vasja imao dovoljno pameti da shvati situaciju, dovoljno elementarnog ponosa da odbije njenu ponudu za koju ne može a da ne oseća da je to samo milostinja!

Sada je Elena prihvatila i htela ovo odbijanje. Ukoliko je više mislila na to, utoliko joj se više činilo verovatnim. Način na koji je govorila s Aleksejem Dmitričem nije mogao da ima drugačiji odgovor. Da li je to držanje žene koja voli?

Vasja treba da odbije. On nije tražio da je vidi ranije nego što je ona odredila ... to je bio dokaz... život će se ponovo otvoriti za Elenu kao džinovski luk.

Ona požuri korak, zatim, nesposobna da i dalje strepi zbog odgovora koji je svim svojim bićem čekala, htela da se popne u jedan autobus. U to vreme oni su bili puni. Tada, i pored onoga što joj je bilo rečeno u ulici Miromenil, ona uze taksi.

Kad je stigla u pansion, Elena se bez zadržavanja u svojoj sobi pope do poslednjeg sprata. Vasja je bio sam pošto je Aleksej Dmitrič bio otišao u svoj list. Elena se tome obradova.

„*Biće mu lakše bez svedoka*“, pomisli ona. Čitavog dana nije imala tako pouzdano i opušteno lice.

- Kako ste lepi - prošaputa Vasja. - I dobri!

Elena u tom času oseti da u njoj nema više ničeg živog. Mladićev ushićeni glas i pogled suviše su jasno govorili ono što se on nije usuđivao da izrazi rečima. On je bio kao preplavljen blaženstvom.

Klopka se zatvori za njima.

Kad Elena ponovo mogade da pronađe tok svojih misli, to je bilo da shvati kako je smešna. Kako je pretpostavljala da Vasja može da ne prihvati?

On je bio ponosit, bez sumnje, ali ko bi bio toliko ponosan da odbaci sreću?

- Kako ste velikodušni - ponavljao je mladić sa tolikom zahvalnošću i ljubavlju da se Elena nađe na mukama.

On stidljivo i nespretno privuče devojkku ka sebi da je poljubi, ali kad ona ugleda kako joj se licu približava ta suviše bela koža, taj suviše mršavi vrat na kome se Adamova jabučica oštro ocrtavala, Elena načini tako malo pogodan pokret da se slabašne ruke povukoše same od sebe.

- Vidite - promuca Elena sa žalosnim osmehom - ja nisam navikla na to.

Zatim, vrlo brzo, gledajući uporno u jedan ugao sobe, brzo poče da priča o noćasnjim događajima . . .

Princ Rizin ... Pevačice iz hora . . . Muzičar Samuel Jakovljevič. Ona je nastojala da ispuni ovu sobu njihovim slikama da bi ih postavila između sebe i Vasje.

Otada se među njima uspostavi čudan odnos: izgledalo je kao da nikada nije ni bilo reči o veridbi.

Za Elenu je to bila unutrašnja potreba. A Vasja je nejasno osećao da samo ćutanje može da spase i možda ojača krhku sliku njihove sreće.

Od trenutka kad mu je otac saopštio Eleninu odluku, njegov instinkt mu je branio da o tome razmišlja. Trebalo je to prihvatiti slepo, poput nekog čuda, iz bojazni da će nestati i ma šta se desilo podvrgavati se istom poslušnošću devojčinoj volji. Njegova ljubav je bila tako puna poverenja i tako skrušena, u tolikoj meri ispunjena samo Eleninim obećanjem, da je bez iznenađenja i lako i kao sasvim prirodno prihvatao da se ništa ne menja u njihovim odnosima.

On je sada svakog dana više puta viđao devojkku, bilo da je ona donosila svoj posao kod njega, bilo da je on odlazio u sobu dveju sestara da im pravi društvo.

Njegova obazrivost i naivna radost koje su zračile iz sveg njegovog bića dirale su Elenu. Ona je bila sve nežnija s njim, sve više

materinski nastrojena a Vasja, koji nije poznavao žene, nije znao da pravi razliku između osećanja koja je ona pokazivala i ljubavi.

Ovo neznanje je jačalo i održavalo Elenin spokoj.

„*Budući da mu pružam toliko sreće, manje sam kriva*“, govorila je za sebe, ne primećujući da se tako svakog dana sve više obavezivala.

Ubrzo se još više zbližiše zbog jednog novonastalog događaja.

Kako prodajom lutaka nisu više mogle da obezbede život, sestre potražiše drugi posao. Preko jednog Šuvalovljevog prijatelja Rusa koji je kao i on bio lekar a koji je radio kao bolničar u jednoj bolnici u Nejiu ponudiše im mesto medicinske sestre. Natalija Borisovna je, za vreme rata, bila stekla diplomu Crvenog krsta. Ona prihvati posao.

Ovaj rastanak neminovno zbliži Elenu sa Vasjom. Sve misli, sve ispovesti i beznačajni razgovori stalnošću su i gomilanjem pleli mrežu najneprimetnije i naj ače. Ona se priviknu da im Vasja bude cilj. Njegovo prisustvo joj je bilo korisno, godilo joj je. Pa ipak, kada su se rastajali, crna više nije mislila na njega.

Tako prodoše tri meseca.

Kad je jednog aprilskog jutra dolazila kod Vasje Elena začu iz njegove sobe glas koji nije bio ni njegov ni glas Alekseja Dmitriča a koji joj se učini poznat.

Pri svem tom Elena se iznenadi kad zateče princa Fedora Aškeljanija kako sedi na Vasjinom krevetu.

- Već ste se obogatili na severu - upita ona.

- Samo sam se obogatio tako što sam upropastio ruke, Elena Borisovna -

odgovori on veselo. - Ali mislim da je Irtiš dobro namirisao stvari. On će se vrlo brzo obogatiti. Povodom Antona Ivanića, on me je zadužio da vas veoma duboko pozdravim i da vam kažem da on uvek misli na vas.

- I vi ste došli zbog te poruke?

- Ja sam završio s njim. Bogu hvala. Došao sam zbog *džigitovke*.

On je izgovarao ovu reč s takvim ponosom i zadovoljstvom da se Elena ne usudi da mu prizna svoje neznanje.

Aleksej Dmitrič dođe da je izvuče iz neprilike.

- Princ nam je upravo objašnjavao sve to kad ste vi ušli - reče on - a ja sam pravio beleške za moj list. Neće vam smetati ako nastavimo?

- Naprotiv - reče Elena - ah pre svega, prinče, dozvolite mi da vam čestitam na izgledu koji odatle donosite.

Na Fedorovom smršalom i pocrnelom licu zaista se viđela neka nova mladost i zdravlje a posebno ona duboka jednostavnost koju stvara težak posao na čistom vazduhu. On se brzim osmehom zahvali Eleni i odmah se okrete ka Alekseju Dmitriču. Ono što je imao da kaže potpuno ga je obuzimalo.

- Vi dobro znate šta je to *džigit* - reče on. - To je naša reč, sa Kavkaza, ali koja je postala ruska, jer nema druge za pravog jahača koji radi šta hoće sa svojim konjem. E onda, od tih *džigita*, ima ih nekoliko među kozacima, sada izbeglicama u Francuskoj. Ima ih koji rade kao lakeji na Monmartru, drugih koji oru i kopaju u žirondi, nekih koji gaje cveće u Nici, drugih koji uklanjaju granate tamo gde sam ja bio. I evo kako je jedan od njihovih bivših generala došao na ideju da ih ponovo posadi na konje i da malo pokaže Evropi šta su oni umeli da rade sa konjem. On se dogovorio sa jednim impresarijem i javio je momcima koje je poznavao i ostavio ih da treniraju. I mi uskoro počinjemo ovde u Parizu. Ah! da znate kakvog konja imam: od zavisti ne biste zaspali!

On je sav blistao od radosti. Kalko god tekao razgovor, on se uvek vraćao na predstavu koja se pripremala. Nije bilo važno što je bila plaćena i što je imala teatralni karakter. Zar se nije radilo o pogubnom takmičenju snage i spretnosti? Šta je plemenitije na svetu od lepog jahača na lepom konju?

On reče odlazeći:

- Neću vas više videti do *džigitovke*. Vežbanje! Shvatate: treba ponovo dovesti u formu kolena, potkolena i šake. Ali ja ću vam poslati ulaznice.

Videćemo se tamo naveče.

Nekoliko dana posle te posete, Šuvalov reče Eleni:

- Učinili ste čudo. Upravo sam pregledao Vasju. On izgleda mnogo bolje.

Sa tim nervoznim prirodama uvek ima nepredviđene pomoći. Ako tuga može da ih ubije, sreća ih leći.

Mladić beše razočaran kad je čuo da Elena to zna.

- Tako sam želeo da vam ovo saopštim - povika on.

- Ali da li vam je Šuvalov rekao da ću uskoro moći da radim? Ne? Kakva sreća! Znae da ne crtam loše i verujem da sam preko oćevog prijatelja našao posao da pravim modne kataloge. Ako uspem, dobro ću zarađivati i onda - on uputi Eleni preklinjući pogled, vide da se ona smeši i završi jednim potezom - onda ćemo moći da se uzmemo.

Ona ne odgovori ali se i dalje smešila.

Kad Fedor posla karte koje je bio obećao, Vasja je mogao da prati Elenu na *džigitovki*.

Šuvalov dođe po njih dok su večerali.

- Utoliko gore po vas - povika on - na put, neću da zakasnim.

Njegovo nestrpljenje začudi Elenu i Vasju. Ali je Aleksej Dmitrič shvatao lekara.

- Vi ste oboje suviše mladi - reče on obraćajući se naročito Eleni sa izrazom beskrajne zahvalnosti koji je imao uvek kad joj se obraćao. - Vi ne možete znati šta je to. Ja se posebno sećam jedne *džigitovke* ispred katedrale u Orenburgu, u kojoj su učestvovali kozaci sa Urala. Kaiko je to bilo lepo! Samo da me ova današnji ne nateraju da zažalim za nekadašnjima.

- Hajdemo, brzo, brzo - prekide ga Šuvalov - nisam čak ni ugasio motor.

Priredba se odvijala na prostranom stadionu koji se nalazio na Masku iz Pariza. Kad Elena i njeni pratioci sedoš na svoja mesta, primetiše da je tri četvrtine se-dišta bilo prazno. Vasja i devojka se začudiše i ražalostiše zbog toga. Oni su došli na ovu paradu dosta ravnodušni i evo kako su već osećali da ih je osvojila, da ih je zanimalo da ona uspe. Kako staviše primedbu na to, Šuvalov im reče:

- Nacionalni ponos, prijatelji moji, tu ne možemo ništa. Vidite, ja koji sam bio socijalista a verujem da sam to i dalje, divljaci koje ćemo videti, jer to su divljaci, draži su mi u ovom času nego sva prava čoveka i proletera. Ne bojte se. Mi smo stigli četvrt časa ranije a redovi će se ispuniti, tvrdim vam. Ništa se toliko ne dopada, čak i narodu najvećih buržuja, od prizora rata i nasilja.

Bilo je prolećno veće, sveže i blago. Iznad električnih svetiljki stvarale su se senke, lepa tajna puna zvezda. Nekoliko ljudi obučenih kao kozaci šetali su se i prijateljski razgovarali izgubljeni na

prostranom trkalištu po kome se lelujala sasvim mlada trava. Iza ograde koja je zaklanjala mesto namenjeno takmičenju čulo se frktanje konja koji se nisu videili.

- To je dosta tajanstveno, dosta čudesno, zar ne nalazite - reče Šuvalov.

Kako Vasja naglo zadrhta, Elena skide svoj krzneni ogrtač i ogrnu ga njime. On joj to dopusti, iako je bio uzdrhtao manje od hladnoće a više od nestrpljenja, jer mu je toliko bilo prijatno da na sebi oseća nešto što je ona nosila.

Stadion se malo-pomalo punio, i jedan orkestar postavljen na najvišem nivou redova sedišta naglo zavrta prve tonove neke ratničke melodije. Sve oči se upraviše prema visokom i tamnom prolazu odakle je trebalo da se pojave konjanici. Iz zvučnika se zaori glas koji najavi:

- Defile kozaka *džigita*.

Vladala je velika tišina a zatim iz tame u kojoj su se nazirali mnogi ljudi i mnogo konja začu se kao iz velike daljine neka jedva čujna melodija. Ali to je bilo dovoljno da nagna Ruse da uzdrhte. Oni je znaju. Ona je bila iz njihovih krajeva, ova ratnička tugovanka, vatrena i devičanska, koja je osvajala pistu poput ritmovanog talasa. Ona je iz sekunde u sekundu postajala sve glasnija i glasnija. Sada su se raspoznavali oštri tonovi frule, lupa doboša, mukli zvuk citmbala. I muzičari se pojaviše iz čarobnog otvora. Masa ih pozdravi žagorom koji je Eleninom srcu bio drag. Oni su bili visoki i obučeni u odeću živih boja. Hodali su čistim i laganim korakom pa se činilo kao da ih sama njihova muzika nosi. Za njima je išla kozačka četa sva u purpuru. Duge tunike lepršavih nabora ocrtavale su struk i isticale grudi na kojima su se u dvostrukom nizu nalazili redenici za metke. Svi muškarci divnih tela koračali su uzdignute glave istim, kao u igri, laganim hodom. Živi tonovi njihove odeće, sjaj ukrasa i blesak oružja, usklađenost pokreta, sve je odisalo snagom, skladnošću mišića i živahnošću svojstvenom ratničkim narodima. Njihova povorka se protezala po pisti kao purpurni zmaj koji pravi kolute.

Iznenada se džin koji ih je predvodio okrete ka njima pa, hodajući natraške i ne gubeći takt, podiže ruku. Jedna pesma kao probuđena ovim gestom grunu iz snažnih i širokih grudi.

Muzika prestade i samo su se čuli glasovi. Išli su od najviših, mahom ženskih tonova, do najprigušenijih, najdubljih, ali svi oni čudesno stopljeni u jedan jedini ljudski instrument.

To je bila ratnička himna kozaka sa Dona. Bila je čista, snažna, milosrdna i kobna kao smrt. Čak i oni koji su mogli samo da osete melodiju bili su odmah osvojeni njenom lepotom. Ali kako su se bili uzбудili Elena i njeni pratioci u koje je prodirala svaka reč! Plemenite i jednostavne reči kao narod koji ih beše našao, one su govorele rečenicama bez okolišanja, o polasku na polja kraj Dunava, o zakonu srčanosti i junaštva nametnutog ratnicima, o kostima koje su označavale put.

Vasja je brzo uhvatio Elenu za ruku koja je bila topla od groznice iste kao njegova. Bez sumnje, bilo je teatralnosti u ovoj predstavi, svakako da je njihova odeća bila pretrpana zlatom i šljokicama i da su im izabrali najživlje boje, ali mladi ljudi nisu bili šokirani. Naprotiv, sav taj sjaj, sve to šarenilo pobuđivalo je u njima naivne slike knjiga iz detinjstva: *Taras Buljba*, *Zaporošci*, *Stenjka Ražin* i *Pugačov*.

Među tako bezbojnom gomilom velikih gradova, uzdizalo se junaštvo obojeno živim bojama.

Tada se ukazaše konjanici. Njihove uniforme su se razlikovale jer je svako od njih želeo da nosi odeću s obeležjem svog plemena. Elem, oni su poticali iz svih krajeva beskrajne Rusije: sa Dona, Kubana, Dnjestra i Urala, Amura. A plave, bele i skeletne tunike lepršale su se na vitkim sapima konja.

Oni su tako slobodno jahali, tako srasli sa svojim sedlima, da se činilo da nastavljaju telo svojih konja.

Na čelu povorke se nalazio, jašući belu kobilu, konjanik obučen u crno.

Dugi žamor divljenja prođe redovima i neki čudni nemir obuze Elenu jer pomisli:

„Mora da je to Fedor.“

Povorka konja još nije bila stigla i ona nije mogla dobro videti. A kad dođe do nje, on je sa svojom krznenom kapom bio tako duboko lep, skoro neizdrživo, i tako je ličio na nekog crnog anđela da ona ne mogade da se uzdrži a da ne krikne.

Odmah joj odgovoriše hiljade glasova. Ali princ je bio čuo glas koji ga je prvi pozdravio. On okrete glavu, prepoznade Elenu, nasmeši joj

se očima, i nastavi put.

- Kakve gubice, kakve gubice! Pogledajte, Alekseju Dmitriču - promrmlja Šuvalov s nežnim zanosom. - Zar nisu strašne?

On pokaza konjanike koji su išli iza Fedora a stari novinar reče da je zbilja retko kad video tako tragični skup lica. Mongolski nosevi, krvoločna usta, divlji profili, čestiti ali nemilosrdni poput sečiva pogledi, podsećali su na podvige i pustolovine, na mahnitu smelost i najprirodniju svirepost. I oba prijatelja su posmatrajući ih mislila na užasne pokolje koji su pre nekoliko godina harali čitavom Galicijom, Sibirom i Ukrajinom. I pitali su se kroz kakve su kosturnice prošli ovi ljudi pre no što su došli da se prikazuju u ovoj mirnoj areni?

Kad se defile završio, muzičari, pevači i konjanici polako nestadoše kroz prolaz odakle se behu pojavili i ratnička pesma se neosetno utiša i prestade.

- Parada je bila dobro organizovana - reče Aleksej Dmitrič - ali ono najteže tek dolazi. Priznajem da me je strah. Setite se da su jedva imali vremena da dresiraju konje.

Kao odgovor na to jedan preoštri povik, povik kao iz košmara, začu se sa kraja i piste i jedan konjanik naglo izroni iz senke.

Prvo se nije znalo šta se događa jer je sedlo odjedared bilo prazno. Zatim publika vide da je on u punom galopu skočio na zemlju, napravio nekoliko skokova tako brzo kao i njegov konj i da se zatim naglo ponovo vraćao u sedlo da bi odmah zatim prešao na drugu stranu konja i nastavio ove egzibicije dok nije stigao do drugog kraja piste. Zatim ga usledi drugi, čije skakanje i vika behu još žešći. Ovaj još ne beše završio a dva nova konjanika poleteše. Galopirajući jedan pored drugoga obgrljivali su se rukama, glumili borbu, okretali se u sedlu, padali na zemlju, odskakali kao lopte.

Zbog ove divlje tačke oni su bili poskidali tunike. A pod lakim rubaškama ocrtavao se svaki pokret njihovih nagih tela.

Ritam *džigitovke* se neprestano ubrzavao. Bilo je teško pratiti podvige svakog konjanika jer su tako nestrpljivi, podstaknuti svojim urlikanjem i urlanjem publike, *džigiti* jurišali jedan za drugim, skoro bez prekida. Sve leteći tamo-amo okolo konja, oni otkačiše revolvere koji su im bili za pojasom i besna pucnjava se pomeša sa njihovom grajom.

Ipak, u ovom prividnom neredu bilo je unapred smišljene tačnosti koja ubrzo postade vidljiva. Svaki novi konjanik je bio veštiji od prethodnog i jahao je na bržem konju. Trka je svaki put bila smelija a veštine opasnije.

Gledaoci su naslućivali da jedna sekunda odsutnosti, jedan neprimetni gubitak ravnoteže, neznatna greška mišića mogu biti smrtonosni.

U dva maha su bolničari sa nosilima dolazili da uklone ljude slomljenih rebara, ali se *džigitovka* nije zbog toga ni trenutak usporavala.

Kroz prolaz koji je izgledao neiscrpan neprekidno su izlazili novi demoni sve pomamniji i okretniji.

U grupi koju su sačinjavali Elena i njeni prijatelji, ista misao ih sve obuže:

„A Fedor?”

Nekom čudnom asimilacijom, činilo se starom novinaru, lekaru-šoferu, Vasji i mladoj devojci da je on bio njihov izaslanik, njihov barjak. Zašto se on nikako ne pojavljuje? Zašto se ne nalazi u tom paklenom krugu i to takvom za koji se čak i Aleksej Dmitrič saglasio da sličan dosad nikad nije video?

Džigiti su sada izgledali kao da su bili izgubili svaki nagon za održavanjem. Bili su obuzeti nekom snagom koja ih je prevazilazila, koja je dolazila iz najudaljenijih vremena, iz doba kad su njihovi skitski preci jurili kroz beskrajnu stepu. Njihovo urlanje, njihovi zvižduci, njihova plahovitost, stopljeni u jedno sa njihovim konjima, rušili su ograde bedema i vremena gde su bili zatvoreni kao dvostruke životinje. Ali to više nije bio pariški stadion po kome su se kovitlali, već stepa po kojoj su jurišala divlja plemena.

Četrdesetak konjanika se beše zaustavilo na kraju staze i publika je verovala da je prvi deo *džigitovke* završen kad se Fedor pojavi. Čitav stadion shvati da je on bio držan po strani za krajnji utisak.

Imao je stisnute zube. Pod crnom rubaškom mišići ruku i gornjeg dela tela poigravali su poput nestrpljivih zmija vodenjarki. Njegova kobila, koja je rasnošću i snagom bila daleko ispred ostalih životinja, podrhtavala je isto tako jakom grozničavošću. On je ipak zadrža još nekoliko sekundi da bi vatreni fluid koji je rukovodio i čovekom i konjem dostigao stepen usijanja.

Iznenadno, on je izbaci napred jednim strašnim udarcem korbača.

Ona pomamino nasrnu. Fedor iskoči na stazu, nastavi s nekoliko skokova ovu bezumnu trku, skoči preko kobile u nezadrživom galopu i deset puta iznova izvede ovu vežbu pre nego što je bio stigao do polovine staze.

Tek tada on povika, što nije ličilo na ljudski krik, a povik prihvatiše četrdeset konjaniika sa kojima je jurio, i isuka iz korica krivu kozačku sablju.

Glasovi užasa se prolomiše po masi. Fedor, zabačene glave kao da prkosi ljudima i sudbini nastavi samo jednom rukom letenje tamo-amo. Ličio je na tamni plamen na bokovima konja. Bio je svuda u isti mah: na vratu, pod kobilnim trbuhom, na baku, na sapima. činilo se da je mesi svojom strašnom šakom, da je stvara, da je uništava i ponovo stvara bez prestanka. A sjaj sečiva koje je pratilo sve njegove pokrete davalo im je blesak munje.

Na pet metara od cilja, bio je to još isti galop.

Elena zatvori oči jer joj se činilo nemogućim da se Fedor neće skrhati o preponu. Ali on naglo uhvati životinju za nozdrve i vrati se u sedlo u času kad se ona sva uzdrhtala beše zaustavila.

- Mi ga poznajemo - povika Šuvalov.

Ali ga niko ne ču jer je beskrajno burno klicanje ispunjavalo stadion.

Zatim su svi, vičući, ispaljujući pozdravne plotune, u neredu navalili za Fedorom, i više se ništa nije raspoznavalo sem svetlucanja oružja i divljih lica.

To je bila horda.

Džigitovka je trajala još dva sata. Bilo je pesme, igara i zabave kad su konjanici, sa glavom koja je dodirivala travu, podizali marame u triku; videla se piramida ljudi koja je u galopu nosila tri reda kozaka koji su se održavali u ravnoteži na ramenima svojih drugara, preskakanja preko ogromne vatre, a

džigiti su mirisali na oprije-nost kao sotone.

I uvek brži, žustriji i spretniji od ostalih bio je konjanik u crnom koji je imao lice zlog arhandela.

Kad gomila, sva raspaljena nagonima za koje se moglo smatrati da su u njoj izumrli, poče da se rastura, Elena reče:

- Ne možemo otići a da ne čestitamo princu.

- A, da, to je nemoguće - potvrdi Vasja.

Njegov tanušni i od uzbuđenja isprekidani glas delovao je tako potresno u ovoj atmosferi prepunoj zračenja snage i bestijalnosti da Aleksej Dmitrič promrmlja:

- Možda bismo bolje učinili da se vratimo, mali moj. Ja treba da idem u list a ti mora da si umoran.

- Ne, molim vas, večeras nema opreznosti - povika Elena ne primećujući skoro uvredljivi prezir svoje primedbe.

- Dođite sa mnom do mog taksija - reče Šuvalov. - Ja ću vam dovesti junaka.

Posle nekoliko minuta Fedor im se pridruži. Na licu su mu se videli tragovi uložnog napora, mirisao je na topli znoj, znoj muškarca i konja.

- Hvala prinče - reče mu Elena - nikada neću zaboraviti ovo veče.

Naglasak koji je njen glas bio dobio čudno je pogodio Fedora. Iznenadno mu se učini da mu je ova tako daleka devojka, tako strana svojim odstojanjem, gordošću, vrlinom svog predašnjeg života odjedared postala sasvim bliska, da je bila njegova.

On se nasmeši Eleni onako kako se uvek smešio ženama, i veoma malo njih mu nije odgovorilo na taj osmeh. Ali on ne mogade ništa da otkrije na Eleninom licu. Ona je opet bila zakopčana u sebe, nedokučiva.

Fedor i *džigiti* kojima se Šuvalov pridruži pili su na Monmartru do jutra.

Međutim, kad se pijanka završila, princ nije bio pijan. Neka snažna želja koju nije prepoznavao štitila ga je.

- Gde treba da vas od vezem - upita ga Šuvalov koji nije znao Fedorovu novu adresu.

- Oh, sada sam bogat - reče ovaj - i stanujem blizu Etoala, ali mi se ne spava. Ispratiću vas.

Oni zajedno stigoše u pansion Mezire. Čak ni tu, Fedor ne mogade da se reši da napusti Šuvalova.

- Verovatno imate nešto na dnu flaše kod vas - reče on.

- Hajdemo gore - odgovori lekar. Kad stigoše u sobu, Šuvalov mahinalno pogleda na budilnik.

- Samo sedam sati - reče on - ne dižimo suviše galamu. Možemo probuditi Elenu Borisovnu. Ona nije daleko.

- Gde to - upita naglo Fedor.

Šuvalov se nađe iznad ulice i reče, pokazujući princu treći prozor od njegovog:

- Tamo.

Pa se nasmeja i dodade:

- Ona se pridržava mojih higijenskih propisa: prozorski kapci su poluotvoreni.

Zatim zabrinuto reče:

- Nemam ovde ništa da vam ponudim. Sačekajte, idem do kuhinje.

Fedor se nije odvajao od prozora. Mislio je na Elenin glas, na način kaiko je taj glas prodro u njegove grudi. To je bilo samo za časak, ali on je prepoznao onaj drhtaj .. . onaj životinjski zov. Lutao je očima duž zida.

Između njega i Elenine sobe nalazila se samo slaba ivica, jedan oluk. Ona mora da je spavala prekrivena svojom gustom kosom.

Dugo posle toga jedan mlekadžijski momak je pričao da je neki čovek obučen u crno klizio poput mačke duž zida pansiona Mezire. Ali tog jutra Elena ugleda Fedora kako ulazi kroz prozor kao u nemirnom snu.

VII

Elena je zatim morala da upoznaje surovo ponižavajuće situacije i da trpi užasne kontakte. Pa ipak, ni jedan čas njenog života ne pobudi u njoj toliko gađenje od nje same kao onaj trenutak kad se Fedor približi njenoj postelji.

Ništa još, tada, nije moglo da je opravda što ga je prihvatila. Ona još nije bila ušla u zlokobni krug. Bila je i dalje Lenočka Natalije Borisovne (kako je, pre toga, volela da sluša ovaj nadimak iz usta svoje sestre), ona koja se osećala unutarne čistom i tako jakom u svojim očima. Ona je još u tom času imala slobodu izbora koju nisu načeli ni beda, ni alkohol, ni pometnja.

I sve to ona je odjedared i zauvek pokvarila, svesno, bez ljubavi pa čak i bez želje.

O! da je osetila, makar za trenutak, pravo telesno uživanje, ona bi sebi sve oprostila, jer je mislila da svaki pokret dubokog bića, čak i najputenijeg, nosi u sebi svoju vrlinu, svoju opravdanost. Ali ona nije volela Fedora ni na jedan način i u njegovom zagrljaju uopšte nije uživala.

Ono što je osetila prema njemu, čim ga je ugledala za stolom u pansionu Mezire, bio je strah, sličan onome koji mora da osećaju opčinjene ptice. Dugo to nije shvatala i nelagodnost koju je njegovo prisustvo izazivalo u njoj pripisivala je Fedorovoj sigurnosti i bliskosti sa ženama.

Možda je na dočeku nove godine bolje osetila opasnost. No on je bio otputovao tog jutra i njena veridba sa Vasjom ju je smela.

Ali evo kako je sinoć, kad ga je videla kako sav u crnom kao mladi emir iz Azije predvodi svoju družinu *džigita*, kriknula u znak prepuštanja i užasa.

Od tog časa, ona je osećala da više ništa ne može protiv njega, da mu pripada bez radosti, bez poleta, a zbog delovanja mračne kobi.

Morala je da ga vidi posle trke, njen glas je *morao* da iskaže njeno pokoravanje. I ona ga je cele noći očekivala jer je znala da će doći.

I ovo čekanje je za nju bilo samo duga i sramna tegoba.

Ona sebi nipošto nije priznavala da je još uvek bila sasvim mlada devojka, po godinama, a još mlađa zbog svog samoljublja i bezazlenih razmišljanja, da su revolucija i izgnanstvo pogrešno usmerili njen život i njegove tokove, da je Natalija Borisovna morala

da je ostavi, da je kao jedinu zaštitu imala jednog mladića bez snage, a da je Fedor posedovao divlji šarm, neku iskonsku privlačnost kojoj mnoge žene, opreznije i bolje uravnotežene, nisu mogle da odole.

Svi ovi razlozi nisu mogli ništa da učine za Elenu koja je čitave noći bez ljubavi i bez želje, nepokretna i mirna, očekivala Fedora. I, tako gorda, čekala ga je sa smirenim užasom koji pokazuju neke devojke očekujući padvodača-zaštitnika koga ni malo ne vole.

Za časak se, kad se on pojavi na prozoru, sa danom koji se rađao, ponada. Ona se ponada da će nešto u njenoj duši ili u njenom telu opravdati ovo što predstoji. Ali čim se nađe uz njega, kad joj on zagnjuri svoje snažne ruke u kosu, kad njegov suvi dah osuši njene usne, ona ništa više ne oseti sem žalosnog prihvatanja.

On se opruži kraj nje a Elena se i ne pomeri. On je naglo svuče a ona ni reč ne izusti. I čak, kad ju je imao, ona i ne uzdahnu.

Kad se Fedor prebaci pored nje i kad je vide tako bledu, on oseti nešto što uopšte nije poznavao, grižu savesti pomešanu sa razneženošću i divljenjem. Nejasno je osećao vrednost poklona koji je primio i koji mu se zbog tolike jednostavnosti činio lep. Potraži Eleninu ruku i pomilova je.

Zatim, kako je ona i dalje bila nepomična, ne pomišljajući da prekrije svoje razgoličeno telo, blago povuče prekrivače preko nje.

„*Stidi se zbog mene*“, pomisli Elena, ali to ništa ne pobudi u njoj.

Bila je savršeno svesna i nepokretna. Osećala je da je začaranost nestala, ali to sada nije bilo važno!

Prinčevo milovanje, najpre čedno, bilo je još dosadnije. Elenina pasivnost ga nije odbijala već je pobuđivala njegovu želju sećajući ga na istočnjačke žene. Uskoro nanovo uze tu lepu njemu prepuštenu put. Ali, dok ju je stezao između svojih bedara ukrotitelja konja, Elena se prvi put seti Vasje. I ona koja je sebe zamišljala kao ravnodušnu na sve, ona ne mogade da izdrži pomisao da opet vidi tog mladića i da u njegovim očima ponovo nađe sliku onoga što je još juče bila.

- Treba otići - reče ona naglo.

To su bile njihove prve reči.

Fedor poverova da se radilo o njemu i da se, kako je jutro odmaklo, Elena bojala da se ne kampromituje.

- Dobro, shvatam, draga - reče on. - Kad ću te opet videti?

Neko lako iznenađenje pri čemu njena savest ni malo nije učestvovala dotače Elenu u tom obraćanju sa *ti*, ali, nastavljajući svoju fiks-ideju, ona odgovori:

- Ja takođe treba da odem. Zbog njega ...

I ona podiže pogled ka gornjem spratu.

- Tačno - reče Fedor odmahujući glavom - bili ste vereni.

Za časak mu beše nezgodno, zatim slegnuvši ramenima nastavi:

- Ništa se tu ne može. Volela si ga, zavolela si drugog. Takav je život. On će shvatiti.

- Nikad nisam volela ni njega, ni vas - reče mirno Elena - ali sad treba da napustim ovu kuću.

Ona se beše malo uspravila na jastucima koje su prekrivali talasi njene kose, i Fedor oseti da će mu opet biti teško da izdrži njen pogled. Iskreno reče:

- Nikada nisam razumeo šta se dešava u tvojoj glavi, pogotovu danas.

Ali takva kakva si, ni jedna mi se žena nije toliko dopadala kao ti.

- Tim bolje. A sada, hoćete li me ostaviti za nekoliko časaka? Obući ću se.

On pođe ka vratima ali pre nego što iziđe okrete se da zatraži:

- Nemoj mi više persirati, nezgodno je.

Ona odgovori:

- Kako hoćeš.

Fedor se vrati natovaren cvećem i hranom. On nikako nije mogao a da ne proslavi neku radost.

- Dobro ćemo jesti - reče on - a poručio sam dole i čaj. Posle toga ćemo bolje znati šta treba da radimo.

Elena onda shvati koliko je bila gladna.

„ *Najpre životinja,*“ pomisli ona posmatrajući Fedora sa nekim tužnim saučesništvom. „ *U stvari, zašto ja ne bih živela kao on? Bez razmišljanja, bez predviđanja i prema svojim nagonima? Zar sad sve nije prosto i lako?*“

Činilo joj se da je kamičak na planinskom putu koji se, izdvojen od gromade nogom nekog prolaznika, kotrlja, kotrlja . . .

Zato, kad je Fedor pozva da pođe s njim u njegov hotel, ona prihvati bez pogovora.

- Videćeš kako će ti biti dobro - povika on. - Sada sam bogat. Impresario mi daje dvostruku nagradu. A zatim ćemo popodne zajedno ići da vidimo moju kobilu. Zove se Kura. A kad se priredbe završe u Parizu, dobili smo angažman za London. Možda ćemo ići i u Ameriku. Svuda ćeš ići sa mnom.

Elena je slušala ove planove sa mirnim zadovoljstvom. Lutalački život, divlji ljudi, lepi konji ...

Ona napusti pansion Mezire ne obaveštavajući nikoga, ne ponevši ništa.

- Evo šta mi se dopada - reče Fedor zadivljeno. - Bez starih prnja za novi život.

Oni provedoše dan po prodavnicama jer je Aškeljaniju bilo stalo da potroši što više novaca u Eleninu čast i prodavačice su začuđeno gledale ravnodušnu mladu ženu koja je prepuštala kozaku u crnom da sve bira za nju.

Večerali su u blizini stadiona, sa još desetak *džigita* ikoji su malo govorili a neprekidno pušili.

- Videćete, prijatelji, šta ću večeras učiniti za svoju gospu - reče im Aškeljani posle večere.

Neki se klimanjem glave složiše s njim ali jedan od njih, prosed, odgovori:

- Vodi računa, prinče. Već si dosta izazivao đavola.

Fedor sam smesti Elenu sasvim blizu piste, na njenom najširem delu, i kad se posle svih ostalih *džigita* pojavi, držao je među zubima mali buket crvenih karanfila. On potera svog konja jedinim udarcem korbača još žešće nego prethodne večeri, ali ovoga puta, kad je u trku stigao do sredine stadiona potera kobilu nadesno, stiže do niza sedišta i tada, iskačući iz sedla, baci cveće Eleni u krilo.

Posle se pričalo da su galama i pometnja poplašanih gledalaca, videći kako kentaur ide na njih, pomeli kobilu. Takođe se tvrdilo da Fedor nije poznavao taj deo staze i da je loše preračunao zalet. U svakom slučaju, kad se kobila još jedared naglo okrenula, skrenula je i udarila u ogradu. Ona je dosegala Fedoru do polovine bedara.

Lice mu odjednom postade pepeljasto. Još je imao snage da obode konja, da pokuša neku novu vratolomiju, ali samo što je dodirnuo tlo srušio se besno grizući usne da ne bi zaurlao od bola.

Ruski lekar koji je dežurao u maloj bolnici na stadionu ugleda ga kako dolazi oslonjen na jednog druga, jer je bio odbio bolnička nosila.

- To nije strašno, zar ne, doktore - upita Fedor sa zebnjom strašnjijom od fizičkog bola. - Uskoro ću ponovo moći da jašem?

Elena stiže da bi čula dijagnozu:

„ *Običan prelom butne kosti, tri nedelje u gipsu i dve nedelje potpunog mira*” i da vidi ono što je mislila da nije moguće, ovlažene Fedorove oči.

On je mislio na lepu belu kobilu, sreću galopiranja na čelu smelih drugara, na put u London za deset dana. Video je kako nestaje čudesna i vrhunska sreća koju je imao da bi dostojno bio ono što jeste.

Po strani, na stazi užarenoj od trke *džigita* odjekivali su pucnji i divljačka graja, Fedor zapuši uši i progundā:

- Neka me brzo nose odavde. Brzo.

- Dobro, odvešće vas u bolnicu - reče lekar - ukoliko nam vi ne kažete za neko mesto...

Fedor sleže ramenima, ali se Elena umeša:

- Znam jednu kliniku - reče ona - gde će vam biti dobro, tamo treba otići.

On je pogleda, iznenađen njenim odlučnim glasom i videći da se ona zanima za njega, posle hladnoće koju je čitavog dana pokazivala, i to u času kad je sam sebe prezirao što nije umeo da nadvlada svog konja.

- Lena, ti si žena koju je teško upoznati - reče poluglasno Fedor, dok su ga vodili ka ambulantnim kolima...

A zatim se obrati kozaku koji ga je pratio:

- Bio bih zadovoljan da se moja kobila da Koidu. Koido je najbolji posle mene.

Stigoše u ponoć na kliniku u Neiju, gde je Natalija Borisovna već više nedelja radila kao medicinska sestra. Elena je usput obavestila telefonom svoju sestru, tako da je sve bilo spremno za Fedorov prijem.

Natalija Borisovna se pripremala da bude kraj njega preko noći. Ali on to odbi govoreći:

- Nikako ne zaslužujem da se zamarate zbog mene. Kad sam bio mali, otac me je šibao zbog takve nespretnosti. I bio je u pravu. Do viđenja do sutra.

Natalija Borisovna odvede Elenu u svoju sobu. To je bila mala bela prostorija u potkrovlju, bez kamina, u kojoj se od nameštaja nalazio samo običan gvozdeni krevet, laka fotelja i toaletni stočić. Natalija Borisovna se nije žalila zbog svog siromaštva jer je znala da je bila prekobrojna, da su je uzeli iz milosrđa.

- Uvek se loše osećam kad dolazim ovamo - reče Elena ulazeći.

- Zašto? Ja sam ovde tako retko, samo prespavam. A zatim, kad bude došao stolar, napraviće mi police za knjige. To će sve izmeniti. Ali čuj, Lenočka, nisi me još poljubila. Taj nesrećni slučaj te je potresao. Dođi kraj mene.

Ona privuče svoju sestru, ali Elena, umesto da pruži lice kao što je to obično činila, okrete glavu, tako da Natalija Borisovna dotače usnama pramen njene kose.

- Ama šta ti je, draga sestrice - upita Natalija Borisovna. - Ti si ljuta na mene?

Elena poče nervozno da se smeje.

- Kako si luda - reče. - Otkud ti takve misli?

Da bi skrenula pažnju svoje sestre, ona joj je pričala o *džigitovki* i uskoro živa i nemirna mašta Natalije Borisovne beše sasvim zaokupljena pričom.

Kad je Elena završila ona povika:

- Kakva nesreća što to ne mogu da vidim. Tako sam ovde zauzeta. Ali, po onome što kažeš, Fedor bez toga više neće biti isti čovek. Mora da je bio veoma lep.

- Vrlo lep, doista - promrmlja Elena.

Ona oseti da mora sve da kaže sestri. Ali otkud joj snaga da joj zada udarac, da uništi mir ovog slabog i nežnog bića, već smršalog od suviše teškog posla koji je sad obavljala?

U bolničkoj tišini začu se zvonjava sata.

- Ponoć - reče Natalija Borisovna. - Treba da se rastajemo, draga moja.

Put nije dug, ali ipak imaš tačno toliko vremena da uhvatiš metro. Poljubi Vasju s moje strane. On ima sreće da se oženi s mojom Lenočkom.

Ona je posmatrala svoju sestru sa tako materinskom radošću, nekakvim tako čistim i nežnim ponosom da Elena proštenja:

- Prestani, Nataša. Imaj milosti, prestani. Ne mogu da podnesem da mi tako govoriš ... da me tako gledaš . . . Ja ništa više ne zaslužujem... Ja kradem sve to.

Zgranuta i užasnuta Natalija Borisovna htela da uzme Elenino lice u ruke ali je ona odgurnu iz sve snage vičući:

- Ne dodiruj me. Zar se to dakle ne vidi? Nataša, Nataša, ja sam Fedorova ljubavnica. Da, da, to je istina. On je moj ljubavnik od ovog jutra. A ja ga ne volim i on mene ne voli. To je čovek koji ne može da voli. Ne pitaj zašto ni kako. Ništa ne znam, sem da sam najniža, naj .

Elena nije mogla da nastavi jer joj je Natalija Borisovna stavila ruku na usta i sa žestinom kakvu Elena do tada od nje nikad nije čula, rekla:

- Ćuti, Lena, zabranjujem ti da tako govoriš o sebi!

Elena je pogleda nekako izgubljeno pa žalostivo produži :

- A to sam mogla da učinim kad imam sestru kao što si ti, Nataša, takvu dobru sveticu. Ali da sam samo pomislila na tvoje oči, mogla sam da se spasem.

Elena je stavila glavu u krilo Natalije Borisovne a ova nikad nije ni pomišljala da je toliko teško gledati je tako skrušenu, nju, koju je volela zbog njene gordosti.

- Lenočka, dete moje, detence moje, čuj me - reče Natalija Borisovna.

- Ispričaću ti nešto. Za vreme rata, dok je Boris bio na frontu, negovala sam jednog avijatičarskog oficira. Ne prekidaj me, ne poveravam ti to ne bih li te utešila, nego da ti kažem da nisi jedina. Ne, on me nije takao... ali vrlo dobro sam znala, da je on pokušao... da bih učinila ono što je hteo, osećala sam se kao mekani vosak u njegovim rukama. Zaboravila sam ga čim je izašao iz bolnice. Postoje lica protiv kojih ne možemo ništa.

Kad Natalija Borisovna učuta, obuze je beskrajno čuđenje. Izgledalo joj je da nikad nije bila svesna onoga što je sad ispričala Eleni. Odakle je onda izronila ova uspomena? Da li je ona nju namerno oživela u sebi da ublaži i odagna sestrin nemir, ili je pak

zaista taj oficir koga je iznenada ponovo videla... Ostade zapanjena tim otkrićem, dok je Elena ponavljala:

- To nije isto ... to nije isto.

Ali više nije bilo one grčevitasti u njenom glasu. Uskoro njena glava postade teža u krilu Natalije Borisovee. Zaspala je iznurena zbog neprospavane noći i tako strašnog dana.

„ *Kako je mlada,*” pomisli Natalija Borisovna, milujući je blago po kosi. „ *Ja na njenom mestu već ne bih izdržala.*”

Ona se ne pomeri, da je ne bi probudila iz blagotvornog sna. Vreme je prolazilo. Natalija Borisovna je mislila na toliko nestalih bića, na toliko izmenjenih stvari. Na svog oca, guvernera Ufe, koji je umro kad je imala dvanaest godina, na majku koja ih je onda odvela da žive na imanju na Krimu i koja se uskoro zatim povukla u manastir, na cvetna proleća, na prvi koncert na koji je odvela Elenu, na prvi bal, na studenta Borisa za koga je trebalo da se uda. Kako su dani bili puni, živi, kako je tok života bio lak, prostran i blago naznačen.

A sva se prošlost ovako svodila: u najbednijoj sobi klinike spavala je zauvek povređena jedna mlada žena koja je za nju bila samo devojčica, lepa, ljupka i ponosita a koja se vrlo rano sukobila sa suviše surovim životom ...

Kad je Natalija Borisovna mislila na Fedora, u njoj nije bilo želje za osvetom.

Jedna plutajuća daska na moru zakačila je drugu. Šta ima prirodnije od toga?

Zvonce iznad kreveta oštro zazvoni. Elena unezvereno ustade.

- Šta, Nataša - promrmlja. - Šta se dešava?

- Ma ništa, draga moja, neki bolesnik. Noćas sam dežurna.

Natalija Borisovna pogleda tablu sa zvonima. Treba da ide kod jednog neuviđavnog starca koji mnogo izvoljeva.

- Zadržaću se najmanje dva sata. Svuci se, draga, i mirno spavaj.

Elena je tako dobro spavala da je, kad se probudi, Fedoru već dva sata noga bila u gipsu. On primi mladu ženu s osećanjem krivice i poniznosti koja ga nije napuštala otkako mu je kobila slomila butnu kost.

- To je zaista glupo - reče. - Na mene su pet-šest puta pucali iz velike blizine, kod nas, u planinama. Ratovao sam u istočnoj Pruskoj, na Karpatima prilikom povlačenja iz Poljske. Sve to bez i

jedne ogrebotine. A životinja blaga kao ovca treba da me obori u postelju. I to još u ovom času.

- Smirite se - odgovori Elena. - Šta vam je rekao hirurg?

- Isto što i naš lekar. Čuli ste ga juče, mislim.

Fedor se istovremeno kad i Elena odrekao obraćanja na *ti*. Više nije imao prava na to. Bio je samo konjanik izbačen iz sedla. A ona, kad ga ugleda tako krotkog i bezopasnog, kad je svaki fizički odnos između njih postao nemoguć, oseti prema njemu neko čudno prijateljstvo, slično tajnoj vezi koja drži dva saučesnika. Sudbina je, u istom danu, odlučila njihov pad. I iznenadno Elena oseti da se komotnije osećala sa svrgnutim *džigitom* nego sa rođenom sestrom. Tako je htela njena gordost koju je ona smatrala smernošću.

- Pogledajmo - reče mu ona - koje su vaše novčane mogućnosti?

- Ne znam tačno, ali ne velike. Hoćete li da pogledate u mom novčaniku?

Elena izbroja tri novčanice od po sto franaka i nešto sitnijeg novca.

Fedor, koji se beše lagano izdigao da bi pogledom pratio njene pokrete, ponovo pade na jastuke.

- Da, to nije mnogo - reče poluglasno Eleni koja shvati kakvu je nesmotrenost učinila kad je rekla da Fedora prebace ovde gde je bolnički tretman bio veoma skup.

- Ne sekirajte se zbog mene, preklinjem vas - reče Fedor. - Baš me briga ako idem u običnu bolnicu.

- O tome nema ni govora, ostaćete ovde dok ne budete izlečeni, - reče Elena.

Njen demon ju je opet vodio. Ona se osećala toliko izgubljenom da ga ne prepoznade. Ali kod snažno sazdanih priroda, postoje neki nepodmitljivi pokreti. Oni su najopasniji, jer im nedostaje ona pokornost, ona moć prilagođavanja koja dozvoljava da se živi. Osećanje časti koje je Elena imala prema samoj sebi bilo je od ovakve vrste. Rečenica koja joj se omakla u toku jedne razuzdane noći nametnula joj je veridbu sa Vasjom. To što je dovela Fedora na kliniku nametalo joj je obavezu da ga tamo ostavi da leži.

Bilo je očigledno da za to nije imala nikakvih mogućnosti, jer je već s mukom obezbeđivala sredstva za svoje lično izdržavanje, ali nije mislila na to. Sada je bila zadovoljna što vidi da se Fedor uopšte ne opire tome. On je sada bio taj koji je potčinjen.

- Pre svega javiću hotelu da je vaša soba slobodna - reče Elena - i reći ću da se vaše stvari donesu ovamo. Zatim ću otići da se pozdravim sa gospođicom Mezire.

- Ali gde ćete vi stanovati - ne mogade a da ne upita Fedor.

- Srediću nešto sa Natašom. Ako treba, ovaj divan ovde biće mi dovoljan.

Do viđenja i ne brinite ništa.

Natalija Borisovna je bila srećna što ponovo vidi uobičajenu energiju na licu svoje sestre, ali kad shvati materijalnu situaciju u koju se Elena hladno beše upustila, ona prebleđe.

- Ti si svakako dobro uradila, draga - reče ona s ustručavanjem. - Ali ovde se svake subote podnose računi i veoma su strogi.

Ona uopšte ne dodade da su bez ikakve preporuke primili Fedora na njenu odgovornost, ali Elena pogodi to po njenom licu, prema njenom glasu.

- Ne brini, draga, imamo još pet dana pred sobom.

Natalija Borisovna klimnu glavom s tužnim osmehom, šapćući:

- Imaš poverenje *džigita*.

U njenim rečima nije bilo nikakve zadnje misli ali one duboko pogodise Elenu.

- Videćemo - odgovori ona izazovno.

Činilo se da joj događaji daju za pravo. Posle podne su dva kozaka došla da posete Fedora. Oni mu donesoše sumu koju bi primio, da je sposoban, za seriju priredbi u Parizu i ono što su između sebe skupili za njega. Fedor ne brojeći dade sav taj novac Eleni.

To je bilo dovoljno da se plati operacija i petnaestak tretmana. Ali princ je zahtevao da ona i za sebe uzme isto tako dobru sobu kao što je bila njegova.

- Inače ja odmah idem odavde - reče on.

Bio je tako odlučan da se Elena tome morala povinovati. Kad je platila prvi račun, nije joj ništa ostalo.

Tada za Elenu poče borba za život, jedina prava borba onih koji su bez posla. Do sada je ona verovala da poznaje bedu zato što se po čitav dan savijala nad smešno malo plaćenim poslom. Uvide da je to još uvek bilo blagostanje. Sada se pred njom otvarala pustoš.

Poznavala je samo mali broj ljudi u Parizu, sve Ruse i sve siromašne, kao što je i ona. Jednu staru gospođu koja je bila

telefonistkinja u banci, šofere kao što je Šuvalov, daktilografkinje, servirke u čajdžinicama. Bilo je uzaludno pomišljati da od njih traži pomoć. Ipak im se obrati i skupi u svemu stotinak franaka. A subota se približavala i sa njom račun čiju je visinu sada znala, i koja joj je izazivala vrtoglavicu.

Uoči tog dana, pošto je iscrpla sve planove, naišla svuda na odbijanje, ona prihvati ideju koja je neko vreme proganjala a koju nije htela da prihvati: oko ponoći ona ode u *Samovar*.

Tamo reče da pozovu violinistu Samuela Jakovljeviča. Orkestar je bio počeo da svira jednu melodiju i Elena je morala dosta dugo da čeka. Čekala je pred vratima, pod treperavom svetlošću natpisa na lokalima, a pored nje su prolazile i gurale je namazane i vulgarne žene.

Najzad se muzičar pojavi.

- Kako, to ste vi, Elena Borisovna - povika on - ali uđite, zaboga.

- Hvala, ne dolazim kao prošli put. Treba poslovno da razgovaramo.

On je pogleda na časak, zaprepašćen, a zatim videći kako je ozbiljnija nego ikad, on predloži:

- Hajdemo, hajdemo u ovaj mali kafe. Mora da nema mnogo sveta.

Nekoliko šofera je pilo za šankom, koji se ne začudiše što vide ovog čoveka u smokingu i bez šešira u društvu veoma blede mlade žene. Oni sedoše i pre nego što je violinista imao vremena da joj postavi neko pitanje, Elena mu reče:

- Treba mi bezuslovno posao, Samuele Jakovljeviču. Čuli ste me kako pevam. Mogu li da nađem nešto ovde? (Ona je neodređenim pokretom glave pokazivala blistavi kraj noćnih lokala.)

Samuel Jakovljevič više puta namesti svoj lornjan, zatim uze mladu ženu za ruke tako nežno da ona i ne pomisli da ih izvuče.

- Elena Borisovna, Elena Borisovna - reče on - uradiću bilo šta da vam učinim uslugu. Bili ste ponos našeg pansiona. Ali preklinjem vas, ne tražite to od mene.

Gledao je u nju svojim lepim blagim, očima koje su uvek izgledale kao da vide vrlo daleko.

- Vi ne možete znati - nastavi on, pošto je uzalud očekivao odgovor.

-

Ako ste došli do kraja, obratite se nekom birou za plasiranje spremačica, ali nemojte probati naše zanimanje. Verujte mi.

Glas mu je bio tako uzbuđen, tako dubok, da Elena zamalo da ga poslušaju; ali ona pomisli na sutrašnji dan, na račun, na odgovornost Natalije Borisovne, na one dve reči „poverenje *džigita*“. Bilo joj je nemoguće da se povuče.

- Samuele Jakovljeviču, ako me vi odbijete, obratiću se princu Rizinu.

Jedva ga poznajem, on mi se ne dopada, ali ću svakako to učiniti.

Muzičar pognu glavom. Kad je podiže, u njegovom pogledu je bilo beskrajno mnogo sažaljenja.

- Hajdemo kod gazde - reče on ustajući.

Oni predoše kroz salu *Samovara* i uđoše u neku vrstu skrovišta bez prozora i sveg zakrčenog poslovnim knjigama. Po njemu je lebdeo sladunjavi miris cigareta. Čovek koji se tu nalazio sedeo je leđa okrenutih vratima tako da Elena ugleda samo jedan ogroman potiljak čija je debljina bila izbrazdana sa dva duboka nabora.

- Terhane - reče Samuel Jakovljevič - dovim vam nekoga za hor.

Čovek prestade da prati izgrizenom olovkom niz brojke i lagano se okreće ka muzičaru. Imao je masno lice Levantinca i nedostajalo mu je pola uva. Ne progovorivši ni jednu reč, on baci svoj kadifasti pogled na Elenu.

Ona pocrvene kao od nečeg ružnog. Osećala je kako je procenjuje, odmerava i opipava bestidnim očima.

- Ova devojka ima vrlo lep glas - reče Samuel Jakovljevič bez topline.

Teške usne Terhanove se ravnodušno napućiše i on nastavi svoje ispitivanje.

- Ići će - reče najzad na iskvarenom ruskom. (On je govorio sve jezike i sve podjednako loše.) - Ona je takva vrsta koja se dopada. - Zatim obraćajući se pravo Eleni: - Samo, mala moja, treba da se našminkate, eh! Za kosu, videćemo da li ćete je zadržati dugu, prema ukusu mušterija. Sada, fiksno: dvadeset franaka; vi počinjete, zar ne ... To je prirodno. I pet odsto po flaši.

- Po flaši - promrmlja Elena.

- Po flaši šampanjca što ćete naterati klijente da popiju. To je deset franaka svaki put. Evo. Slažemo li se? Počinjete kroz tri dana.. Vreme je da naručite da vam se sašije ciganski kostim.

I opet se pred Elenom nađe izbrazdani potiljak. Kako se ona nije micala, Samuel Jakovljevič promrmlja:

- Izadimo, Elena Borisovna.

- Ne - reče ona čudno visokim glasom - potreban mi je novac odmah, inače sve ovo ne vredi.

Terhan se beše okrenuo:

- Koliko - upita.

- Hiljadu petsto franaka.

On još jedared, kao trgovac, odmeri Elenine crte. Ona je stvarno imala lepo lice i iznad svega osobeno rusko, to jest ono što su njegovi klijenti hteli.

- Hiljadu petsto franaka - ponovi polako Terhan. - Čekajte da izračunam.

To je jedan mesec plate plus devet stotina. To iznosi - da bi se napravio račun za jedan mesec - tri flaše dnevno. To može ići. Vaše ime na malom ugovoru i dajem vam novčanice.

On joj pruži ugovor na tri meseca. Elena, ne čitajući, potpisa.

- Kad bolje razmislim - reče Terhan, pružajući joj novac - stavićete mnogo ruža na usne, mnogo crnila na oči i ništa na obraze. I mnogo sreće.

Samuel Jakovljevič isprati Elenu do vrata. Tamo joj blago reče:

- Ne brinite se za kostim. Nabaviću vam jedan besplatno.

Kako je ona okretala glavu da se ne bi videle suze ikoje su joj nadolazile u očima, muzičar dodade:

- Oprostite mi, Elena Borisovna, što ću vam dati još jedan savet. Znam da me se to ne tiče, ali vam ga ipak dajem da suviše ne žalite jednog dana. Idite da obiđete Vasju. On se nikako ne oseća dobro.

VIII

Kad se Šuvalov vratio iz kuhinje gde je bio otišao da potraži nešto za Fedora i kad je zatekao praznu sobu, ne začudi se previše. Pomislio je da, ošamućen od pića i nesanice, princ nije imao strpljenja da ga sačeka.

Šuvalov, filozofski, doručkova, navuče zavese i zaspao. Kako je bio tačan, ustade u isto vreme kao i obično, to jest u sumrak, brižljivo se obuče i pođe u uobičajenu šetnju po bulevarima.

Po povratku u pansion naiđe na Alekseja Dmitriča i Vasju koji su počinjali večeru. Šuvalov sede za njihov sto i upita:

- A Elena Borisovna, vi je večeras ne čekate?

- Ne - kaza brzo Aleksej Dmitrič i to najprirodnije što je mogao - ne verujem da se ona vraća za večeru.

Šuvalov ne obrati više pažnje na ovaj odgovor i započne sa starim novinarom jednu od njihovih uobičajenih diskusija. Oni nisu imali ni jedno zajedničko mišljenje: Aleksej Dmitrič je držao do starog režima a lekar je krivio dvor i cara za sve prevrate koji su od 1917. preobražavali Rusiju.

Kako su obojica bili široke kulture i podjednako bogati sofizmima, nikada nije bilo ni pobednika ni pobeđenog, ali vatrenost dokazivanja, beskrajne digresije u kojima su duhovno uživali, odvodila ih je tako daleko od pansiona Mezire i njihovih betdnih poslova da ništa u tolikoj meri nisu voleli kao ove rasprave.

Te večeri se, ipak, stari novinar nespretno služio idejama i uspomenuama.

On je samo nadgledao Vasju trudeći se da ovaj to nikako ne primeti. Na kraju, Šuvalov ne mogade da se uzdrži pa povika:

- Danas niste u formi, Alekseju Dmitriču. Sasvim ste vam forme. - Zatim reče Vasji: - A vi, dečko moj, vi jedva da imate apetita i ne izgledate sjajno.

Zabranjujem vam da dovodite u pitanje onaj napredak zbog koga sam bio tako ponosan, mada u tome nije bilo nikakve moje zasluge. Šta se dakle događa?

Kako je mladić ćutao, Šuvalov nastavi smešeći se:

- Ah! jasno! Ona nije ovde. Bože! kako mnogo zahtevate pre ženidbe.

- Ne verujte u to, molim vas, doktore - povika Vasja. - Niko više od mene ne poštuje slobodu. Ali Elena se čitavog dana nije vraćala, i ja osećam, da... ja osećam da ...

- De, de - prekide ga Šuvalov - imala je nešto hitno da obavi, nije htela pre polaska da deranžira Alekseja Dmijtriča. Ona zna da on leže kasno.

- Pa prirodno - reče stari novinar. - To je ono što sam ti odmah rekao, mali moj. Aškeljani je dolazio po nju.

- Kako - upita Šuvalov. - Ko?

- Ali... princ - odgovori Aleksej Dmitrič začuđen lekarevim tonom.

- A u koliko sati?

- Vrlo rano, rekla mi je gospođica Mezire.

- Ali to nije moguće... ili onda?

Šuvalov zastade jer u tom času ugleda Vasjine razrogačene i užarene oči.

Lekar živo nastavi:

- Ili onda Fedorova izdržljivost nema granica, to je sve. Tako, Dmitriču, vi tvrdite da Stolipin ...

Nije mogao da nastavi. Vasja mu je svoju drhtavu ruku stavio na rukav.

- Doktore, vi znate nešto - prošaputa mladić.

- Ali u vezi s čim?

Vasja načini jedan nemirni pokret pa reče:

- Molim vas da mi kao častan čovek saopštite ono što znate.

„ *Gde je do đavola našao toliko autoriteta?*“ zapita se Šuvalov posmatrajući Vasjine slabašne crte.

Ali trebalo je da odgovori nešto. On to učini sa najvećom mogućom obrazrivošću, ispriča kako je proveo noć sa Fedorom, njihov povratak u pansion i kako je princ bio nestao.

- Mora da je otišao u neki kafe u okolini - zaključi Šuvalov - pa se vratio kod mene. Kako sam ja spavao, on je otišao u posetu kod Elene Borisovne koja rano ustaje i oni su zajedno izašli. To je sve.

- Zovi gospođicu Mezire - reče Vasja svom ocu čak i ne gledajući Šuvalova.

Kad stara devojka stiže, on je upita:

- Vi ste danas videli princa?

- Pa da - odgovori gospođica Mezire začuđeno. - On je došao jutros oko šest sati sa gospodinom (ona je pokazala Šuvalova) i otišao je oko devet sati sa gospođicom Elanom.

- A u međuvremenu, niste ga videli da izlazi?

- Da, ali na tri minuta. Išao je da kupi nešto za jelo. Čak sam videla mnogo đakonija kod gospođice Elene. Mora da je doručkovao sa njom. Neću vas začuditi navikama ove vrate.

Gospođica Mezire ode i zavlada duga tišina.

- Vi ste stvarno glupi, Vasja, vi i vaša pitanja - povika lekar. - Šta to dokazuje?

- Ah, evo, već nešto treba dokazivati - reče bolno mladlić.

Napor ga je iznurio. Nagnut, opuštenog, kao uništenog lica, osluškiavao je samo neredovni ritam svog srca, taj zvuk pokvarene opruge koji nedeljama nije čuo.

Sutradan Vasja saznade od gospođice Mezire da je Elena dolazila da isplati račun i da je njena soba slobodna.

- Čemu ta veridba, čemu - reče on odmahujući glavom kao starac. - Ništa od nje nisam tražio.

Od tada, dani postadaše za Alekseja Dmitriča teški kao olovo. On se ponovo nađe u svom košmaru, onome koji je Elena za neko vreme bila odagnala. Vasja Više nije ustajao a snaga mu je vidljivo nestajala iz časa u čas.

Ali se ovoga puta javljalo nešto novo i strašnije: mračna radost da ide u sopstvenu propast.

Nekada, čak i u najtežim časovima, Vasja se trudio da prikriva zlo. Na licu mu se čitala nežnost prema ocu i želja za životom. Sada je izgledao neosetljiv na njegovu patnju kao i na njegovu naklonost.

Više nije čitao. Pogledom kao okrenutim ka samom sebi, stiskajući usnice koje su svakim danom postajale tanje i bleđe, reklo bi se kako mu telo iz minuta u minut umire.

Napolju su prolećne večeri postajale duže i svetlije.

- Malo napora - preklinjao ga je Aleksej Dmitrič. - Obuci se, dođi da napraviš nekoliko koraka po Mietu. To je tako blizu, oslanjaćeš se na mene.

Ako izlaziš, siguran sam da ćeš ozdraviti.

Zadnje reči ove uvek uzaludne molbe nisu bile nikakav izgovor: Aleksej Dmitrič, satrven ovim poslednjim udarcem, prepustio se

najdetinjastijem sujeverju. Sve mu je postajalo predskazanje. Naročito je o jednom vodio računa s grozničavom nadom.

Prozor njihove mansarde gledao je na mali šljunkoviti kvadrat koji je gospođica Mezire nazivala svojom baštam. Tamo se uzdizalo jedno drvo koje je nekada, kada je prostor bio slobodan, bilo snažno. Ali otkako su visoke kuće bile nikle okolo njega, kao ograda od cigli i cementa protiv vazduha i svetlosti, ono se malo-pomalo sušilo. No, Aleksej Dmitrič je rekao sebi da će, ako se i najmanji listak, ako se i najsitniji pupoljak ponovo pojavi na izumrlim granama, od kojih su najviše pružale svoje krhke i suve ogranke do njihovog prozora, Vasja ozdraviti. I Aleksej Dmitrič se sa istom žarkom i mračnom molitvom naginjao svakog jutra ka stablu bez životnog soka pansiona Mezire.

Ali ma koliko da je prolećna sila izbijala svud unaokolo, stara kuća ne dobi nikakav znak, bašta je ostajala jedan crni bunar i ništa nije oživljavalo proročanske grane.

Tako prođe nedelju dana. Vasja je sve više i više slabio. Često konsultovani Šuvalov samo je vrteo glavom i skretao pogled. On više ništa nije mogao, niti iko, za ovaj organizam izmučen neuhranjenošću još od detinjstva i mnogim mukama iscrpenu krv.

Onda Aleksej Dmitrič prestade da konsultuje Šuvalova, izbegavao je da ga vidi. U isto vreme dobio je dozvolu od svog lista da za neko vreme više ne dolazi u štampariju i da kod kuće piše svoje članke. I on se zatvori s Vasjom.

To su bili potpuno tihi časovi, jer je bolesnik uporno odbijao da govori, časovi koje je stari čovek mrtva pogleda provodio držeći ruku svog sina.

Ustajao bi s vremena na vreme gonjen nekom višom silom, dolazio do prozora, pogledao u drvo i vraćao se da sedne kraj Vasjinog uzglavlja.

Ostajao je tu do trenutka kad je trebalo da sedne za posao.

Ma koliko da je Aleksej Dmitrič bio utonuo u najdublju i najzamršeniju zamišljenost, osećao je kako taj čas dolazi sa redovnošću časovnika. Nije se on tek tako četrdeset godina bavio novinarstvom.

I ako je emigrantski list bio jadan, malokrvan, i zakržljao, ipak je to bio njegov list. I Aleksej Dmitrič je ostavljao Vasjine prste, odlazio bi

da sedne na svoj skrhani divan, stavljao mastionicu na stolicu (prostorija je bila suviše mala za jedan sto) i, presamićen, počinjao da piše.

Ali ideje koje su nekada dolazile i tako dobro se slagale pri prvom potezu pera, nisu više mogle da se uobliče. Da bi pobedio ovu teškoću misli, Aleksej Dmitrič je, obično, pribegavao vinu. Do tada su mu bile dovoljne čaša ih dve. Ali evo kako je došla opsesija večitog stabla bez lišća a što ga je zapravo najviše preopterećivalo kad se nagingjao nad svojim čudnim priborom za pisanje. Tada je trebalo povećati količinu pića ne bi li odagnao fiks-ideju i pokrenuo iscrpeni mozak.

Prvih dana se stari novinar ne usudi da pije pred Vasjom. On bi naglo silazio u ostavu i tražio vino koje mu je bilo potrebno. Ali postignuti efekat bio je kratkotrajan i, usred svog članka, Aleksej Dmitrič je iznenadno osećao neku strašnu prazninu koja mu se gnezdila u glavi. Trebalo je nanovo trčati u ostavu i tražiti čašu za čašom od začuđene služavke. Zatim Aleksej Dmitrič donese jednu flašu ispod kaputa i sakri je pod divan. Kad je osećao potrebu za pićem, potajno je vadio flašu i skoro ležeći na podu, tako da nije bio nadogled Vasji, priljubljavao grlić na usta.

Tako se nadao da će svoj pad sakriti od sina.

Ali jedne majske večeri, dok je Aleksej Dmitrič snebivljivo molio;

- ..Reci mi nešto, mali moj. Ne mogu više da izdržim tvoje ćutanje. Reci mi nešto . . . - on dobi kao odgovor:

- Kad bih voleo da pijem, bilo bi mi lakše.

Kad je u subotu, zahvaljujući novcu koji joj je vlasnik *Samovara* unapred bio dao, Elena mogla da plaiti Fedorov račun, Aleksej Dmitrič je bio popio više nego obično i, pošto je završio svoj rad, umesto da nanovo zauzme položaj kraj Vasje, on ode ka prozoru. Neki unutrašnji glas mu je govorio da će tog dana videti kako ponovo procvetava sasušeno drvo.

Stajao je tamo već jedan sat, kad neko zakuca na vrata. Siguran da je to gospođica Mezire, Aleksej Dmitrič se nije ni okrenuo kad je čuo da neki ženski korak prelazi preko praga. Ali ga iznenada pogodi Vasjin povik.

Užasnuti povik.

- Oče, oče! To je ona!

Aleksej Dmitrič se životinjskim skokom stavi između svog sina i Elene.

Ona se beše povukla do vrata i sva ukočena i veoma bleđa posmatrala oba muškarca. Oni su se držali za ruke i ta grupa je zračila neprijateljski raspoloženim bolom, nemilosrdno.

- Neka ode, neka ode - povika Vasja. - Ona će mi naneti zlo. Ona nije imala pravo...

On ućuta, izgubivši dah. Aleksej Dmitrič ostavi njegovu ruku i priđe mladoj ženi:

- Čujete - kaza on muklo.

On je izgura u hol, zaključa vrata i vrati se na prozor.

Kad Elena prođe pored gospođice Mezire, izgledala je tako da stara gospođica izusti:

- To je kraj! oh! Bože moj!

Ona se nasloni na nameštaj da se ne bi zateturala. Pa ipak, često je viđala konje ogrnute ornim pokrovom kako se zaustavljaju ispred njene kuće. Ali to nikada nije bilo za neku tako mladu osobu.

Gospođica Mezire se prevarila samo za nekoliko časova.

Tog istog dana Elena je obavestila Fedora da je sve isplaćeno da kraja njegovog lečenja i da je više neće videti.

- Nemam šta da kažem - odgovori princ - ali znajte da će novac koji budem imao, i moje ruke, biti uvek vaši. I to za ceo život.

Ona ga čak i ne sasluša i napusti kliniku ne obavestavajući o tome Nataliju Borisovnu. Nikada se nije osećala tako kobno slobodna. Fedor je nju oslobodio od Vasje. Sada je Vasja oslobađao od Fedora. Više nema veze, nikakve obaveze prema nekome, ni prema samoj sebi. Elena je bila spremna za Terhana, za *Pigal*

DRUGI DEO PIGAL

I

Oni koji su hiljadu devetsto dvadeset četvrtih-dvadeset petih godina provodili vreme u besposličanju, raskalašnosti, tuzi ili O prosto u noćnom raspoloženju pod veslačkim svetiljkama Monmartra, oni koji su voleli jedinstven i prizor ulica Pigal, Fonten i Due, prizor pijanih Amerikanaca, crnaca sa saksofonima, Argentinaca koji igraju tango, pomalo izgubljenih devojaka, podvodača u smokingu, prodavača cveća, prosjaka i taksi-šofera, prizor koji je mirisao na benzin, parfeme, šminku i, potajno, na droge, oni koji su voleli da gledaju sa trga Pigal kako se strmo spuštaju i poigravaju slapovi natpisa, očaravajućih i razočaravajućih kao veštačka zadovoljstva, oni koji su se mešali sa čudesnim svetom koji počinje da radi u vreme kad normalni ljudi odlaze na počinak, histerični svet, perverznan i naivan, izvan čovečanstva, materijal za zadovoljstvo, oni se sećaju mnogobrojnih ruskih noćnih lokala okupljenih na nekoliko kvadratnih metara noćne zone.

Ovakva mesta su nicala i množila se kao nezdrave biljke. Bilo ih je svih veličina, svih stilova: od fabrike za muziku na tri sprata do majušnih skrovišta koja je ispunjavalo pet-šest stolova. U nekima od njih, pod plavičasto-crvenom svetlošću, koja se odbijala o kupe od masivnog srebra, ljudi koji su se opijali nečujno kao da slave neki kult; a u drugima se, naprotiv, neprestano orila muzika, pesma i besnele igre.

Na svakom koraku su se nalazili kozaci koji su stražarili pred vratima kabarea. Pevači i igrači šetkali su se za vreme pauza, gologlavi, obučeni u sornot i svilu, ulazili su u barove, u kafea. Zene bele puti, svetlih očiju, obučene u krpice previše živih boja, smejale su se ili plakale bez razloga.

Prinčevi su bratski pili sa bivšim konjokradicama.

Ovde su se nalazili ljudi koji su sav svoj život provodili trudeći se da prekrate noći onima koji su ih plaćali, pravi instrumenti za radost, stvoreni, kao violine na kojima su instinktivno svirali, za pesmu i dopadanje. To su bili Cigani velikih moskovskih restorana, petrogradskih ostrva, koje je velika reka emigracije donela do Pariza. Neki od njih su u prošlosti svirali za velike vojvode, za cara, za Raspućina. Pod njihova gudala su se bacala bogatstva.

Mada su na Monmartru bili znatno manje nagrađivani, oni su bili veseli ako su imali posla i pića.

Ali drugima, koji su takođe nosili futrole za violinu i gitaru, i koji su bili obučeni u iste starudije, često se na rasnom licu videla beda tako maglovita kao i njihov pogled.

Tako su pomešani, izgladneli, prurušeni gardijski pukovnici, profesori, plemkinje, prostitutke, improvizovani umetnici i slavni Cigani dolazili da udahnu, čas iskreno i snažno, čas rđavo odglumljeno, parovima izmorenim galamom, svetlošću i šampanjcem, varvarsko nadahnuće, očajno i ponekad uzvišeno, koje je Rusija bez granica i bez oblika ostavila u pesmama, igrama i u srcima svoje najgore dece.

Sve je to sačinjavalo jedno neobično pleme u kome je svako imao poneku čudesnu i patetičnu priču, pleme čiji su se svi članovi poznavali, bili ljubomorni jedni na druge, pleme okupljeno zbog istih strahovanja i istog posla, čiji je život zavisio od broja ispijenih flaša šampanjca na mestima koja su se napuštala tek u časovima kad su se već viđali ljudi koji su se u toku noći odmarali i nakon toga odlazili na svoje poštene poslove.

A ovo pleme bez otadžbine i bez grada znalo je sama za jedan posed, tešniji od neke izgubljene palanke, tako dobro ograđen kao da je zatvor, ograničen delovima ulice koji se svake večeri osvetljavaju za mehaničku orgiju sačinjenu samo od noćnih restorana i hotela za laku ljubav.

Rusi iz tih noćnih lokala spavali su u ovim hotelima, radili u ovim restoranima, budili se samo da pevaju, da navode druge da piju i da i oni sami piju i nakon toga opet zapadaju u san. I oni su ovu zatvorenu četvrt, gde su za njih nicali prčvarnice, hoteli i frizernice s osobljem iz njihove zemlje, gde nedeljama nisu imali potrebe ni za jednom francuskom reči, gde su živeli toliko vezani svojim zanimanjem i umorom da većina njih nije znala da postoji Bulonjska šuma pa čak ni Slavoluk pobeđe, po trgu koji se ovde nalazio, nazvali *Pigal*.

Pigal, deo izdvojen od sveta, luka bez pristaništa za izgubljena tela i duše koje su skrenule s pravog puta, šturo i neurotično prihvatilište, od pomoći samo onima koje piće udvostručuje, koje kokain uzrujava, varka veštaekih zadovoljstava koje uništavaju prve sunčeve vatre, to

je bio taj čudan i neljudski kraj u koji je bila stigla Elena, omiljena stanarka gospođice Mezire.

II

Pošto je napustila kliniku Elena je večerala u jednom restoranu na bulevaru, koji je izabrala zato što je bio bučan i pun svetlosti. Ali tamo se nije dugo zadržavala. Obuzela ju je neka neodoljiva potreba za kretanjem, za promenom. Ona se umeša u nedeljnu gužvu. Jedna bleštava fasada bioskopa zadrža za trenutak mladu ženu. Da li da uđe? No ona pomisli na salu utonulu u polumrak, na prigušenu muziku, na diskretnu sivu sliku ekrana. Ne, to joj večeras nije odgovaralo.

Na jednoj raskrsnici ugleda sjajnu strelicu koja je pokazivala pravac nekog čuvenog varijetea i Elena pođe tamo. Muzičari su izvodili jednu reviju skoro bez reči, svu napravljenu za gledanje, uz pomoć divno podešenih mašinerija, od veštačkog dragog kamenja i nagih žena. Elena koja nikad nešto slično nije videla bila je prosto poražena ovim divljačkim ukusom, ovim kraljevinama koje se neprestano ruše i nanovo stvaraju, pod snopovima mnogobrojnih projektora. I ta bezbrojna tela, razgoličena, sa otkrivenim grudima i ružičastim trbusima, koja su tako poslušna da postaju apstraktna poput lepih znakova...

Kad se zavesa spustila bila je tek ponoć a Eleni se nije spavalo. Uostalom gde i da spava? Ono što je bilo najvažnije, to je da se spreči mozak da radi, da postavlja sebi pitanja, i da se održi u toj mrtvoj ravnoteži gde ga je predstava tako dobro postavila. Elena se seti malog kafea preko puta *Samovara* gde je prošle večeri razgovarala sa Samuelom Jakovljevičem. On se zvao *San-Susi*.

To ime je bilo dobar predznak ...

Kelner je prijateljski pozdravi, kao da je već dugo poznaje. To takođe obradova Eleni. Kako život postaje jednostavan, čim mu se prepustimo! A noć je bila lepa, gledana kroz zamagljena stakla, sa mnoštvom ljudi u potrazi za svetkovinom i kružnim obrtanjem svetiljki čija je brutalnost podseti na varijete.

- Jedan liker, bilo koji, ja im ne znam imena, ali jak - zatraži Elena.
- Ove ruske gospode vole šartrez - reče kelner.

Boja tečnosti oduševi Eleni. Dugo ga nije ni doticala, opčinjena njegovom tamnom zelenom bojom, kao bojom nekog otrova. Zatim ga lagano ispi i zatraži još jedan.

- Kladam se da čekate violinistu iz *Samovara* - reče kelner poslužujući je.

- Biće bolje da ga obavestimo. Retko se viđa ovde, on je ozbiljan.

- Vi smatrate da želim da ga vidim - upita Elena začuđeno. - Ne, nikoga ne želim da vidim.

Alkohol, na koji nije bila navikla, grejao ju je iznutra i činio je lakom.

Osećala se dobro. Život se sam po sebi sređivao.. . Iznenada, Elena i nenamerno poče da sluša: neko je govorio ruski za šankom. To su bila dva muškarca obučena kao kozaci. Ali finoća njihovih glasova nije odgovarala njihovim kostimima.

- Vi uvek imate mnogo sveta?

- Večeras dodajemo stolove.

- A kod nas još uvek niko. Otkud to dolazi? Bojim se da se kuća uskoro ne zatvori. A onda . . .

I oni odoše. Zatim uđe jedna ruska grupa koja poče da igra karte. Bila je sastavljena od prostih ljudi, sa lažnim kragnama sumnjive čistoće. Elena se prilično začudi što među njima vidi princa Rizina.

- Samo jednu partiju - reče on. - Imam dve Južno-amerikanke sa kojima treba da igram.

Oni se tiho zaneše u kartanje. S vremena na vreme, princ je mrmljao jednu te istu groznu psovku od koje je Eleni bilo muka, ali ona je držala do svoje ugodnosti i trudila se da je smesta zaboravi.

Kad Rizin ustade, baci na sto pregršt banknota, rekavši :

- To je sve što imam. Za ostalo ću vam ostati dužan.

- O! ne brinemo se za tebe - primeti jedan od igrača. - Kad neko ima posla s milionerkama . . .

Princ pomalo nervozno povuče svoje manžetne, zatim sleže ramenima, zagladi kosu pred ogledalom, i ode u *Samovar*.

Njegovi partneri nastaviše igru. Jedna žena obučena kao Ciganka sede za trenutak pored jednog igrača, poljubi ga u usta i tužno reče:

- Još gubiš?

On ne odgovori i ona izađe pognute glave.

Zatim dođoše tri mlada kozaka da piju crno vino. Oni su govorili jezikom svoje zemlje, grlenim i grubim, koji Elena nije razumela, ali je bila zadovoljna da ih posmatra jer su bili mladi, bezbrižni i što se na njihovim cmpurastim licima nije videla ni niskost ni gramzivost.

I satima su se redali ljudi svih rasa prostrane Rusije: Ukrajinci, nekadašnji žitelji Sibira, Gruzim, Litvanci, Cigani i Jevreji.

Elena ih je viđala kako ulaze, kako se okupljaju i izlaze ispraćeni žagorom koji nikako nije prestajao na bleštavoj ulici. Ona oseti čudno zadovoljstvo na pomisao da uskoro ovde neće biti strankinja već da će i ona pripadati ovom plemenu, izgubljenom i čudesnom.

- Ah gle, Elena Borisovna - reče neki glas sasvim blizu nje - kojim slučajem ste ovde?

Elena podiže pogled i ugleda Šuvalova, htela da ga izbegne. želela je da raskine s prošlošću. Ipak posle jednog trenutka, ona se umiri. I sam Šuvalov je bio deo atmosfere kafea *San-Susi*. Kačket stavljen pomalo nakrivo, kožna jakna, ruke koje su mirisale na ulje i benzin,, tragovi njegovog noćnog rada, sve to više nije pripadalo uglađenom lekaru, ljubitelju ideja, nego ruskom šoferu sa Monmartra, drugaru kozaka, našminkanih i prenošenih žena. Elena se skupi da mu napravi mesto pa reče:

- Vi ćete me sad češće viđati. Pevaću u *Samovaru*.

On je pogleda pravo u oči kao pri dijagnozi pa tiho zviznu.

- A da - promrmlja on - evo vas na *Pigalu*. Pa dobro. ..

On ne završi misao. Elenino prisustvo na ovom mestu. njeno zgrčeno i uplašeno lice unapred je govorilo ono što je on hteo da kaže. Najbolje je da se situacija prihvati kao nešto prirodno.

Šuvalov upita:

- Kad počinjete?

Elena se zamisli za časak. Svakako, Terhan joj je bio dao tri dana, ali šta bi ona dotle radila? Zašto da čeka kad je želela da zaroni što je brže moguće u ovaj život, u taj zaborav?

- Sutra - odgovori ona.

Zatim nastavi, s autoritetom koji je kod nje uvek pratio prelazak od želje u akciju, sa energijom za koju je verovala da je umrla ali koja je samo uticala na to da ona promeni plan:

- Samo, treba mi kostim. Samuel Jakovljevič mi je obećao jedan. Hoćete li ga pozvati da dođe?

Muzičar podiže glavu vadeći ispred Elene nagomilane tacne i izgubljeni način na koji je podupirala lice rukama.

- Nije trebalo da me čekate do tako kasno, Elena Borisovna - reče on što je blaže mogao.

Ali mlada žena je želela da se oslobodi upravo te blagosti i poštovanja.

„Samovar će mi biti nepodnošljiv zbog ovog sentimentalnog plačljivca,” pomisli ona.

I obraćajući se hladno Samuelu Jakovljeviču ona upita:

- Imate li moje stvari?

- Da, sve sam uspeo da nabavim od jedne prijateljice koju sam uspeo da ubedim da više ne peva.

- To je Ljuba, zar ne - upita Šuvalov. - To je vrlo dobro, Samuel, vrlo dobro. Ona je suviše nesrećna zbog ovog života ovde. Kad će biti venčanje?

- Videćemo, videćemo - reče zbunjeno muzičar. - Dakle, Elena Borisovna, gde mogu da odnesem paket?

- Gde - ponovi Elena. - U stvari, više nemam stana. Pa dobro, vi ćete mi pomoći da nađem stan odmah ovde u okolini. Hajdemo!

Samuel Jakovljevič zastade nekoliko trenutaka, zatim tiho i bez topline reče, kao da je osećao da uzaludno govori:

- Elena Borisovna, dobro vidim da ne pripadate sebi, ali ako još i malčice imate nagon za održavanjem, nemojte da stanujete u ovom kraju. Idite, naprotiv, što je moguće dalje. Dođite ovde samo u radno vreme. Tako ćete disati vazduh svih ljudi. Šuvalov će moći da dolazi po vas svake večeri a ujutru imate sve metroe koje hoćete. Recite joj da sam u pravu, Maksime.

Elena ne dade Šuvalovu vremena da odgovori:

- Samuele Jakovljeviču, vi ništa ne shvatate - reče ona. - Molim vas da me ubuduće ostavite na miru sa svojim moralisanjem. Dođite, Šuvalove, on ne treba da prlja svoju savest. Kasnije ćete mu dati moju adresu.

Šuvalov doprati Elenu do hotela u ulici Vilkto-Mase.

Ona hrabro izdrža miris kupusa i slanine koji je zapahnu na ulazu, i još hrabro podnese pitanje koje joj postavi pontir dok je zakopčavao tregere i koga je upravo bila probudila:

- Gospodin je s vama?

Ali kad se nađe u svojoj sobi, Elena se svuče u tami da ne bi gledala zidove sa tapetama boje crvene maline, rasklimatani orman sa ogledalom i klimavi čiviluk. Ona pomisli na sobu koju je koristila kod gospođice Mezire: svakako nije bila raskošna, ali je bila

prostrana, puna vazduha. Mirisala je na starost ali i na odmor. I zatim, tamo je bila Nataša. A svuda unaokolo bili su Fedor, Vasja i njegov otac. To su bili čisti i valjani ljudi.

U ovoj sobi se čula satanska galama hiljade automobila, hiljade koraka, vika pijanih žena. Elena se oseti malom i jadnom i bilo joj je beskrajno teško da zaspi.

Osećanje da se guši trže je iz sna.

„*Kako je vazduh težak,*“ pomisli ona. „*Zaboravila sam da otvorim prozor. Ma ne, zatvorila sam ga zbog galame. Ipak, nje više nema.*“

Odgurnula je prozorske kapke i videla je po kosim sunčevim zracima da dolazi večer. Ulica je bila tiha kao u unutrašnjosti, sa retkim prolaznicima; u bloku Fronšo videlo se zelenilo malih bašti. Reklo bi se da četvrt skuplja snagu za noć.

Elena je počela da oblači haljinu, kad se seti ciganskog kostima. Šuvalov joj je obećao da će ga doneti oko šest sati, mora dakle da je tu.

Elena se vrati u postelju i zazvoni. Portir koji joj je jutros otvorio vrata, još uvek podjednako sanjiv i još uvek kopčajući tregere, donese joj brižljivo uvezanu kutiju. Kako nije odlazio, Elena ga upita:

- Šta čekate ?

- Ako je potrebno da vam pomognem da se obučete - odgovori on sumornim glasom. - Ove gospođe to često traže od mene.

- Ne... ne - reče brzo Elena.

Ona grozničavo otvori paket. Zar se u njemu ne nalazi njena nova slika?

Zatim otud izvadi zelenu suknju, jelek boje vinskog taloga i veliku narandžastu maramu za glavu. Zbog ove mešavine boja učini joj se da ima migrenu, ali kad je navukla taj lažni sjaj, kad je povezala maramu preko kose i kad joj je ogledalo odjedared pokazalo jednu visoku i divlju devojkicu, široko otkrivena grla, slobodna tela ispod lagane tkanine, pobledela i ogrubela lica zbog divljeg šoka boja, Elena se nervozno nasmeja.

- Da, da - reče ona toj nepoznatoj - mnogo ruža na usnama, mnogo crnila na očima, i Terhan će biti zadovoljan.

Dugo je gledala svoju dvojnicu ne znajući da li je to ispunjava užasom ili radošću.

Pošto je večerala u novom kostimu, Elena je želela da ponovo nađe blagotvornu otupelost *San-Susija*. No, ovoga puta, kako noćni lokali još nisu bili otvoreni, personal je bio zauzeo svaki pedelj malog kafea. Sav *Pigal* je bio ovde sa svojim Rusima, svojim crncima, svojim Argentincima i nekolicinom Francuza.

Uostalom Elena je osećala da čak i sama ne bi našla mir koji je prošle večeri doživela. Ona je sa suviše nestrpljenja očekivala da zaista otpočne njen nepoznati život i vreme joj se učini beskrajno dugo dok se ne otvori veliki izlog *Samovara*. Čim je ugledala snop zelene svetlosti kako kruži iznad ulaza i jednog kozaka (to je bio, ona se naglo priseti, admiral Andrejev koji se namesti da čeka pred ulazom), Elena pređe ulicu i uđe u restoran.

On je bio tih i prazan. Dva kelnera koja su nosila svoju uniformu sa neupadljivom ležernošću sedela su na stolicama malog bara koji se nalazio u produžetku sale, ćaskajući poluglasno, dok je šef sale, jedan div ramena širokih poput greda, pregledao uređenje stolova. Elena na prvi pogled vide da su sva trojica Rusi. Dok je ulazila, šef sale koji joj je bio okrenut leđima klimnu glavom i reče:

- Filipe Artemijeviču, opet ste zaboravili mozere na broju šest. Vidi se da ste u dobrim vremenima pili samo nerashlađeni šampanjac.

- Pogrešio sam, pukovniče, to je tačno, izvinite me - odgovori kelner i ustade.

- Ne, sedite mali moj, dobro vam je tamo u uglu. Sam ću to uraditi.

Šef sale se okrete na petama i ugleda Elenu. - želite nešto, gospođo - upita on.

- Ne - odgovori mlada žena smetena opuštenom atmosferom koja je vladala u ovoj praznoj prostoriji. - Dolazim zbog hora.

- Ah, vi ste nova horistkinja. Vrlo dobro, vrlo dobro, gazda me je obavestio, a mi smo vas očekivali tek od prekosutra. Ali vi ste dobrodošli.

On je imao onaj jedinstveni osmeh i onu običnu otmenost u gostoprilstvu za koju više ne znaju ljudi sa zapada.

- Dozvolite mi da vas zapitam za ime - reče on.

- Elena Borisovna,

- Pa dobro, Elena Borisovna, dozvolite mi da se predstavim: dragonski kraljevski pukovnik Arkadij Ivanovič Ličurin, a ovo su dva oficira moje regimente, kapetani Lenskoj i Fedenski.

Oba kelnera priđuše da Eleni poljube ruku.

- Vidi se da ste novi - nastavi šef sale osmehnuvši se dobroćudno. - Poranili ste više od jednog sata. Muzika još nije stigla, a hor dolazi tek četrdeset minuta posle nje.

- Nije važno - reče Elena - sačekaću ovde.

- Učinićete nam najveće zadovoljstvo. Izvolite sesti za ovaj sto, pored bara. To nije najbolje mesto, ali mi nismo ovde gospodari, ni vi, ni ja.

On se nanovo nasmeja onim širokim dobrodušnim osmehom koji je dobro pristajao njegovom iskrenom i blagom licu, koje su razvedravale detinjasite oči. Pa nastavi:

- U stvari, više volim da budem šef sale nego gazda. Imam manje briga.

Videli ste Terihana? On nije zao čovek. Voli novac, svakako, ali nikad ne podiže glas i nikome ne govori *ti*.

- Pukovniče - reče jedan od mladih ljudi - ne kažete još da ste ga to vi tako dobro dresirali. Zamislite, Elena Borisovna, da ga je na početku Terhan gledao prilično sa visine. Onda mu je pukovnik rekao, sa ovom blagošću koju vidite: „ *Gazda, u vreme kad sam nosio košulje koje je vezlo njeno Visočanstvo Carica lično, u Tiflisu je bio jedan čistač cipela kome sam poveravao čišćenje svojih čizama a koji je mnogo ličio na vas.*” Terhan se onda smirio.

- Da pravo kažem - primeti šef sale - nisam bio siguran da je to bio on, sve što znam, to je da je i onome nedostajalo pola uveta. Ali, Filipe Antemijeviču, umesto da pričate stojeći, bolje bi bilo da sednete. Imaćete čitavu noć da zamarate vašu nogu. Ovi mladi ljudi su strasni, Elena Borisovna. Evo ovaj mali, video sam kako je tri puta bio ranjavan, uvek u levu nogu, a on neće da se seća toga. Vidite, sad je suviše kasno.

Zatim se bučno otvoriše vrata i Ličurin, prebacujući preko ruke salvetu koju je bio stavio na Elenin sto, stade mirno, a za njim njegova dva bivša oficira. Jedna grupa gostiju uđe s galamom, ali kad baciše pogled na praznu salu, vratiše se nazad.

- Utoliko bolje - reče bivši pukovnik - posluživanje bez muzike je ubistvena stvar. Idem da vidim šta se radi u kuhinji.

Mladi ljudi ga ispratiše pogledom punim poštovanja i nežnosti.

- To je stvarno čovek kome se treba diviti, Elena Borisovna - reče Filip Artemijevič. - Carska Veličanstva su ga obožavala, imao je najlepša lovišta u Rusiji i evo ga sad kao šefa sale sa istim dostojanstvom kao u pukovskoj trpezariji. Nikad se ne žali. A tvrdim vam da je njegovo zanimanje teško. Zar ne, Lenskoj ?

- Eh, čemu tolike priče, dragi moj - uzvratila ovaj nestrpljivo. - Treba ga samo gledati pored Rizina, da bi se videla razlika. On svima nama ruši ugled.

Ali, izvinite nas gospođo, moramo da radimo.

On povuče svog druga i reče mu na uvo:

- Kakvu prokletu potrebu imate, pukovnik i ti, da otvarate srce pred makar kim? Zar ne vidite da je to laka žena za šampanjac koju je vrbovao onaj makro Terhan da bi još više okaljao ime ruskih žena!

On je namerno bio podigao glas a Elena, iako nije mogla da čuje sve što je rekao, ipak shvati šta je on hteo da kaže.

Ona neočekivano pozva:

- Kapetane Lenskoj!

On se okrete s neprijateljskim pogledom pa upita:

- Gospođo?

- Jedan šartrez i to što je brže moguće.

Uvreda je bila jasna, ali se Lenskoj savlada i odgovori sa najvećom učtivošću:

- Za stolom služimo samo šampanjac, gospođo.

Elena preblede. Imala je jedva sto franaka u tašni.

- Vinsku kartu - reče ona.

Nije bilo flaše koja nije koštala makar dvostruko više od onoga što je imala. Ali Lenskoj je i dalje čekao, ukrućen i prezriv, sa salvetom preko ruke.

- Servirajte mi ovo - reče Elena pokazujući nasumice jedan red.

Onda šef sale donese flašu.

- Imate dobar ukus - povika on - to je moje omiljeno vino. Mogu li da vam zatražim jednu kupu?

Elena nemo pogleda nežnog diva u lice. Ovo nije bilo lice čoveka koga treba moljakati.

Ona tiho reče:

- Hvala.

- Ali čemu to, bože moj? Kažem vam da je to vino koje sam ja uvek nosio sa sobom kad sam odlazio u pohod. A sada, Elena Borisovna, u vašu dobru sreću među nama i neka vas bog čuva, jer izgleda da imate mnogo karaktera.

Vrata se otvoriše pa živo zatvoriše za jednom ljupkom osobom. To je bila sasvim mlada devojilka, koja je ličila na nekog dečaka, jer je nosila kostim mladog momka sa ruskog sela, a njena kosa svetla kao lan sa razdeljkom po strani bila je tako kratko podsečena da su joj se videli čelo i uši.

- Dobar dan, moja mala Ljudmila. Kakav dobar vetar vas tako rano donosi - reče Ličurin.

- Više loš vetar, pukovniče - odgovori Ljudmila. - Rizin mi je smrtno dosadan. On me obasipa obožavanjem i uzima mi sve što zaradim da bi se kartao. To još ne bi bilo ništa da me ne tera da prisustvujem njegovim prljavim partijama. Upravo sam se posvađala s njim. Ah! ali ovde se već pije.

Kakva sreća, tako sam želela da pijem šampanjac.

Ona neusiljeno sede kraj Elene i reče joj:

- Vi ste nova horistkinja, zar ne? Veoma sam zadovoljna što ste to vi, jer imate iskrene oči. Zar ne, pukovniče?

Grupe posetilaca su ulazile i zauzimale mesta za stolovima. Zatim dođoše muzičari i, dok su isprobavah instrumente, Ljudmila poče da priča dubokim glasom pu-šeći cigarete s kartonskim vrhom.

- Vidim dobro - reče ona - da uopšte niste navikli na ovu vrstu restorana.

Možda ste bili servirlka u nekoj mirnoj čajdžinici. Ne, čak ni to? Vi ste pravili lutke? Bolje je da ih ovde prodajete? Više se zaradi i tako je zabavnije. Ja volim galamu i svetlost, brže mi se zavrti u glavi i igram sa više žara. Pijana sam svake večeri, znate, ali nikad nisam zla. Naprotiv, onda postajem mnogo dobra i imam milosti, imam milosti za svakoga, naročito za Mišela. To je Rizin, poznajete li ga? Ovde ga ne vole jer smatraju da ima suviše lepo ime da bi igrao sa svim tim matorim ženama. Ali on je tako slab i, mada izgleda da ni za šta ne mari, niko nije nesrećniji od njega, možete mi verovati. Ali nije reč o tome. Treba da vas uputim, jer ne znate ništa. Bože, kako imate lepe oči, tako tragične. Čujte: hor peva tri puta na noć, u jedan sat, u tri i u pet. Ali to nije ono najvažnije. Cilj je da udesi te da vas

pozivaju za stolove i *naročito* je važno da posetioци što više popiju jer je onda sav procenat za vas. Ali ako vam daju nešto za stolom, vi to treba da date Rizinu, kao što svi čine, a on to posle deli na dogovorene delove. Ne čudite se što u početku imate samo jedan deo, dok ja, takva malena kakva sam, imam već tri dela. Vi ćete kasnije dobijati više.

Samo Vera Petrovna uopšte nema delova. Vi ni nju ne poznajete! Pa ja vam zavidim jer to je uživanje da je čovek otkrije. Ona rukovodi horom. Kakva umetnica i, mada je Ciganka, kakva velika dama! Znajte, ranije je njen hor nastupao u nekom malom restoranu u Pasiju. Terhan je jedne večeri tamo večerao i našao da je Vera Petrovna tako izvanredna da joj je predložio dvesta franaka zarade za večer i pet procenata od celokupne zarade. Ali on je želeo samo nju, bez njenog društva. Ona je odbila, jer svi ti nesrećnici ne vrede ništa a pomri bi od gladi. Terhan je morao da ih sve uzme, ali Vera Petrovna ima samo sto franaka i to je sve. Koliko ja znam, samo je ona mogla da učini tako nešto. Svi ostali, na *Pigalu*, raskomadali bi se za komad hleba.

Ljudmila ispi još jednu kupu šampanjca pa nastavi brbljanje. Elena je začuđeno slušala bujicu reči kojom su protkali smeh, poveravanja, nežnosti, mržnja i masa nepoznatih lica koja će joj postati bliska.

- Više nema ničega za piće - iznenadno reče devojka - a meni se još dosta pije. Mišel me je mnogo rastužio.

Ona baci pogled ka sali i, ugledavši jedan sto sa tri usamljena mušarca, povika:

- Ne očajavajmo!

Ona izvuče iz džepa svoje rubaške zmijoliku hartiju u koturu i baci je ka grupi koju je bila primetila. U isto vreme se smešila otkrivajući sve svoje zube male vesele životinje,

„ *Ona može da čini šta joj se sviđa, to nikad neće biti prosto*“, pomisli Elena, ali ona skoro grubo odbi kad joj Ljudmila reče:

- Evo, pozvane smo. Dolazite?

Kad je ostala sama, Elena je nekoliko trenutaka posmatrala Ljudmilu koja je pila i smejala se sa nepoznatim muškarcima. Jedan od njih joj pomilova ramena.

„ *Zgodna je Rizinova ljubavnica*,“ reče za sebe Elena, „ *te olupine izibledelih očiju!*“ Ali odmah se užasnu same sebe. „ *Ja odlučujem*,

sudim, prezirem," pomisli ona. „ A one noći sam očekivala Fedora, pa veče kad me isterao Vasja!"

Elena se okomi na svoje uspomene sa jogunastom žestinom, da kazni samu sebe, da nauči da više ne podiže glavu iznad običnog sveta sa kojim je izabrala da živi. „ *Bila sam kukavica što nisam pošla sa Ljudmilom. Kad prihvatam ovo zanimanje, stvar je u tome da se igram sa vrlinom, sa dostojanstvom. Pa taj šampanjac koji treba da platim!"*

U tom času uđe hor. Bio je sastavljen od četiri žene i tri muškarca. Na njihovoj upadljivoj odeći preovlađivalo je žuto, zeleno i grimizno. A na ovoj šarolikoj pozadini bolje se izdvajala jedna jedina crna haljina. I ona koja ju je nosila odmah i u potpunosti zaokupi Eleninu pažnju. Bila je to žena neodređenih godina. Kosa joj je bila sasvim seda, gusta i meka, kovrdžava, sa čudesnim prelivima boje slezovog cveta, i razdeljena u dosta duge lokne.

Padala je na lice koje je izgledalo da se ne menja, poput neke maske. „*Mora da je ova žena od rane mladosti imala ove široke oči sazdane od čežnje i plamena, ovaj oval gordi i dobri, ta uzbudljiva usta. Kad je budu polagali u grob, ona će isto tako moćno izgledati"*, pomisli Elena.

Ljudmila naglo napusti svoje nepoznato društvo i pozva Elenu, vičući:

- Dođite, dođite brzo, to je naša draga Vera Petrovna!

Elena se stvarno obradova, po prvi put otkako je ušla u *Samovar*. Ona ustade, sva spremna za prijateljstvo, za nežnost.

- Dolazim da radim s vama - povika ona.

- To vidim - odgovori Vera Petrovna. - Ali znate li samo šta mi pevamo?

Ne. Naravno. Onda se trudite da poluglasno pratite pevanje ne izdvajajući se suviše.

Pošto je to rekla, i to najhladnije i najbezličnije, Vera Petrovna se naglo okrete.

Eleni se učini da je dobila strašan i nizak udarac, koji ničim nije zaslužila.

Ona pogleda oko sebe kao da se pita za razlog takve jedne nepravde. Srela se samo sa licima žena iz hora. One su se podmuklo smešile.

Samo je Ljudmila izgledala tužna.

- Nemojte da se žalostite, draga - promrmlja ona. - Ovde ima nešto što ne razumem. Vera Petrovna je tako dobra. Ona *treba* da vas voli.

Elena blago pomilova kosu mlade devojke i ništa ne odgovori.

Međutim, kelneri su redali stolice ispred orkestra. Muzičari poredaše instrumente i izađoše, jer je hor pevao samo uz balalajke. Ali Samuel Jakovljevič ode da sedne u bar i gledao je pravo u Elenu. Bilo mu je žao što je tako usamljena, što je osećao da je bila Okružena neprijateljstvom i jako je strahovao za nju zbog tog prvog iskušenja. Elena svakako ništa ne zna o pesmama koje će se pevati. Da je makar jedne večeri mogao da radi s njom ...

Ali se brzo umiri. Elena je imala tako ispravno muzičko osećanje i toliko lep glas da je bez muke pratila melodije. Njihova jednostavnost koja se preplitala oko jedne jedine teme pomagala je mladoj ženi. Bio je to uvek isti polet koji se uzdizao do jedne određene tačke gde se prelamao u snažnom akordu ili postepeno padao do prigušenog, jedva čujnog zvuka.

Iznenadno svi glasovi začutaše. Jedan muzičar se izdvoji iz hora, postavi se ispred Vere Petrovne i akord koji poče odjeknu na sasvim neobičan način.

On je sav bio ispunjen sadržinom, tajnom i očekivanjem. Ciganka je bila sagla glavu, seda kosa joj je pokrivala čelo, kao da hoće da prihvati taj akord u najdublji deo svoje ličnosti, i, polako, pesma *Dve balalajke* izbi iz njenih grudi.

Bila je to stara *ramansa* koju je Elena smatrala dosadnom usled toga što ju je mnogo puta čula, ali ovoga puta, ona je slušala kao da je otkriva. Glas Vere Petrovne, neobična mešavina snage i kao promukle nežnosti, njeno lice na kome je svaka strofa urezivala poneku divnu crtu, neka sveta vatra koja je plamtela u njenim očima punim suza, sve je pokazivalo da je ona bila potpuno obuzeta, ponesena i opčinjena nekom beskrajnom i drevnom snagom, koja je poticala od jedne rase za koju je pevanje bilo sam život.

Ukoliko se razvijala, u nekoj vrsti religioznog zanosa, tugovanka *Dve balalajke*, Elena je svakim časom sve više osećala koliko pati što je nju odbila ova žena koja je živela u srcu bola i sladostrašća.

Kad je čula kako se pomeraju i ostavljaju stolice Elena shvati da je hor završio prvi deo posla i ona ponovo sede za svoj sto. Ostala bi

tamo sama da joj se Samuel Jakovljevič nije pridružio.

- Dobro je, Elena Borisovna, zaista je vrlo dobro - reče on. - Osim Vere, naravno, niko se ovde ne može uporediti s vama, što se tiče glasa i sposobnosti da se njime vlada. Kad budete naučili reči, još ću vam ih večeras prepisati, bićete najbolji u horu.

Elena ga je slabo slušala. Gledala je, na svom stolu, u praznu flašu.

- To sam ja - reče ona muklim glasom - poručila ovaj šampanjac da bih odgovorila na drskost jednog kelnera i nemam čime da ga platim. Ne, ne -

povika ugledavši pokret violiniste i sva pocrvene u licu - neću da mi pozajmite ni pare. Ali možda vam je poznat neki način...

- Pa ... znate ... Elena Borisovna ... ne znam... nisam vešt u toj vrsti kombinacija ... sačekajte za časak.

Samuel Jakovljevič ode da nađe Rizina i nešto mu šapnu. Ovaj baci kratak ispitivački pogled na Elenu, klimnu potvrdno glavom i ode u dno sale.

Tamo je neki debeli čovek gustih obrva pio sam. Princ mu pokaza sto za kojim se nalazila Elena; debeljko napući usne. Zatim se Rizin približi mladoj ženi pa joj reče:

- Imam jednog prijatelja koji bi bio veoma zadovoljan da vas ponudi zakuskom.

Elena se oseti kao da je neko udario posred lica, ali se odmah seti da je sama izabrala ovakav način života, da je ona tražila pomoć. Ona pođe za Rizinom. Ovaj usput reče Lenskom:

- Oduzi flašu na onaj drugi sto.

- To sam baš i mislio - reče glasno kapetan gledajući Elenu pravo u oči.

Elena, siva zgrčena, sva bleđa, sede za sto debelog čoveka koji je beše pozvao. On, ne vadeći cigaretu iz usta, promrmlja nekoliko reči dobrodošlice.

Zatim Elena oseti kako njegovi debeli prsti klize oko njenog struka.

- Ja neću - povika ona piskavim glasom - zabranjujem vam ... ako se još usudite ...

U tom času jedna mršava ruka uhvati Elenu za članak i Rizin reče:

- Ali ćutite, zaboga... Vi ste ljudi. Ja vam činim uslugu a vi mi pravite svađu sa jednim od najboljih gostiju.

Elena se ugrize za usne. Neka grudva joj se pela u grlu. Nije mogla da podnese tu ruku, taj ton, to mesto. Htela je da urla, da udara, da razbija...

Odjedared se umiri.

Jedan blagi, umirujući glas, pun začuđujućeg autoriteta, reče:

- Ostavite je, Rizine ... (I Rizin pusiti članak mlade žene.) Ne može svako tako brzo kao vi da prihvati navike kuće.

Elena podiže pogled i ugleda ogromna i zaštitnička ramena Arkadija Ivanoviča Ličurina, bivšeg gardijskog pukovnika i glavnog šefa sale *Samovara*.

Čovek koji beše pozvao Elenu i koji dotle nije mogao da govori zbog zaprapašćenja i srdžbe, polako ustade, grdeći:

- Nikad se sa mnom u nekom lokalnu nisu ponašali na ovakav način ...Tražim izvinjenje.

Elena uzdrhta. Grudva joj se ponovo pela u grlu.

- Tražim izvinjenje - ponavljao je debeljko.

- Vi ćete prihvatiti moje izvinjenje - reče onda pukovnik Ličurin pogledavši svojim mirnim i svetlim očima debeljka pravo u oči.

Na časak zavlada tišina, zatim pukovnik, klanjajući se lako gostu, uze Elenu za ruku i odvede je do predvorja.

- Do viđenja do sutra, Elena Borisovna - reče on ljubazno.

Elena stiže do hotela trčeći, zaključa vrata svoje sobe, navuče zavese pred svetlostima ulica za uživanje, skide cigansku nošnju, baci se u postelju, pokri se preko glave. Ali osećala je da ništa, od sada, ne može da joj posluži kao utočište.

III

Nije se znalo kako je Terhan bio obavešten o tom događaju, ali, iz skrovišta gde je bio stalno zatvoren, ništa mu nije N pr omicalo od onoga što se u toku noći događalo u njegovom restoranu. Tako, kad sutradan zamoli Ličurina da dovede Elenu, ovaj odmah shvati da se radi o neprijatnom slučaju koji je ona izazvala. On o tome obavesti mladu ženu i dodade:

- Naročito, ne zbunjujte se. Treba mu pokazati da ste vi *gospoda* a on jedna gejačina. Veoma je ponosan što radimo kod njega i ukoliko ga više ponižavamo, utoliko je zadovoljniji: tako bolje odmerava razliku.

Eleni nisu bili potrebni njegovi saveti. Čak i pre nego što joj se Terhan obratio, ona reče:

- Ako hoćete da mi pričate o prostaku od juče, beskorisno je. Ja nikada neću dozvoliti da me neko dira protiv moje volje. Naučite to jednom za svagda.

Ogromni Levantinac napola zatvori očne kapke kao da ga neko miluje, i njegove oči behu samo jedna kadifena nit.

- Sedite, molim vas, i saslušajte me, drago dete - reče on. - Ja odmah vidim s kim imam posla i od vas ne zahtevam nemoguće. U drugim kućama se traži da pevačice čine sve što gost hoće, čak i posle zatvaranja. Ja to ne tražim. Naprotiv. To je loša trgovina. Kad gost postigne ono što je hteo, njega više ništa ne privlači da dolazi. Vidite da shvatam stvari. Samo, treba znati kako da ih ne uvredite. Sve se sastoji u načinu ophođenja. Pustite ih da se nadaju, budite ljubazni, on će doći i konzumiraće piće. Evo šta je važno. Flaše, flaše, cveće, lutke, skupe cigarete. Oni su toliko glupi da se ne usuđuju da išta odbiju jednog ženi. Naročito kad je ona *gospođa*. Dakle, šta je za jednu *gospođu* kad joj neko poljubi ruku ili rame ako ona ostane *gospođa*?

Kako je Elena odmahivala glavom u znak neslaganja, Terhan je uze za ruku pa nastavi još podmuklijim glasom:

- Razmislite malkice. Ja čak i ne govorim o novcu koji sam vam unapred dao iz čistog poverenja, a koji mi ne možete drugačije nadoknaditi. Ali flaše za koje pomažete da se ispiju, od njih žive svi vaši drugovi. Ah! vidim ja to dobro, niste mislili na to ... Pa dobro,

razmislite malo: ako se svi ponašaju kao vi, morao bih uskoro da otpuštam osoblje. A šta bi s njima, jadnicima, bilo?

Svi ti dobri ljudi: pukovnik, princ, oficiri, a zatim u horu imam jednog carskog prokuratora, jednog profesora, jednog atašea ambasade (on je bio sasvim zatvorio oči dok je ovo nabrajao). Eto, siguran sam da ste me razumeli, drago dete.

Od Terhanovih reči Eleni su podilazili žmarci od odvratnosti, ali ona ne nađe ništa da bi mu se suprotstavila.

„ *On je u pravu, on je u pravu,*“ ponavljala je u sebi Elena. „ *Ja mu nešto dugujem.*“

A pomisao da je dužnik tog čoveka bila joj je nepodnošljiva. Trebalo je izmeniti situaciju po bilo koju cenu.

- Razumela sam - reče Elena ustajući.

Kad je ostao sam, Terhan je nekoliko časaka sanjario sa osmehom iznenađujuće finese na debelim usnama, pa se vrati računima.

Samuel Jakovljevič, koji je sa zebnjom očekivao kraj ovog razgovora, beše srećan što vidi da je Elenino lice bilo smireno kad je izašla iz Terhanovog skrovišta, ali kad je bolje pogleda on se uplaši, jer se na njenom licu videla čvrsta i nekako manijačka odluka.

- Dragaa moja - reče Elena Ljudmili - sinoć sam ispala glupača. To je nedostatak navike. Hoću da me gosti što više pozivaju. Biću vam zahvalna, vama i princu Rizinu, ako zaboravite taj smešni događaj i ako me terate da radim.

Ona malo steže vilice i ponovi:

- Raditi.

Zatim priđe Lenskom:

- Kapetane, juče niste bili u pravu, ali počev od danas vi ste u pravu. Mi smo dakle izravnali račune i ja vas malim da zaboravite da ja postojim.

Elena brzo postade najbolja „konzumatorka“ *Samo-vara*. Njena lepota, njen izgled divlje, očajne bezbrižnosti izazivao je poštovanje. Naučila je da neprimetno prosipa svoj šampanjac u posudu sa ledom, da nemarno kaže, pošto je već neka flaša bila otvorena:

- Ovo vino mi se ne dopada, želela bih da više rezi.

A kako su njene crte zadržavale pređašnji izraz jednostavne otmenosti, kako se lako i pravilno izražavala na francuskom, engleskom i italijanskom, ona je zbunjivala goste čija je prolazna

zvanica bila. I retko se događalo da ne poistigne kod njih ono što je želela.

Ponekad su joj usne vlažne od pića dodirivale vrat, ponekad su je stezale nestrpljive ruke. Ipak, najteže joj je bilo što mora da razgovara sa tim neznancima koje su svetiljke Monmartra privlačile iz svih krajeva sveta.

Osećala je da oni ne dolaze u *Samovar* kao u svaki drugi noćni lokal, da samo piju i da se zabavljaju. Njih je svakako ovamo privlačila novina dekora, kostima i pesme, ah i nejasna želja da proniknu, makar i nakratko, u nevolju emigranata, i da dodaju odličnom zadovoljstvu jedne noći pijančenja, drugo, tajanstvenije, neodređeno i perverzno, koje liči na osvajanje, silovanje.

I više nego od poljubaca, Elena je patila zbog pitanja, uvek istih, o njenoj prošlosti, vaspitanju, porodici, o tome kako je dospela u lokal ovakve vrste.

Tada shvati da ono što ona prodaje u *Samovaru* nije samo šampanjac, nisu samo pesme ili čak malo svog tesla, nego isto tako, i naročito, svoje plemstvo i svoju nesreću.

I ta muzika koja je delovala na nerve, na čula, te ciganske melodije, sablažnjive, napasne! I ta obaveza da pije, koja je kod Elene izazivala isamo sumornu otupelost, jer ona još nije prihvatila da ide do praga zaborava!

Jedini časovi koji su joj donosili malo predaha bili su kad je Vera Petrovna pevala. To lice i taj tako lepi glas bili su neuporedivi. Činilo se da oni pripadaju nekoj sveštenici koja je imala pristupa božanstvu koje su svi oni koji su pili kod *Samovara* tražili slepo i nisko. I kakvim su otrovom bile ispunjene njene pesme! Bile su to samo reči i divlji ritmovi, puni jecaja i putenih povika.

Ali kad je napuštala *Samovar*, Elena je morala da ide u jednu sobu hotela namenjenog najbednijem Mudu.

Često je ujutru, kad je prolazila pored *San-Susija* ili njemu sličnih barova, poželela da uđe, da se pomeša sa Rusima koji su tamo sedeli i pili, da pije ne više po dužnosti, da pije dragovoljno i iz zadovoljstva. Onda se sećala da nema para. Sve što je zarađivala, davala je Terhanu, opsednuta čvrstom odlukom da mu što pre isplati dug.

Njeno društvo iz hora koje je bilo neprijateljski raspoloženo od prvog dana izgubilo je svoju napadnost i preraslo u skrivenu i prurušenu hladnu učitivost. Ali Nađa, horistkinja pored koje je Elena sedela kad su svi zajedno pevali, pokazivala je prema njoj otvorenu mržnju.

Ta mršava žena, znatno starija od ostalih, imala je na svojim propalim crtama, bez ljupkosti, stalna izraz neke čudne izbezumljenosti. Njeno pravilno pevanje, ali slabo i pomalo drhtavo, pobuđivalo je kod Elene milost bez nežnosti i topline, kao da se radilo o nekoj neprijatnoj bolesti. Jedino ju je to osećanje sprečavalo da odgovori onako kako je želela na uvredljive šale i surove aluzije na njen uspeh kod gostiju *Samovara*, čime je Nađa obasipala svake večeri.

Otvorena svađa je najzad izbila pri kraju jedne noći koju je Elena bila provela za stolom dvojice starih Amerikanaca koji su bili toliko pijani da su se jedva držali na nogama ali koji su bih biblijski dostojanstveni. Dirnuti što ona govori engleski, oni su joj na polasku skoro silom ugurali u ruku hrpu dolara.

To je bilo prvi put da mlada žena tako otvoreno dobija napojnicu. Ona joj je žarila ruke pa je bila srećna da je, što je bilo po pravilu, preda Rizinu. Kad dođe vreme da se deli novac, princ reče:

- Ostaviću američke novčanice na kasi za menjačnicu pa ćemo ih podeliti sutra.

U tom trenutku se začu Nađin piskavi glas:

- Sigurna sam da je naša slavna lepotica zadržala nešto para za sebe.

Tada Elena pođe ka svojoj neprijateljici pa joj reče s mirom punim krajnje žestine:

- Pretresite me ovde, svu me pretresite, ali ako ne nađete ništa ...

Neka ruka je obgrli i spreči da nastavi. Ona je htela da se grubo otrgne ali sasvim uz svoje lice prepoznade kosu Vere Petr *ovne*.

- Mila moja - prošaputa stara Ciganka - ništa ne govorite. Objasiniću vam...

- Zatim se zapovednički obrati Nađi: - Nađa, pogrešila si, izvini se!

Ona poslušala tako neočekivano, jadno i ponizno da Eleni prođe sva ljutina.

- Sada dođite - reče joj Vera Petrovna.

One sedošje na jedno sedište praznog restorana, koji je osvetljavala nejasna svetlost zore a koji je čistio neki čovek.

- Mila moja - reče Ciganka - ja sam pravi krivac. Nisam vas volela i ja sam dala ton.

- Ali zašto, zašto?

- To je sasvim prosto: verovala sam da ste neka od onih koje pomažu da se troši piće, koje idu iz lokala u lokal, pevaju pogrešno, prodaju se i uzimaju tuđa mašta. Oh, moj hor, to mi je porodica. Pevači, priznajem, ne vrede mnogo, ali su tako siroti i dobri ljudi da ih ja štirim.

- Znam - reče Elena koja se seti šta joj je Ljudmila rekla u vezi s tim.

- Shvatate - nastavi Vera Petrovna - kad sam vas ugledala pomislila sam da ste došli da zamenite nekoga iz hora. Terhan je nemilosrdan i ako još nikoga nije otpustio, to je stoga što me se boji. Ja sam vas mrzela, to je baš prava reč, ja ne gajim polovična osećanja, i hor vas je mrzeo, a naročito Nađa koja se osećala ugroženom. Nikad je niko ne poziva za sto. Ona je Terhanu na teretu. Ako se on oslobodi nje, ona će se naći na ulici. A ima dvoje dece i muža koji ne može da nađe posao.

- Ali ja to neću dozvoliti, ne, radije ću otići - povika Elena.

Vera Petrovna je poljubi govoreći:

- Znaete, ja sudim o ljudima prema njihovom glasu. Ćim sam vas čula kako pevate, počela je da me grize savest i čekala sam prvu priliku da vam to kažem. . . Eto! sad sam to učinila. Ah vi ne možete ništa učiniti za Nađu.

Ona malo zastade pa nastavi:

- Kad pomislim da je u Moskvi imala veliku i raskošnu vilu, pravi privatni hotel, koji se nalazio preko puta moga, a danas njih četvoro stanuje u istoj sobi, da ona drhti za jedan franak! Onda je, prirodno, novac koji se ovde troši dovodi do ludila. Ona zavidi na svemu, svima, pa čak, sigurna sam u to, i meni zavidi. Neka joj Bog oprost. Šta ćete, troja usta hrani, ostarila je pre vremena, a još i ovo zanimanje!

- A vi, Vera Petrovna?

Ciganka se nasmeja dugim grlenim smehoan.

- O, ja - odgovori ona - to je druga priča. Mada mi je otac po krvi bio veliki vlastelin, ja sam se naročito izmetnula na majku. A znate li kakva je ona žena bila? Pevala je i igrala po svu noć, zatim je čitav dan provodila kod kuće i kad je bila pri kraju snage, ona je plaćala nekoj devojci iz plemena da joj ova peva i igra. Ja, ja sam počela sa osam godina. Oko ponoći bih zaspala na stolici. Onda su mi sipali votku u usta da me probude. Ako počnem da vam pripovedam svoj život, slušali biste me do sutra. Kako su me, na primer, udali sa trinaest godina, za nekog grubijana, igrača, kako me je jedan general oteo, kako sam živela na njegovom imanju kao divljakinja i gospodarica, pa moj drugi brak preko koga sam se obogatila, pa revolucija zbog koje sam osiromašila i kako sam bosa stigla u Berlin! Ali ja sam gladna i žedna.

Ostavimo to za neki drugi dan, šta dakle radi ta životinja koju čekam?!

Ona pozva:

- Kirile, dolaziš li?

Neki pomalo promukli glas odgovori iz ostave:

- Idi napred, ja brojim tanjire.

- Ko je to - upita Elena.

- Naš kuvar, Heridze.

- Koji Heridze?

- Pa da, devojčice moja, teško vam je da poverujete, ali to je baš on, princ Heridze, čuveni Kiril Heridze.

Još kao sasvim mala, Elena je slušala o tom čoveku. Ona je o njemu znala samo ono što je načula u razgovoru svojih roditelja i njihovih prijatelja, ali to je bilo dovoljno da stvori legendu. I to kakvu legendu! O ljubavi, ludilu, zločinu.

Naslednik vladajućih prinčeva Kavkaza... najlepší konjanik Rusije ... sva srca zakovana za korak njegovog konja... Junak iz rata sa Japanom. Rođak carske porodice ... Jedna žena ubijena udarcima nagajke. Nasledstva izgubljena na kartama... Tri puta gubitak čina. Otišao u veliki rat kao običan vojnik. Osvajao mitraljeze sa kamom. Ogromne prevare. Nekakav car u Turkestanu za vreme revolucije... Zatim mu se trag gubio.

Tako, taj čovek bez kočnica ...

- I taj isti Heridze - reče Vera Petrovna - pripravlja svake noći šašlik za naše drage mušterije. Hajdete, on će nas stići.

Napolju je već bio dan. Sunce se još nije bilo podiglo iznad grada, ali osećalo se njegovo približavanje i, mimo ostataka noćnog života Monmartra, bilo je mnogo čistote u jutru koje se rađalo.

Ipak, Vera Petrovna i Elena koje su izlazile iz vazduha otežalog od viščasovnog isparenja duvanskog dima, pića i gomile koja se tiskala, odmah uđoše u isto tako zatvorenu salu, i to još manju. Ovaj lokal koji se zvao *Lezgin*, bio je poznat po kavkaskim jelima. Tu su dolazili samo Rusi i restoran uopšte nije težio ka luksuzu. Kelneri su u njemu sa gostima bili na ravnoj nozi.

Orkestar se sastojao od klavira i violine. Dva čilima koja su se nalazila jedan nasuprot drugome na zidovima predstavljala su sav ukras, ali iz kuhinje se širio miris začina i ulja što je podsećalo na istok.

I pored skromnosti mesta, Veru Petrovnu tamo dočekaše kao kraljicu.

Vlasnik *Lezgina*, bivši igrač iz *Samovara*, dođe da joj poljubi ruku i da je posadi za najbolji sto. Elena je radoznalo posmatrala uobičajene goste restorana. Oni su skoro svi bili sa Kavkaza, i po vitkosti struka i oštrini crta lica podsetiše je na Fedora. On već treba da je ozdravio. Ona mahinalno izračuna da je proteklo više od mesec dana otkako je napustila kliniku i, po prvi put, užasnu je brzinu kojom je vreme protrčalo. Međutim, nije bila srećna. Zatim pomisli na Nataliju Borisovnu.

Da li je njena sestra znala šta je ona postala?... Možda je nešto saznala od Šuvalova ili od Samuela Jakovljeviča... I verovatno više nije želela da je vidi.

- Bez tužnih misli, mala moja - reče joj iznenadno Vera Petrovna - ne treba razmišljati. Pijmo za naše prijateljstvo.

- Ali šta mi to sipate - upita Elena smešeći se slabo. - Votku i to u kakvoj čaši! Ali ja nikad nisam pila votku.

- Treba početi. Napraviću od vas pravu Ciganku. Prvo votka, pa sve ostalo. Doći ćete da radite sa mnom. Onda, sa tim vašim glasom koji imate, kad budete naučili dvadeset romansi i kad ih budete pevali kako je mene majka naučila, vi više nećete morati da idete po

gostinskim stolovima, tvrdim vam. Ili ćete pak ići, kao ja, samo da pevate. I ljudi će vas poštovati.

Vera Petrovna je mnogo pila i jela. Osećalo se da njen organizam ima potrebu za jakim hranom i pićem da bi izdržao napor koji je ona od njega svake noći zahtevala. Ali to što je Elenu čudilo i privlačilo Ciganki bilo je što ta životinjska snaga u ničemu nije ometala lakoću njenih pokreta, uzvišenu lepotu njenog lica, prirodnu uljudnost njenog držanja i ophođenja. Ona to reče Veri Petrovnoj.

- Hajde, dete moje - povika čudna noćna zabavljačica *Samovara*. - Hajde, ne pokušavajte da laskate jednoj staroj ženi.

Ona tiho poče da peva jedan ciganski refren:

Sve što beše

Sve što se dopadaše

Odavno je prošlo

Odavno je proteklo ...

Tada sa ulaza restorana povika jedan promukli glas, isti onaj koji je Elena čula iz ostave *Samovara*:

- Ah! Vera, Vera, srce moje, uvek sa pesmom na usnama i čašom votke među zubima!

U sali nastade veliko komešanje: svi Kavkasci su ustajali da pozdrave ulazak princa Kirila Heridzea.

- Hvala vam - reče on - što poštujete svog najstarijeg *džigita*.

Bio je obučen u prljavo-plavu nošnju sa zardalim redenicima, iz njegove krznene kape su ispadale dlake i prema njegovom okovratniku zakopčanom do brade, naslućivalo se da ništa ne nosi ispod grube tkanine. Pa ipak, beda i nemarnost su još više isticale ovog čoveka ponositog i divljeg izgleda vođe i neobuzdane ličnosti.

Imao je oko šezdeset godina, ali njegovo visoko i kao koplje pravo telo odavalo je neistrošenu snagu. Bio je ćelav, ali zubi su mu blistali kao u mladića. Držao je glavu tako gordo da se činilo da je ništa ne može naterati da se povije, i iz svih njegovih pokreta zračila je krajnja sigurnost. Lice mu je još bilo lepo zbog pravilnih crta, iz očiju je izbijala neizdrživa vatra nekakvog svesnog i žarkog ludila. Samo dok bi se smejao videlo se kod ovog čoveka nešto neumitno načeto, satansko i izgubljeno.

Kad pruži ruku Eleni, ona ne mogade da skine pogled sa jednog strašnog ožiljka koji mu je zasecao članak do kostiju.

- Zar ne da liči na tragove okova - reče on sedajući. - Nosio sam okove ali ne tako dugo da bi se urezali, 1919. godine na jednoj turskoj barci koja me je odvela od Trabzona do Carigrada. Nisam ti to pričao, Vera. Pokušao sam sa dvojicom svojih Tatara da bacim posadu u more. Ne, to mi je uspomena iz Mandžurije.

On pogleda pravo u Elenu.

- Lepo lice - nastavi on - i lepo telo. Ali lažna Ciganka, a! Ne bih se nikad zaljubio u tebe. Voleo sam prave Ciganke, one su umele da nateraju čoveka da pati. Ostale žene su kao krpe u poređenju s njima. A, Vera? Tvoja sestra, sećaš li se? Devojčura krvopija. Ponekad poželim da ti zavrnem šiju da bih se osvetio porodici. Hajde, ponudi me pićem za muku. Ali ne s votkom, vreme je za crno vino i kozji sir.

- A kako je Zako - upita Vera Petrovna.

- Sad sam baš bio da je vidim. Zato sam se tako dugo zadržao. Spava.

Onda sam miran (on se neobično nežno nasmeši). Znaš, uskoro ću moći da joj kupim haljinu. Imam neka posla sa Terhanom.

- Ti, neki posao?

- Našao sam mu jednog igrača, ali takvog igrača kakvog nikad nisi videla. Ne pitaj me kog. To je tajna. Samo sam ja mogao da ga ubedim. Za trud mi Terhan poklanja haljinu za Zako.

On je brzo ispijao velike čaše vina i jeo sir prstima ali je i dalje zadržavao svoju otmenost divljeg kopca.

Odjedared Heridze prestade da jede i oslušnu. Neka nejasna buka dolazila je sa ulice, začuše se glasovi i psovke.

- Neka gužva - promrmlja stari princ i oči mu zablistaše.

Hteo je da ustane kad se vrata s treskom otvoriše, propuštajući neku debelu riđokosu ženu bez šešira, razbarušene kose, koju su pratila dva muškarca. Svi su bili pijani.

- Pa to je Olga - reče Ciganka bez čuđenja.

Debela žena povika:

- Vera, lepa moja, kaži ovoj dvojici da budu mirni.

- Ah, nećeš nas sad ostaviti - reče jedan od dvojice muškaraca, na nekakvom sumnjivom francuskom jeziku - i to još zbog nekog starca.

On smejući se pokaza Heridzeovu ćelavu lobanju. Ali nije još ni prestao da se smeje a princ se nađe kraj njega.

- Sedite - reče on Kavkascima koji su se tiho bili okupili oko njega.

Zatim se obrati onoj dvojici:

- Napolje - zagrme on podižući pesnicu, što mu neverovatno proširi ramena.

- Ne budi sa njima suviše zao, Kirile - reče Olga odjedared smirena.

- Ja sam ih napila.

Heridzeova pesnica se spusti.

- Dobro - reče on.

Zgrabivši obadvojicu za kragne od kaputa, on ih bez vidljivog napora ponese do izlaza restorana. Zatim se začu kako se oba tela kotrljaju po pločniku.

- Bila sam sigurna - reče Olga smejući se - da će me Kiril osloboditi njih.

Ali bojala sam se da ih suviše ne unakazi. Videla sam ga jedanput u Carigradu protiv osam Denikinovih oficira. On ne može da ih podnese.

Razbio je lampu jednim udarcem revolvera da ne bi mogli da pucaju na njega a kad se svetio ponovo upalilo, oni su se svi bih našli na zemlji i to u kakvom stanju!

Dok je ona pričala, Elena je posmatrala njene čulne usne, oči boje zelene vode sa razdražljivim osećanjem da ih je negde videla, ali nije mogla da odredi ni gde ni kad.

- Ne sećate me se - upita ona. - Čini mi se da smo se negde već srele.

- Ne ... ne ... ah kako se vi zovete?

- Elena Borisovna Studnicki.

- Guvernerova kćerka? Da? Ali kako da ne! Ja sam, čekajte, čekajte, provela sam kod vas tri dana, sa mužem koji je tada bio u inspekciji, moj muž

grof Vahlen. Ali vi ste onda bili sasvim mali. To je bilo 1916. godine, ako se ne varam.

Najedared se Elena nađe na hiljade kilometara od *Lezgina*, od ulice *Pigal*, od tog čudnog jutra na Monmartru gde ljudi satrveni od neprospavane noći nastavljaju da iznuruju svoja tela i duše. Ona ugleda veliki i svež travnjak, neka lepa kola iz kojih je izlazio starac sav iskićen odlikovanjima i krstovima i jednu veoma mladu i živahnu ženu, vitku, koja je imala Olgine zelene oči.

- O! kako se sećam - prošaputa Elena, s dečjim osmehom. - I vi ste odmah tražili konja za jahanje, zar ne?

- To je onda sigurno bila ona - reče Heridze koji se beše vratio i mirno sedeo. - Jahala je poput nekog konjanika divlje divizije. A, moja Olgice, ti si me nekad mnogo volela. A lov na konjima i sa psima kod Ličurina! Taj dobri krupni pukovnik, eh, on se umudruje. Posle *Samovara* trči kući, u predgrađe.

Zamisli da tamo ima malu baštu u kojoj uživa. Prava priroda glavnog šefa sale.

On se demonski i bolno nasmeja te Elena oseti neki užas.

- Ćuti, ćuti - reče tiho Olga. - Ne rugaj mu se. On je jedini od nas u pravu.

- He, he, draga grofice - podsmehnu se Heridze - mi sad, čini mi se, gajimo cvetak vrline koji zalivamo suzama upropašćene mladosti. Ja to poštujem, poštujem, ali pijem.

Olga ote od starog Heridzea čašu i ispi je naskap.

- Još, još - reče ona žudno.

Zatim reče, zagrlivši Ciganku:

- Veročka, draga moja, jednu romansu, brzo. A ti znaš koju, moju omiljenu.

- Ali nemam svog muzičara.

- Gde je?

- Možda u kafeu *San-Susi*, možda u krevetu.

- Neka neko ide da ga potraži, evo para za njega. Bogata sam. Ćitave sam noći navodila goste da piju. Da se veselimo! Hej!

Ona povika onako kako je Elena čula da viču na *džigitu*.

Tada poče čudna zabava. Reklo bi se da su se ta tri bića naglo pomamila istom čudesnom i sagorevajućom snagom. Glas Vere Petrovne nikad nije bio tako dubok ni njeno lice toliko obuzeto strašću. To je bilo zato što je pevala za ljude sebi slične i što je svom padu koji ih je sada satirao prkosila zanosom i divljam radošću svoje pesme.

„...Šta mari, izgledalo je kao da govore njene zabludele oči, šta mari! Imali smo pravo da živimo, kao što smo živeli, od vina, ljubavi, bezbrižnosti i hrabrosti. Šta mari prezir kojim nas okružuje ovaj nepoznati grad bez avantura: imali smo radosne trenutke koje niko od njegovih stanovnika ne može da upozna!”

I refreni ciganskih pesama su se peli kao jato divljih gusaka, dok je Vera Petrovna tresla svojom sedom kosom, dok je princ Heridze, nepomičnih crta lica, stiskao pesnice koje su toliko ubijale i dok su se teške i retke suze ronile iz zelenih očiju koje je Elena bila prepoznala. I svi su oni pili bez prestanka, kao da žele obogatiti svoju osetljivu dušu, umiriti i bogatije žrtvovati za ovo varvareko božanstvo bez imena i lica, koje su nosili u svojim prevelikim srcima, uništavateljima njihovih neobuzdanih života.

Posle tog jutra u Eleni se probudi poznati demon koji je od nje zahtevao da se neprestano prevazilazi i da uvek pokušava da se uzdigne do nivoa neke svoje uzvišene slike. Za nekoliko nedelja prilagodavanja u *Samovaru*, koji su upravo isticah, ona je mislila da ništa u ovom životu ne može da pobudi u njoj jedan od onih trenutaka zanosa koji su, nekada, zahtevali od nje da liči na neki idealni model. No, evo kako je pronašla jedan novi model kod ovih ljudi obuzetih pomamom. Tada joj njen demon prošaputa:

„Vidiš, svaki život može imati svoju herojsku stranu. Ti si sada Ciganka. Budi to kao oni, predaj se sva, pomamno i radosno. Ne boj se pića. Nemoj da se štediš.

Pevaj i izgaraj. To je jedina lepota zanimanja kojim se baviš. A tada ćeš biti uzvišena i čista, orgijska sveštenica i žrtva u isti mah.”

Neka čudna svetlost pojavi se u Eleninim očima koje su gosti *Samovara* upoznali kao prazne i tužne. Neka luda smelost ožive njene crte. Ona više nije izbegavala piće, tražila ga je, zahtevala. I odjedared njen glas, sad već dubok zbog pića, pronađe neponovljivo obeležje koje je zadiralo u srca, kao čudesno mučenje, ciganskim melodijama. Sama Vera Petrovna je bila time pogođena.

- Znaš - govorila joj je (jer su od one večeri u *Lezginu* bile nerazdvojne) - ima romansi koje se više ne usuđujem da pevam posle tebe.

Sad se Elena više nije vraćala u hotel odmah po završetku posla: bila je isplatila Terhana i mogla je slobodno da raspolaže novcem koji zarađuje.

Ona ga potroši sa pomamnom ogorčenošću po svim ruskim restoranima, po svim francuskim barovima koji su u zoru prihvatili sve one koji su noćima zabavljali druge.

Svuda se zaduži, jer nije mogla da pije sama. Trebalo je da pozove Veru, Heridzea, Olgu i mnoge druge koje je upoznala u toku tih ludih jutara.

Najzad je postala građanin *Pigala*, građanin omiljen zbog iskrenosti i širokogrudosti. Muškarci i žene koje je znala samo po imenu ili nadimku bili su sa njom na *ti*. Više nije ni brojala jutra kad bi, zamršene kose i ciganske haljine u neredu, teturajući se tragala za restoranom, gde bi bilo više buke, više pesme i sveta.

U hotel se vraćala tek u podne i tada bi, savladana dvanaestočasovnom pomamom, zaspala kao mrtva, često potpuno odevena. Svetiljke bi već bile upaljene kad se budila iz teškog sna. Obično je odlazila kod Vere Petrovne koja je, još ležeći, neprestano pušila cigarete sa dugim vrhom od kartona koje je sama zavijala. Tamo bi one popile čaj, pa odlazile na nekoliko minuta u *San-Susi*. I *Samovar* bi ih dograbio za čitavu noć, a zatim mali restorani u kojima su svoju zaradu i duševnu snagu trošile do krajnje iscrpenosti. Tako je krug bivao zatvoren, zlokobni krug *Pigala*.

Nikad Elena nije imala toliko uspeha kao za to vreme. Još je bila sačuvala devojačku lepotu, ali već načetu životom kakav je vodila. Na njoj se podjednako video njen bivši i sadašnji život.

Ali ni jedan muškarac bome je pevala u *San-Susiju* nije mogao da je takne. Njihovo poštovanje je bilo zasnovano na novcu. No, idealno lice koje je ona zamislila isključivalo je svaki interes, svako računanje. I ako je verovala da živi izvan pravila, postojalo je jedno koje je sebi strogo nametnula: nezainteresovana i besplatna ljubav. Elena je po tome bila slična većini Ruskinja koje su, da bi zarađivale nezatne sume novca, prihvatale da piju do besvesti i koje su, čak i kad su padale od pijanstva, odbijale plaćena milovanja ma kolika ponuđena cena bala. Ali, među ljudima sa kojima se družila, ni jedan joj se nije dopadao. To su bili ih kafanski gosti ili drugovi. Uostalom, nije ni imala vremena da pomišlja na neku vezu: počev od ponoći, glave zagrejane pićem, mislila je samo na to da pije, da peva i da sluša pesme.

Postojao je, pri svem tom, jedan časak kad je Elena poverovala da može da voli.

Čitavu nedelju dana Terhan je u novinama najavljivao da će 15. juna u

Samovaru debitovati jedan tajanstveni i neuporedivi kavkaski igrač, „*crveni orao Dagestana*“. Radoznanost, na *Pigalu*, postade morbidna. Obično bi se brzo saznalo o kome je reč ali ovoga puta niko nije mogao da imenuje tu novu ličnost. Jedino se Heridze podrugljivo smeškao slušajući razgovore vođene pa kafanama i odbijao da govori.

Kad dođe najavljavani dan, *Samovar* je bio prepun, ali do jednog časa u jutru ni muzičari ni horistkinje nisu mogli otkriti identitet neznanca. Samuel Jakovljevič je mogao jedino da kaže kako mu je bilo naređeno da po prestanku hora odmah počne sa orkestrom jednu pomamnu *lezginku*.

- Ipak ćemo ga mi videti pre nego što počne da igra - vikala je svakih četvrt časa mala Ljudmila, još nestrpljivija od ostalih. - Moraće svakako da uđe na vrata kao i svi drugi.

Ali hor je bio prestao da peva i niko se nov nije pojavljivao. A već se čuo početak *lezginke*.

Tada se Terhanovo sklonište divljački otvori i pojavi se naglo jedan demon obavijen purpurom. Elena naglo kriknu. Bio je to Fedor.

Ona ga je prepoznala pre nego što mu je i ugledala lice, po onom zaletu tela koje niko sem njega nije mogao imati. Da, to je doista bio Fedor: igrao je kao što je jahao, kao što je Vera Petrovna pevala. To je bilo izvan vremena, izvan sveta, ta ritmička pomama, ta veličanstvena opijenost mišića, i one baletske tačke koje povećavaju atletsko talo i pretvaraju ga u neku vrstu kraljevske ptice raširenih krila.

Muzika je ubrzavala ritam. Vera Petrovna ga je, nesvesno, pratila tapšanjem ruku i svojim potresnim glasom. Cigansko *hej* se samo ote iz Fedorovog grla, i goli bodeži zablistaše mu u rukama. On ih jedan za drugim stavi među svoje blistave zube i, lica izmenjenog u ratničku masku, poče da se okreće poput derviša.

Kad, pri poslednjem akordu on kleče na jedno koleno, publika je bila krajnje oduševljena, navališe na njega s deset, dvadeset poziva aplaudirajući; od svih stolova, a posebno onih gde su bile žene, odasvud su ga pozivali. Ali on ne odgovori ni na jedan poziv pa, pošto je pozdravio salu, poče ka jednoj Ciganki čiji je zadivljeni pogled sreo.

- Elena Borisovna, jeste li to vi?

Po toj neverici Elena shvati koliko se promenila. Fedor sede naspram nje, mahinalno obrisu kapljice znoja koje su se bile nakupile zbog napora u igranju *lezginke* i poče da posmatra mladu ženu bez ijedne reči, kao da mu je bilo potrebno, pre no što progovori, da se navikne na tu neznanku.

Pred tim čuđenjem Elena oseti kako nestaje nemir koji je Fedor pobudio u njoj. Dok je sa divljim zanosom igrao, njegova fascinacija je ponovo delovala na nju a na to se nadovezalo nešto snažno, duboko, za Elenu novo, što je odgovaralo njenom sadašnjem životu. Ah pred upornim Fedorovim pogledom ona oseti da on nikada neće uspeli da sasvim odvoji Ciganku iz

Samovara od devojke iz pansiona Mezire. Odmah joj pade na pamet rečenica koju je bio izgovorio: „ *Bez prnja u novi život.*”

I kad poče da mu postavlja pitanja, činila je to prijateljski.

- Sve je vrlo prosto - reče on. - Rizin je o meni govorio Heridzeu, koji me zna otkako sam prohodao. Došao je da me poseti kad sam izlazio sa klinike i posavetovao me da dođem ovamo. I mada sam bio na ulici, niko drugi sem njega ne bi me nikad ubedio. Rekao sam sebi, ako je čovek najplemenitije rase kuvar u *Samavaru*, onda ja tamo mogu da budem igrač. A vi, Elena Borisovna?

Ona se nasmeši, pomislivši da je zbog njega ovde a i zbog toga što je tako svečano oslovljava njen jedini ljubavnik dok je sva prosta svetina oslovljava sa *ti*.

- Feđa, *džigite* moj - reče ona ironično - ti si večeras jedna ovca, ali sačekaj nedelju dana pa ćeš shvatiti.

Ona sestrinski poljubi Fedora, naruči piće a on se ne usudi da kaže Eleni da se Nataliji Borisovnoj cepa srce od brige što nema vesti od nje.

Elena se nije prevarila. Za nekoliko dana, Fedor beše uhvaćen u isto kolo kao i ona. Ali kako je njegova izdržljivost bila neljudska, dešavalo mu se da pije crno vino, da igra i da diskutuje sa ljudima sa Kavkaza bez prestanka čitavih nedelju dama, dok je mala Ljudmila, koja je zbog njega bila napustila princa Rizina, spavala kraj njega na sedištu restorana ili kafea.

Fedorov uspeh nagna Terhana da učini nešto što mu je dugo ležalo na srcu. On pozva Veru Petrovnu u svoj kutak pa joj reče:

- Draga moja prijateljice, moja velika umetnice, imam mučnu vest za vas.

Leto prolazi, posao će slabije ići. Primoram sam da otpustim najmanje dve osobe iz vašeg hora. To će biti prokurator i Nađa.

Ona je htela da se buni, da preti. Terhan je preduhitri.

- Nemojte mi reći da ćete otići, vrlo draga Vera Petrovna - nastavi on - bio bih očajan ali ništa ne bih mogao da učinim.

- Pa vi nikad niste imali toliko sveta - povika ona.

- Da, ali za koliko vremena? Onda, princ Aškeljani me veoma skupo staje a porez uvek raste. Ah, bez poreza ...

On se namerno zaplete u nekakvu dugu rečenicu punu komplimenata i žaljenja. Vera Petrovna ga više nije slušala. Grozničavo je u sebi tražila restorane gde bi mogla da peva.

- Sad, ako vi odete - reče Terhan koji je svojim sladunjavim pogledom pratio izraz njenog lica - jasno je da ću morati da otpustim sve ostale iz hora.

- Pokvarenjače - promrmlja Vera Petrovna - pokvarenjače.

- Ma ne - odgovori blago Terhan - pošto ću vam povećati platu.

- To vam zabranjujem ili me onda ništa više ne može zadržati ovde, čak ni vaše ucenjivanje. I ne računajte na mene da obavestim one nesrećnike.

Pukovnik Ličurin je morao to da preuzme na sebe. Njegova divovska ramena su izgledala bez snage kad priđe prvoj žrtvi, starijem oovefcu, dostojanstvenom, sa belom bradicom, koji je čak i u ciganskoj tunici ličio na magistrata što je i bio.

- Ah, dobro, dobro - reče on a da ništa na njegovom licu nije pokazivalo kakav je udarac zadobio, ali on brzo strpa ruke u džepove da bi sakrio njihovo drhtanje.

Sa Nađom pukovnik nije morao ni da razgovara. Ugledavši mu izraz lica, ona zaječa:

- Napolje? Da? Da?

Pošto je on skrušeno poginuo glavu, ona se baci ka Eleni i Veri Petrovnoj koje su zajedno sedele, vičući:

- Srećne ste sad, obe, srećne, a? Znala sam šta će se dogoditi otkako ste se sprijateljile iza mojih leđa.

- Šta, šta - promrmlja Elena koja još ništa nije znala.

- Ne pravi se nevinašce, ti što piješ šampanjac, konzumatorko. ..

Morali su jadnicu da izvedu napolje.

- Vera, Vera, pa to je nemoguće - povika Elena - ja neću ni minut više ostati ovde.

Ciganka je zadržala za ramena i reče:

- A šta ćeš da učiniš? Ici ćeš u neki drugi *Samovar*, i pošto si lepa i znaš da pevaš, oni će izbaciti neku drugu...

Te večeri se Elena napi kao što to nikad do sada nije još učinila i, oko tri sata ujutru, iznenadno napusti sto za kojim je pevala.

- Odneću čašu šampanjca našem gazdi - reče ona smejući se piskavo.

Ona bez kucanja uđe kod Terhana i, pre nego što je on imao vremena i da progovori, razbi mu čašu u lice. On stade za trenutak tupo. Jedan mlaz krvi mu je curio sa brade i gubio se u naborima vrata. Ali on nije ni pomišljao da ga briše. Nejasne uspomene iz mladosti dođoše mu na pamet. Dugo nije osetio taj drhtaj životinje koju tuku. Gledao je bez mržnje, sa čudnom radoznalošću, onu koja mu je to priredila. Bila je lepa, divna. . a zatim, navodila je goste da dobro piju. On je blago, skoro nežno, odgurnu, do praga.

Čitavu nedelju dana posle tog ispada, Elena je kao luda lutala kroz nekoliko blokova ulica kojima je njen život bio ograničen. Počela je stvarno da pije. Do sada je to činila da bi bila na istom nivou kao i njeno društvo, da bi joj noći izgledale kraće i da se ujutru ne bi osećala sama. Ali otkako je videla Nađino ožalošćeno lice kad je dobila otkaz, to je za nju postalo nešto kao morfijum za ranjenika koji previše pati. Čim bi malo postala svesna, mislila je na tu jadnicu, na njenu decu, i tada je škrgutala zubima da ne bi jaukala.

Samo joj je piće činilo život podnošljivim. Sama Vera Petrovna se užasavala zbog njenih ispada kad bi Elena zapadala u krize, padala i besnela kao da gubi razum.

- Prestani, za ime Boga - govorila je stara Ciganka. - Nisi ti navikla na piće, kao ja, od detinjstva. Upropastićeš se.

- Pusti me, pusti - odgovarala je Elena. - Treba prvo da zaboravim taj događaj.

Ona još nije bila izašla iz te krize kad jedne noći admiral Andrejev, koji je i dalje radio kao portir, dođe da je obavesti da je traži neka gospođa.

- Gospođa, čudno - reče tromo Elena.

Već je bila dosta popila pa pođe pevušeći ka vratima. Kad je stigla, i pored toga što je bila pijana, ona se malo trže, pa povika:

- Nataša? Kako . . .

- Fedor me je obavestio. Znao je da sam toliko patila .. . Draga, draga moja Lenočka, pa poljubi me, hajde.

Elena je snažno grlila, smejala se, plakala, jecala.

- Kako sam srećna. Mala moja svetica, moja mala bolničarko. Ti, ovde.

Neka vesela trupa napravi gužvu ispred ulaza.

- Zašto stojimo ovde - povika Elena - dođi u salu.

- Ali ja nisam obučena, navukla sam šta bilo čim sam mogla da se iskradem sa klinike.

- Nije važno, hajde dođi, dođi. Pokazaću ti Veru Petrovnu i princa Heridzea, znaš, čuvenog, pa Olju koja je dolazila kod naše kuće, kod tate.

Videćeš, to je čudnovato. Ti misliš da sam pijana, ma ne, ma ne. To je zato što te vidim. Dođi, moramo svakako zajedno nešto popiti.

Elena posadi Nataliju Borisovnu pored stare Ciganke, rekavši:

- Vera, to je moja sestra, shvataš, moja sestra. Najnežmija, najneobičnija, i koja je toliko propatila. Nisam ti nikada pričala o njoj jer sam se zbog nje stidela sebe. Dajte joj šampanjac, brzo. Fedore, dođi ovamo, reci kako te je negovala.

Princ priđe i duboko se pokloni Nataliji Borisovnoj.

- Da sam znao da ćete doći ovamo, ne bih vam pisao.

- Ti si još trezan - povika Elena. - Izgledaš tužan. Zar ne, Nataša?

Ona prigrli svoju sestru uz sebe tako snažno da ova poče da preklinje:

- Lena, mala moja, nemoj više večeras da piješ.

- Šta ne bih učinila za tebe? Gledaj.

Ona jednim pokretom ruke zbrisa čaše sa stola. Pukovnik Ličurin dođe i blago joj reče:

- Zašto to radiš, Elena, kad dobro znaš da će ti se odbiti od zarade.

- E, baš me briga za Terhana. Znaš. Nataša, ja sam tom gadu razbila čašu u prljavo lice.

- Imam samo nešto da vam kažem, Natalija Borisovna - prošaputa Fedor.

A kad mu ona priđe, on reče:

- Odlazite, za ime Boga, odlazite. Noć tek počinje. I ne osuđujte je suviše brzo. Svi ćemo mi uskoro biti kao ona.

- Da, da, odlazim - reče Natalija Borisovna - ali šta učiniti da se odavde izvuče?

- Kunem vam se, kad bi trebalo nekoga da ubijem, da bih to učinio. Ali sad nju treba ubiti da ostavi piće. Ili onda da se dogodi neko čudo. Odlazite, preklinjem vas, treba da igram a neću moći pred vama. To ne znači da imam više ponosa od nje, ali ja sam počeo dva meseca kasnije i bolje podnosim vino, to je sve.

Natalija Borisovna se naže ka Eleni, i dugo je ljubila u oči.

- Do viđenja, draga - reče ona najveselije što je mogla. - Treba da idem.

Sad više ne znam kad ću moći ponovo da dođem. Znaš kako me tamo drže.

Ah dođi ti kod mene. Sad je tako lepo u Neiju. To će ti činiti dobro.

- Sutra, draga Nataša, sutra svakako.

Mesecima i mesecima Elena je morala da odlaže za sutradan tu posetu.

Sledećeg jutra posle te noći, dok je Elena histerično jecala na ramenu Vere Petrovne, Fedor je sedeo i pio sa Heridzeom u *Lezginu*.

- Prinče - reče Aškeljani (jer svi su ljudi sa Kavkaza tako nazivali najstarijeg i najplemenitijeg među njima), znaš li da u Siriji ima čerkeskih eskadrone?

- Lepa vest! Moj prijatelj Osman Bej je tamo već dve godine.

- Ja sam to čuo tek danas od jednog čoveka koji je otud stigao. Izgleda da im je na čelu pravi đavo, jedan mali francuski poručnik, Kolet, i da lepo ratuju, na konjima.

Nastade duga tišina. Heridze je posmatrao Fedora a na licu mu se videla velika tuga; znao je šta mladi čovek misli.

- Hajdemo, prinče - reče iznenadno Fedor. - Tamo je naše zanimanje i naše sunce. Dok će se ovde sve loše završiti.

- Idi sam - reče Heridze muklo.

- Nemam volje. Razumeš, pasoši, putovanje, tamo nemam prijatelja... Ali s tobom, hej! Život će biti lep. Ti si vođa, moj znanac. I kakav zamah sabljom, prinče.

- Ćuti - povika Heridze - ćuti. Ne mogu više da izdržim.

- Smatraš da si suviše star!
- E, ne, budalo, ma koliko da si jak, još bih te polomio nadvoje.
- Onda?

Stari avanturista odgovori veoma tiho:

- U pitanju je Zako. Ti je ne poznaješ .. . nikome je ja ne pokazujem, osim Veri. Neću da ona oseća na vama miris *Pigala*.

- Neka žena?

- Znaš li ti neku ženu, koja bi mogla da me zadrži, kao kuvara, kuva-ra, dok ima gradova za osvajanje po čitavom Istoku, a?

Neki nemoćni i divlji bes obuzeo ga je protiv kočnice koju je osećao, prvi put u životu, jače od svih njegovih želja. Dugo je psovao.

- To je moja kćerka - reče najzad. - Da, sasvim mala devojčica od pet godina, koja se rodila u Carigradu; neka đavo nosi trbuh njene matere!

Ostavila mi je Zako da je ja čuvam.

On počeo da se smeje.

- Imao sam dece, znaš. Tri sina za koje sam Bog zna gde su, jednu kćerku koja mora da je kurva kao sve ove ovde. Sve mi je jedno.

Njegovo lice dobi neki blagi i divlje molećiv izraz.

- Ali za Zako, vidiš šta bih učinio... ne znam. Treba da je svakog dana viđam, i da ona bude vesela. Pošto sam tebe, krv koju najviše volim, tebe sam prodao da bi ona dobila jednu haljinicu. Ona me je skrhalo, Fedore. Ona je skrhalo starog Heridzea. Vera! Vera! zapevaj pesmu da popucaju prozori.

IV

U parku Monsun, jutro je bilo lepo. Moćna boja leta, boja livada i polja, vladala je i na ovom širokom prostoru trave i drveća.

Ona se nalazila na lišću, po travi; a u vazduhu se osećao topli spokoj zemlje na vrhuncu snage i procvata.

Kako je bio običan dan, nije bilo mnogo šetača u tom parku u predgrađu i aleje su bile pune dece. Sirotinjska deca, koju su roditelji jedva ishranjivali i oblačili, osuđena na izubijana kolena i mršavih listova na nogama ali ipak opijena žarkom bojom leta. Ona su vikala od radosti, bacala se na šljunkovite staze, trčala, igrala se; izgledalo je kao da im sunce teče u krvi.

Kad je odzvonilo jedanaest sati, grupica od petoro-šestoro dečaka se izdvoji od ostale dece i pođe ka jednoj klupi prekrivenoj čudnim crtežima.

Dečaci su izgledali ozbiljno i tajanstveno. Njihov predvodnik, koji je bio najstariji, mogao je imati dvanaest godina. On nije nosio crnu školsku kecelju, već se razmetao s jednom jaknom od rebrastog somota koja mu je bila velika.

- Emile, on će doći - upita ga jedan drug čija je glava bila suviše velika a usne vrlo blede.

- Ne počinji da nam dosađuješ - odgovori šef. - Ako smo te povelili sa nama, to je zato da ti počneš da pričaš prvi, ti novi.

Kad je video da mu niko ne protivreči, Emil nastavi:

- Odmah se vidi da se nisi družio s njim. Ostali dobro znaju da mi gospodin Stefan nikad ničim nije punio glavu, čak i ako sam ga ja upoznao sa njima. Zar ne? Onda dobro, vidiš, žilijene. I prosto mi je one nedelje rekao:

„U sredu u deset sati, završiću pisanje svoje knjige .. .“

- A, to ti je rekao - promrmlja novajlija.

- To i ostalo. On mi sve kaže - preseče ga prezrivo Emil.

Ali sa njegovog lica brzo nestade sve oholosti, jer dva njegova druga počеше da trče.

- Glupače, umalo da ga ne vidim zbog tebe - povika on potrčavši i sam.

Žilijen se brzo zadiha i morade da zastane. Tada, na kraju aleje, ugleda jednog visokog, vrlo mršavog muškarca koji je, svojim dugim rukama, mahao njegovim drugovima. Po dvema blistavim mrljama

koje su se videle umesto očiju, žilijen zaključio da on nosi naočare. Zatim ga deca koja su bila stigla do njega okružili; on položi ruke na ramena dvojice dečaka i, sa ostalim dečacima, pođe ka mestu gde je stajao žilijen. On primeti da su se dve žene, sa mrežama za pijacu u rukama, zapanjeno zaustavile, ugledavši nepoznatog i da su ga pratile pogledom.

Žilijenovo srce je sve jače kucalo ukoliko mu se grupa približavala. Taj gospodin Stefan koji je pričao tako čudne priče, koji je znao sva imena biljaka, insekata i patuljaka i divova, najzad će ga sad upoznati. Kako je hrabar Emil, što mu se prvi obratio!

Sada je žilijen video njegovu lice. Kakvo smešno lice! Okruglo, bez šešira, crne nakostrešene kose, kao što je to žilijen video kod klovnova kad su ga jedared vodili u cirkus, nos koji ide ka naočarima, debelih usana, i čela punog bora u pokretu.

„ *On je zaista ružan!*“ pomisli dete.

Toliko je bio užasnut njegovim nakaznim licem koje se nalazilo na rasklimatanom telu da se i ne pomače kad se čovek zaustavi kraj njega.

- Ti si taj novajlija - reče gospodin Stefan. - Pokaži se malo. - I pre nego što je mališa i pomislio da načini neki pokret, dve dugačke ruke ga dohvatiše i podigoše do visine lica koje ga je plašilo. Ali, čim se nađe blizu tih buljavih i tako svetlih očiju ispod debelih stakala naočara, žilijen se umiri. U tim očima ugledao je prijateljstvo kakvo dosad nikad nije video.

- Dakle, ti si taj koji toliko voli knjige - nastavi čovek ne ispuštajući ga iz ruku. - A šta čitaš?

- Žil Verna, gospodine, mama mi je uzela iz biblioteke knjigu *Doživljaji kapetana Korkorana*.

Deca su gledala u gospodina Stefana, spremna da uzmu i za sebe jedan deo zasluga, ako on to odobri.

- A ne priče o čarobnjacima? o životinjama koje govore - upita gospodin Stefan, nekako razočarano.

- Suviše sam veliki za to - reče žilijen.

- Ah, da - reče smejući se čovek s naočarima.

On spusti na zemlju dečaka koji mu je dosezao do ispod kolena.

- Pa dobro, moj veliki momče - nastavi gospodin Stefan pomalo tužno - onog dana kad se moje knjige budu prevele na francuski, ti

ćeš svakako biti još mnogo veći. Onda ćeš videti da čak i neko tako star kao što sam ja može da čuje vile i đavole. Ali ja dolazim iz Rusije, to je tačno. I ti, naravno, ne znaš

. . . Zamisli da je to nešto veliko, veliko kao hiljadu i hiljadu puta ovaj park i sasvim ravno, i puno trave, više no kod tebe u leto i belo od snega kao sveže opran stolnjak zimi, sa šumama u kojima ima slavuja na svakoj grani i ogromnih reka prema kojima je Sena jedan potok, u kojima žive vodene vile.

Tako govoreći on je vodio decu do klupe koja je bila sva išarana čudnim crtežima: zmajevima, daždevnjacima, morskim konjicima, i ženama umotanim u svoje kose.

- Nisu se izbrisali i pored kiše - reče gospodin Stefan.. - To je dobar znak.

On sede, prekrsti noge, podupre bradu rukama i malo se zamisli. Deca su ga ćutke posmatrala.

- Evo, prijatelji moji - reče najzad - završio sam knjigu i ispričaću vam šta sam napisao otkako se nismo videli, kao i uvek, a vi ćete mi reći šta o tome mislite. Dobro pazite, jer je kraj uvek najteži. Gde sam ono stao?

- Kad se cvetovi đurđevka pretvaraju u jaganjce - odgovoriše u isti glas dečaci.

- Da, da - povika gospodin Stefan.

„*Pa dobro ..*”

I sasvim tiho, kao da poverava svoje najveće blago, on počeo da priča priču punu cveća, duhova, zvezda, naizgled nepovezanim rečenicama i slikama, ali koje su deca odlično pratila. Oči su im se širile od pažljivog slušanja, velikog straha i zadovoljstva. Nikada nisu čula takvu priču, a naročito nikad nisu čula pripovedanje sa toliko dubokom i zaraznom dobronamernošću. Uz to glas gospodina Stefana nije bio sličan ni jednom drugom glasu, toliko je bio zavodljiv i pevajući, pomalo kao glas ljubitelja ptica koji je ponekad dolazio u park da hrani vrapce, ali još blaži.

Kad je završio, prijatelj dečaka upita svakoga od njih za mišljenje. Slušao je sa zebnjom kao da ima posla sa svojim učiteljima. Oni su odgovarali slobodno, ozbiljno.

- Dobro, vidim da vam se to dopada - zaključio Stefan sa srećnim uzdahom.

On začuta i mahinalno poče da crta nasumice po klupi linije koje su postajale neodređene siluete. Zatim odjedared ustade.

- Hajde - reče on - dajem vam trista metara prednosti. Ko će prvi stići do bazena?

Radnici koji su dolazili po decu oko podne sa čuđenjem ugledaše neku vrstu đavola, s naočarima sa debelim staklima, prave i raščupane kose kao da je cirkuska perika, kako trči za grupom dečaka koji su se smejali na sav glas.

Kad mu prijatelji odoše, Stefan Morski je dugo lutao kroz pomalo opusteli park. Osećao se prazno i tužno kao što mu se to događalo posle svake završene knjige. Napolje bio toliko veliki da mu se činilo nemogućim da ga ikad ponovo započne. Šta će sad da radi sa svojim vremenom? Nije čak ni morao da se bavi sudbinom svog dela koje su već bili otkupili jedan časopis iz Praga i jedan ruski izdavač iz Berlina. Njegove začarane himere, njegovi gnomi, njegove devojčice, sve te tvorevine stupale su u trgovinu. On ih je u sebi ubio, pružajući ih drugima.

Kako je bio seo, jedna bubamara mu dođe na koleno. Imala je rumena krilca sa crnim tačkicama. Zadržavajući dah, pisac je posmatrao i već mu se, pod staklima naočara, odraz jedne bezazlene drame redao u bleđim očima.

Zatim pomisli da se taj insekt na francuskom obično zove „*životinja dobrog Boga*“ a na ruskom „*Božja kravica*“. Ova sličnost ga obradova, jer ako bude napisao priču i ako se bude prevodila, makar će to isto zvučati na oba jezika.

Bubamara iznenada polete, i on je onako kratkovid brzo izgubi u pregrejanom vazduhu.

- Otišla je da traži hranu - reče on.

I on se reši da ode na ručak.

Njegov stan, koji se sastojao od dve nameštene sobe na četvrtom spratu, gledao je na aleje i skromne kioske parka Monsuri. Iako je voleo razgovore sa prijateljima koji su stanovali u manje udaljenim kvartovima i mada je bio nesnalažljiv da odlazi kod njih kroz mrežu autobusa i tramvaja, Stefan je instinktivno došao u kutak gde mu se činilo da pomalo otkriva, u blizini utvrđenja, u alejama velikog parka, u očima siromašne dece i u huktanju voza iz predgrađa, čaroliju bez koje ne bi mogao da živi.

Nastojnica koja mu je pripremala obede reče mu:

- Da ste došli ranije, videli biste jednog prijatelja.

- Kog prijatelja?

- Ne znam. Jednog snažnog, zdepastog, sa kratkom bradicom. Poručio mi je da vam kažem da dolazi sa severa i da ne može da ostane da ruča s vama jer ima zakazan poslovni ručak. Izgleda ozbiljan.

Prema opisu, Morski prepoznade Antona Irtiša i on upita s naivnošću koja je davala dosta ljupkosti njegovom ružnom i čulnom licu:

- I on vam je sve to rekao. Na francuskom?

- Verovatno - progundā nastojnica sležući biago ramenima. .

- Pa dobro, reći ću vam gospođo Kuvrar da je on neobično mnogo napredovao. Pre samo nekoliko meseci nije znao ni jednu reč. I onda, doći će ponovo?

- Da, u tri sata, i čak je rekao da ga neizostavno sačekate.

- On voli vrlo jaku kafu - promrmlja Stefan zamišljeno.

- To će reći da treba da se popnem gore da vam skuvam kafu, jer vi to nikada nećete umeti. Može se reći da me okrećete kako hoćete a pitam se zašto. Hajde, sedite za sto, brzo.

- Gospođo Kuvrar, jedna životinja dobrog Boga mi je bila sletela na kolena, a zatim, evo kako ovaj prijatelj stiže mada ga uopšte nisam očekivao.

Šta mislite o tome? Ako biste mi pogledali u karte, osećam da bi se danas one dobro otvorile.

Gospođa Kuvrar blago klimnu glavom: ništa joj nije tako laskalo kao ovo poverenje.

- A vaš ručak - upita neubedljivo.

- Poješću ga hladnog. To nema nikakve veze.

- Kad vam kažem da me okrećete kao čigru - povika gospođa Kuvrar.

Gledanje u karte se obavi u susednoj prostoriji. Tamo su se odvijali svi značajni događaji u životu Stefana Morskog. Tamo je spavao, jer spavati znači sanjati, dakle više nego živeti ... i pisao.

Gospođa Kuvrar je, i pored svoje sigurnosti, ulazila u tu sobu s nekim snebivanjem od boga se loše branila. Nije mogla da se navikne na instrumente i čarolije koje je pisac tamo gomilao:

raznobojne flašice od mastila, kineske četkice, brisalice za senčenje, štapiće od slonovače a naročito kanap koji je bio vezao po dijagonali, u visini svoje glave, kroz čitavu prostoriju i na kome su visili najneobičniji predmeti: ljuske od oraha, kutija za cigarete sa slikom kozaka, riblji skelet, komadići tkanine, jedna autobus ka karta, jedan zlatnik, jedan brodić od novinske hartije. Sve se to pokretalo pri najmanjem dašku, njihalo se na neki čudan način. Gospođi Kuvrar se činilo da je vazduh koji okružuje te stvari đavolski naelektrisan, tako da se uvek sasvim nisko saginjala ne bi li prošla što dalje od te misteriozne zone.

Ali za gledanje u karte ni jedino mesto nije više inspirisalo. Ono što je ona govorila, Morski bi odmah i verno zapisivao u beležnicu u koju je beležio i svoje snove. On nije tražio da nešto shvati. Očaravao ga je ritam gatanja, slikoviti i zamršeni govor, izrazi koji su se javljali samo u punom zamahu gledanja u karte. Stefan je pridavao malo značaja predskazanjima, ali mnoštvo slika, verbalna suština, izgovorene reči koje se vezuju sa šarenim znacima karata, za njega je to bilo osnovno.

Oni su dugo ostajali sedeći jedno kraj drugog dok su se iznad njihovih glava leljali duhovi bliski piscu, okačeni o zaštitnički kanap.

Najzad nastojnica ustade rekavši veoma začuđeno:

- Već je dva sata. Stvarno, mi nismo razumni. Ja imam da perem veš.

Morski se vrati svom radnom stolu i otvori jednu fasciklu punu brižljivo složenih listova ispisane hartije. On je tog jutra završio ovu knjigu, i već mu sa činila više mrtva od ribljeg skeleta ili autobuske karte.

A ipak je sam njegov rukopis, iskrivljen, izvrnut i istovremeno naivan, bio dovoljan da ovim stranama udahne neobičan život. Velika slova su bila ispisana purpurnim lakom, najstarinskije reči, najtipičnije ruske, bile su ispisane plavom bojom. Svuda su se nalazili s ljubavlju iscrtani ukrasi.

Izgledalo je da je to neki magijski zapis, neki mračni i svetli magijski formular.

Još uvek gledajući u pravcu svoje knjige, Stefan je bio zaboravio na nju.

„Evo kako me više od deset godina," razmišljao je on, „najbolji naši kritičari smatraju velikim piscem a ja pišem mnogo lošije nego što govori gospođa Kuvrar kad gleda u karte, ili mužik iz mog kraja kad priča neku priču. Oni imaju svoju sopstvenu melodiju. To je ono što treba naći, svačiju pesmu, njegovo oibeležje, pesmu jednog kamena, jedne brazde, jednog mladića. Reči. .. lepe reči. . . tačne . . . Čarobnjaoke reči, magične."

Zvonce prekide njegovo sanjarenje i on se obradova što vidi Antona Irtiša, koga je već odavno poznao i voleo zbog njegove mirne snage.

Oni se poljubiše na pragu.

- Ćekaj da te osmotrim, Stefane Matvejiču, da te vidim - reče Irtiš odvođeci pisca ka prozoru. - Tačno, osećao sam potrebu da te vidim. Evo već pola godine kako živim kao divljak i ipak se nisam uželeo ni jednog lica sem tvoga, i možda . . .

Kako se beše zaustavio, Morski ga zamoli:

- Pričaj, pričaj, Antone, niko ovde ne govori takav ruski kao ti.

- A ti me slušaš kao i uvek, ne vodeći računa o onome šta ja mogu da kažem - odgovori Irtiš smejući se glasno i blago. - Reči, zar ne, magične? Ali nema veze, volim da glasno mislim pred tobom. Kakva šteta što si kao učaurena buba i što ne možeš da se pokrećeš. Da si došao, pre dva meseca, da vidiš moj posao. Ti znaš kako je naše proleće lepo, kad zemlja počne da se kreće ispod snega. Pa dobro, kažem ti, Stefane Matvejiču, još više volim proleće koje se budi u crvenoj zoni, jer tamo se, u tom ogoljenom paklu koji je rat ostavio za sobom, zaista pokazuje silina tla i najmanja vlat trave vam preokreće dušu.

- Ti si zaradio mnogo para - iznenadno reče Morski. - Vidim to po tome što izgledaš mnogo mlađi, bliži Bogu. Ti si jedini čovek koga novac ulepšava.

Ti si kao rudnik. Treba da proizvodiš nešto.

- Ti Stefane Matvejiču, ti izgledaš kao da ama baš ništa ne razumeš a odjedared nas sagledaš bolje nego što čovek sam sebe vidi. Da, mnogo sam zaradio i još ću više zaraditi. Imam već trista radnika, čitavo rusko selo. To su moji ljudi i oni me vole kao što i ja njih volim, jako. Zamisli, juče ulazim u jednu baraku da obiđem nekog radnika koji se povredio. On je čitao neku knjigu, a ta knjiga je bila od tebe.

Kad je čuo da te poznajem, nije prestajao da priča. Nisam ga baš dobro razumeo, sem da će, izgleda, praunuci još govoriti o tebi. Poslao ti je nešto za kanap.

Anton Ivanič izvadi iz džepa izreckano parče granate koje je ličilo na pauka. Morski ga pogleda s osećanjem, pređe prstom preko oštarih ivica, zatim ga okači sa ostalim domaćim bogovima.

- Dakle, Stefane Matvejiču - nastavi Irtiš - šta si lepo radio svih ovih meseci?

- Eto - odgovori pisac, pokazujući rukopis svoje knjige.

- Gotovo?

- Upravo ovog jutra.

- Zadovoljan?

Morski načini neodređeni pokret.

- U svakom slučaju - reče Irtiš - ja dolazim baš na vreme da proslavimo ovaj još vrući posao. Imam da vidim neke ljude zbog mog posla do devet sati, ali putujem. tek sutra ujutru. Onda, noć je naša. A zatim, čuj me još: kao u staro vreme, kupujem tvoj rukopis.

- Ti si dakle opet postao bogat - upita Stefan smešeći se.

- Dosta da bih to mogao sebi dozvoliti, nedovoljno za . . .

- Za šta?

- Za večerom ću ti, Stefane Matvejiču, pričati ako budemo za to raspoloženi.

Oni se opet izljubiše i, dok je Irtiš silazio niz strmo stepenište, Morski priđe da pogleda parče granate koje mu je poslao jedan ruski radnik sa razrovanog ratišta Francuske koje je sada raščišćavao Anton Ivanič, mužik iz Sibira.

V

U *Samovaru* je vladala nesnosna vrućina. Zatvorena sala, bez prozora, sa jakim električnim sijalicama, zidovima prekrivenim teški mprašnjavim ćilimovima, sve ispunjeno mirisima, ljudskim zadahom, dimom i alkoholom a ventilatori koji su radili punom parom premetali su teški i topao vazduh. Elena i Vera su srkutale kap po kap, kroz duge slamčice, nekog ledenog likera.

- Još nema tri sata - reče Ciganka - noći se više ne završavaju.

Zatim pogleda po sali gde su skoro svi stolovi bili zauzeti pa dodade:

- I ovog jutra nema zatvaranja pre sedam sati. Kakvo zadovoljstvo nalaze ljudi u ovom kotlu umesto da slobodno dišu napolju?

- Oni slušaju šta mi govorimo, zaboga - reče Elena sa usiljenim osmehom.

- Kad bi to bar bilo tačno... Ja, kad osetim da me neko sluša kako treba, svejedno mi je, ali sa tim Amerikankama koje jedino pokazuju svoj nakit...

Samo pilje u Fedora.

- Trebalo bi da je bogat, glupak - reče Elena.

- Hajde, hajde, ti ne vrediš više od njega!

- Koliko još vremena?

Vera Petrovna se malo izmače da bi bolje osmotrila Elenino lice pa zavrte glavom, govoreći:

- Sve je to zato što ti je lekar zabranio da piješ.

- O! prestala bih i bez njega... Dva dana delirijuma koja sam preživela bila su užasna. To je strašno. Već dve nedelje, vreme je tako dugo, tako tužno.

Fedor prođe pored njihovog stola, utegnut u tuniku od krute tamnocrvene tkanine, sa krupnim kapima znoja na čelu.

- Idem da dišem na ulici. Ovi fokstroti me ubijaju.

- Iako izgleda kao da je od gvožđa, istrošiće se brzo - reče Vera Petrovna koja je priimetiela dva velika udubljenja na Fedorovim obrazima. - Da bi izdržao ovaj život, čovek treba da ima stare neuništive Heridzeove kosti ili pak ciganske krvi. Pogledaj samo Rizina.

Elena brzo diže glavu. Princ je igrao s jednom mladom i snažnom Engleskinjom. Pored njenog blistavog lica, Rizinovo je izgledalo još

više uvelo nego obično. Ocrtavali su mu se duboki podočnjaci a koža mršavih obraza je bila mlitava. Elena ravnodušno reče:

- To je zato što mnogo pije otkako ga je Ljudmila napustila.

- Ona to nije učinila iz ličnog zadovoljstva. Fedor je zapostavlja... I ona pije više no što treba. A po toj vrućini . . .

Kad je Rizin završio igru, dođe da sedne pored Elene.

- Pozajmi mi ruž - zatraži on. - Osećam da sam siv i zelen i mora da plašim gošće.

Zatim, kad se našminkao:

- Drage moje, poručite mi nešto. Nemam više ni pare.

On položi na sto svoje duge rasne ruke, pomalo drhtave, odmeri Ljudmilu koja se opijala i upita muklo:

- Mislite li da će je Fedor uskoro ostaviti? On je, znate, muči. Ona mi sve priča i obećala je da će mi se vratiti kad je on više ne bude hteo. Nisam znao da je toliko volim. To je prvi put, a ipak...

Orkestar zasvira novu igru. Rizin kao obično zagladi kosu, ali njegov pokret je bio sporiji, više očajnički.

- Na posao - reče on ustajući s mukom. Zatim ode da se pokloni, s elegancijom koju nije uspeo da izgubi, ispred jednog stala s puno cveća.

- Mi pevamo za pet minuta, probudi se - reče Ciganka Eleni, koja joj je bila oslonila lice na rame a oči sklopila.

- Tačno je da sam zadremala - promrmlja mlada žena. - Rizin me gnjavi sa svojim ljubavima. Ne razumem takve nemire.

Dok se Ciganka spremala da odgovori, Fedor naglo uđe.

- Elena, Elena - povika on - ne znaš ko je sad stigao? Irtiš, zaboga, sećaš se, Aniton Ivanič, moj bivši gazda, onaj koga sam doveo ovamo za Novu godinu kad sam potrošio svoj poslednji novac. Ti si bila sa nama.

Elena se beše uspravila a njen pogled je ponovo dobio strog izraz.

- Vidim da se sećaš - nastavi Fedor. - On te, u svakom slučaju, nije zaboravio. Odmah me je pitao šta je s tobom.

- I ti si mu rekao?

- Svakako. Ti se ne kriješ, mislim. Uostalom, on nije izgledao začuđen zbog toga, niti što me vidi u ovom kostimu na vratima. Reklo bi se da je sve predvideo. To je teški mužik.

- Sam je?

- Ne, sa nekim smešnim tipom koji izgleda sasvim izgubljeno. Otišao je da osveži lice vodom.

- Pa dobro, neka dođu - reče Elena sležući ramenima.

Više i nije imala vremena za razmišljanje: oni su se već bili našli pred njom i čim su progovorili, ona se oseti savršeno komotno. Sa njima nije mogla postojati lažna situacija, jer su oni sve prihvatili veoma jednostavno.

- E, e, evo nas skoro kao o Novoj godini - reče Irtiš - sem što Stefan zamenjuje Maksima i što nedostaje vaša sestra, Elena Borisovna.

- Ona je bolničarka na jednoj klinici u Nejiu - odgovori Elena tako odsečno da je Irtiš odmeri svojim prodornim pogledom.

- Ne izgledate dobro, Elena Borisovna - reče on - a ni vi, prinče. Vazduh crvene zone vam je bolje prijao.

- Hoćete da me vratite tamo - upita Fedor smejući se. - Ne, kad bolje razmislim, više mi se dopada *lezginka*.

Kelneri su redali ispred orkestra stolice za hor, Elena i Fedor ustadoše.

- Ostavljamo vas da bismo radili - reče mlada žena.

- Vrlo dobro, vrlo dobro - odgovori Irtiš - mi ćemo da izaberemo vino dok vas budemo čekali.

Kad ostadoše sami, on upita Morskog:

- Dakle, šta misliš o njoj? I o onome što sam ti pričao za vreme večere?

- Više ništa ne znam, naterao si me da pijem previše - reče pisac s blaženim osmehom. - Sve je lepo, sve je dobro, dajem ti svoj blagoslov i to je žena za tebe.

- E, e, Stefane Matvejiču, tvoje oči ne vide više stvari iznutra. Ja ti kažem da ona još nije istrošila svu svoju gordost. A ipak, biće mi žena, kažem ti to takođe... ako mi je samo ne ubiju tim zanimanjem.

Govorio je mirno i dobroćudno kao i obično, samo se pri poslednjim rečima njegov glas lagano utiša. Stefan to uoči.

- Zaista si zaljubljen - upita on.

- Zaljubljen? Ne, pošto sam miran. Nemam ništa protiv da Elena Borisovna čini sve što hoće. Ali jednog dana treba da mi bude žena. Treba.

Osetio sam to čim sam je ugledao. I zato što je to njoj potrebnije nego meni.

- Ćuti, ćuti - povika Stefan.
- E, e - povika Anton Ivanič - ta pali krv.

On poče da sluša stisnutih zuba, blistavih očiju. Kad je Vera Petrovna prestala da peva, on povika:

- Dobro, Ciganko! Hajde! Hajde! Hajde još pevaj!
- A! a! i tebe pogađa - reče Stefan.

Irtiš potvrdi klimanjem glave. Njegov mir i samosavlađivanje nestali su pod uticajem tog glasa i on se oseti kao nekad kad je, na ostrvima, iznajmljivao samo za sebe hor od šezdeset Cigana, kad su se dani nastavljali na noći i noći na dane u muzici i piću.

- Mislio sam da je davno umro taj čovek - reče Anton Ivanič.

U tim rečima nije bilo žaljenja već naprotiv neke žive radosti što se podsetio na mladost.

Na Irtišev poziv Vera Petrovna je naglo zabacila unazad svoju glavu sa sedom kosom. Ta stara Ciganka je sa svoje strane prepoznala u tom mužikovom poviku, despotskom i molećivom u isti mah, svu svoju mladost: časovi zanosa, piće, porazbijane čaše, zore kad se uveliko pevalo i bogatstva potrošena na njenu pesmu. Ona oseti da, od dvojice muškaraca, pisac nije onaj koji je večeras bio naročito obuzet demonom koji je i ona nosila u sebi.

Jedan lepi plamen pređe preko njenog lica noćobdije i upućujući Irtišu osmeh koji kao da je govorio:

„ *Malo posle, za vas, sve što hoćete. Ostavite nas da završimo sa ovim stadom*“, Vera Petrovna dade znak da se požuri.

Fedorova *lezginka* konačno zanese Irtiša.

- Ah đavo, ah! đavo - ponavljao je on oduševljeno. - Gde se videlo drugde sem bod nas da jedan princ tako igra?

Poslednji tonovi muzike su se još čuli u pregrejanom vazduhu, kad on poruči:

- Deset flaša vina, pribor za jelo za sve, i najbolju hranu koju imate.

- Hej - povika Fedor bacajući na sto svoje bodeže kojima se služio prilikom igranja - vidim da je neka proslava!

- Sedite ovde, prinče, s moje leve strane – reče Anton Irtiš s takvim poštovanjem koje nikada nije ukazao Aškeljaniju - a vi, Ciganko moje radosti, s moje desne strane. Elena Borisovna, sedite prekoputa mene, kao domaćica, a Stefan neka sedne pored nje. Tako, sad je sve kako treba.

I sedeljka otpoče. Nije više bilo važno što je ovoga puta Irtiš bio domaćin, što su Fedor i Elena bili zaposleni u *Samovaru*, kao dodatak uz šampanjac, što je jedan pisac prepun raskošnih snova pio iz iste čaše s jednim ciganskim sviračem, ovde su svi bili jednaki, okupljeni u istom bekstvu, srećni i žudni jednog zadovoljstva koje je sve više raslo.

- Da znate - reče Elena Stefanu - kakvo je za mene zadovoljstvo da govorim ruski s Rusima, i da se ne dosađujem za stolom i da pijem ono što mi se sviđa kad to poželim. . . Sipajte mi još šampanjca, ne bih smela da pijem, imala sam nedavno neku vrstu delirijuma, ali večeras je sve dozvoljeno, sve je dobro.

- Zar ne, zar ne da je divno - povika Morski naginjući svoju glavu gnoma, tako da je dodirivao Elenino rame.

Tek tada je ona primetila koliko može postati čulno i živahno to lice koje je, nekom čudnom asimilacijom, dotle izgledalo kao deo fantastičnih piščevih tvorevina. Ona oseti nešto neobično, kao da je odjedared ugledala kako oživljava neka maska okačena na zidu.

Stefan više nije obraćao pažnju na Elenu, jer je Vera Petrovna bila dala znak muzičaru da počne da svira.

- Treba da počastvujemo svoje prijatelje jednom starom vinskom pesmom - reče ona.

I dok je ritmični poziv, zahvaljujući njoj, dobijao ritualnu veličinu, Elena pruži prvo Irtišu, pa Stefanu, pa Fedoru njihove čaše pune do vrha koje oni ispiše naskap.

Kako mirisni cvet

Prosipa miris

Tako te i puna čaša

Mami da piješ.

Pesma se nastavljala u beskraj . . . Čaše su se nanovo punile. Kelneri su jedva imali vremena da otvaraju flaše. Pijanstvo je raslo kao divni talas i Irtiš požele da proširi taj krug uživanja.

- Pozovite drugove, sve vaše drugove - reče on Veri Petrovnoj. - Neka Amerikanci vide kad mužik časti svoje goste.

Čitav hor se pridruži stolu Antona Irtiša. Donesoš se piće svim muzičarima.

- I onoga tamo, hoću i njega - povika Irtiš pokazujući Rizina koji je bio pozvan za jedan sto usamljenih žena. - Neću ništa da ostavljam

drugima, večeras.

- Mišel, Mišel - pozva Fedor - dođi kod Rusa.

Dok se Rizin približavao, Stefan upravi na njega svoj kratkovidni pogled i iznenada povika:

- Pa to je princ Mišel Andrejevič. Bio sam nekoliko puta kod njega na zabavama koje je priređivao u svom ružičnjalku u Sv. Petersburgu. Kako je to čudno. ..

Rizin takođe prepoznade pisca, ali se ništa ne pokrenu na njegovom mrtvom licu. On baci kratak pogled na Ljudmilu koja je pila iz iste čaše sa Fedorom i sede malo po strani.

- Da li on zaista prima napojnice - upita naivno Stefan Elenu.

Mlada žena se namršti.

- Šta se to vas tiče - upita ona grubo.

Ali pisac sa pijanom radoznalošću nastavi:

- Stvar bi bila čudna kad bi potekla od mene, njegovog bivšeg gosta.

Pre nego što je Elena mogla da shvati šta hoće, on povika:

- Antone, daj mi sto franaka,

I on pruži taj novac princu.

Ovaj ga tupo pogleda.

- Uzmite, uzmite, to je za vas - reče Stefan sa osmehom deteta koje rastura neku mehaničku igračku.

Rizin, mahinalno, pruži ruku.

Ljudmila poče praskavo da viče i to ga zaustavi:

- Miša, Miša, baci mu ga odmah u lice. Ne dozvoljavam da se prema nekome tako postupa. Moj jadni Miša!

Ona uze novac, iscepa ga na komadiće i pribi se uz Rizina kao da je htela da ga zaštiti.

- Ali ne - mucao je Stefan - šta ste pomislili? Samo sam hteo da vidim ...

Izgledao je bled, smeten i detinjast. Elena se iznenada oseti razoružana protiv njega.

Irtišev snažni glas nadjača sve šapate:

- Ne treba da mu zamerite, prinče, on nije kao drugi. Ja vam odgovaram za to: on nije želeo da vas uvredi.

- Pa to je gotovo, pa to je gotovo - reče Rizin, - Ja razumem.

On ni na šta nije mislio, sem da mu je taj novi napad na dostojanstvo vraćao Ljudmilu.

Već je svetlost lusteru počela da bleedi zbog jutarnje svetlosti.

- Treba da krenemo - reče Vera Petrovna. - Mi smo poslednji a siroti pukovnik samo čeka naš odlazak pa da ide do svoje bašte.

- Ne brinite, molim vas - odgovori šef-sale. - Nemam tako često zadovoljstvo da poslužujem sto kao što je ovaj.

Ali svi su bili ustali.

- Tek je sedam sati - reče Irtiš. - Moj voz polazi u pola deset. Gde ćemo nastaviti?

- To je dobro rečeno - doviknu Heridze izlazeći iz kuhinje. - Ne poznajem tog plemića koji poziva, ali mi se dopada. Otkako vas slušam kako se veselite, pa, i kolena su mi žedna. Pođite svi sa mnom.

On prisno uhvati Mišu podruku i povede ga na ulicu.

- Vodim te u jednu kafanu koja se otvara upravo ovog jutra. Malo udobnosti, ali votka je takva kakve je uopšte u Parizu nema. A drži je moj bivši kuvar, to mnogo znači.

Jesetra, jedan sasvim mali kutak, izbijao je pravo na ulicu Due. Zidovi su bili sveže okrečeni a dva dugačka stola oko kojih su bile poredane klupe predstavljala su sav nameštaj. Gazda, jedan veseli debeljko, i njegova žena, služili su goste. Ovde se osećala dobra domaća kuhinja, jednostavnost, siromaštvo i vesela predusretljivost.

- E, e - progundā Heridze - dobro je što smo stigli.

Maleni restoran je zaista bio skoro pun ruskih pevačica, igračica i muzičara koje je privukla novina. Pridošlice se smestiše između gostiju kako je ko mogao. Većina posetilaca bili su Cigani. Njihov topli ten ih je odavao, kao i lagodnost s kojom su nosili kostime koji su, na ostalim Rusima, ličili na prurušenost a posebno njihova izdržljivost zbog koje su mogli, i žene i muškarci, da ostanu sveži posle jedne noći provedene u radu i piću.

Kako je, po običaju, Heridze galamio dok je govorio, jedan violinista mu se sa skrušenom odlučnošću obrati:

- Prinče, da bi danas neko govorio glasno, treba da ima dozvolu od *tulumbaša*.

- A, vi imate *tulumbaša* - reče Heridze ne buneći se. - To je Sadko, zar ne - dodade on okrećući glavu ka jednom starom Ciganinu,

debelom i snažnom kao neki idol, koji je sedeo na gornjem kraju stola.

- Pa da, prinče - odvrati ovaj. - Za otvaranje ove kuće koja postaje naša, ovi mladi ljudi su hteli da se igraju našeg starog običaja. Oprosti mi, ali ti ćeš uzimati reč samo s mojom dozvolom.

(Pustolov se s poštovanjem pokloni.

- Mene ne treba učiti - reče on - da je red da se povinjavam jednom *tulumbašu*.

- To je čudesno ... to je divno - prošaputa Stefan na uvo Eleni pored koje je sedeo. - Reč koju upotrebljavaju potiče iz Azije i znači starešina, poglavar prema opštoj saglasnosti. Ali nisam znao da Cigani. ..

On ućuta jer se duboki Sadikov glas ponovo začu.

- Predlažem - reče on - da princ Heridze bude naimanovan za *tulumbaša* drugog stola. Tako će biti počastvovan čovek koji je uvek bio prijatelj Cigana.

I svi ovi ljudi u lažnom sjaju odeće koji je novi dan svirepo odavao, koji su maločas služili kao igračke uz piće bogatim gostima, koji su iznuđivali napojnice, odobriše ozbiljno i religiozno efemerno kraljevstvo onoga među njima koji je najviše osiromašio i najniže pao.

- To je lepo, to je čarobno - mrmljao je Stefan.

Elena je bila pogođena čudesnom lepotom koju su dobile njegove oči i čelo i skoro bestelesnom lakoćom njegove ruke koju je bio mahinalno prebacio preko njenog ramena. Bila je tako vazdušasta i tako kompaktna u isti mah, ta duga koščata ruka, toliko slična nekom neobičnom insektu da se mlada žena nije usuđivala da načini nikakav pokret iz straha da ga ne poplaši. Međutim, stari Ciganin je pitao Heridzea:

- A sada, prinče, koja je tvoja želja?

- Da najpre pijemo.

- To je takođe i moja želja - reče Sadko.

- Ne mičite se - reče Elena Stefanu koji je, kao u nekom zanosu, hteo da sledi naredbe starešina stolova. - Ja ću vas poslužiti.

Ona napuni njegovu čašu votkom, prinese je piščevim usnama, pa i sama uze da pije. Nekoliko trenutaka se čuo samo zveket čaša s votkom.

- A sada, deco, da se peva - kamandova Sadko.

Pogledi se okretaše ka Veri Petrovnoj. Ona ih polako pozdravi, dirnuta tim poštovanjem, ali odgovori:

- Ako to nije naredba neposredno od *tulumbaša*, ja smatram da treba početi horovima, po običaju.

Sadko i Heridze klimnuše glavama u znak odobravanja i stari Ciganin reče:

- Mi smo ovde među braćom jer oni koji nisu iz naših plemena naši su prijatelji. Možete da pevate starinske pesme.

Tada se začu jedna melodija koju ni Stefan ni Irtiš nisu čuli, ma koliko da su bili navikli na noćne lokale Moskve i ostrva. Ona je bila spora, tužna, žalostiva, plenila je a ipak je bila široka i puna neke beskrajne slobode. Cigani su je pevali nepomični, okamenjenih lica. S vremena na vreme, jedan čudesno lagani prst doticao je žice na balalajci. Tada je neka čežinjiva čulnost, neka seta lebdela između belih zidova malog restorana. Stefanova ruka je jače stezala toplo Elenino rame i on je šaputao:

- Ove se pesme ne mogu imati ni za sve zlato sveta. To su pesme polja i šatri, tajni koje se ne podaju. Lena, Lenočka, vi ih vidite u stepi, sa njihovim kolima u kojima žive, njihovim korpama od vrbovog pruća i vetrom, vetrom trava u kosi. Ima malih crnpurastih devojčica koje znaju da predviđaju budućnost, ima svirača.

Ona ga je slušala sa nesvesnim i smirenim osmehom, kao da sanja neki mladalački san. Tako dugo nije slušala lepe ljudske reči. Živela je među pijanom vikom, histeričnim suzama ili u obamrlosti noći u *Samovaru*. Pa taj Stefanov glas! glas čoveka koji otkriva izvore...

- Bože, kako je to lepo - prošaputa pisac.

Dok se orila čudna pesma lotalica, jedan Ciganin beše lagano ustao, kao na neki nevidljivi poziv. Nosio je rubašku boje maline sa kaišem jedva nešto tamnijim i nabrane pantalone boje zlata. Na njegovom širokom i ravnom licu, kosih očiju, širokih jagodica, video se zanos. Jedva osetnim pokretima, počeo da igra. On se nije micao sa mesta i sva igra je bila u njegovim kolenima, u ramenima koja su poigravala i rukama koje su se šetale u visini čela. Ali su njegovi elementarni gestovi i osmeh rumenih poluotvorenih usana imali u sebi toliko ubedljivosti i opojnosti da Stefan pomisli na velika božanstva Nila, Tibeta ili Ganga.

Iznenada ovu gotovo mističnu atmosferu prekide jedan zvižduk. To je princ Heridze zviždao s dva prsta u ustima.

- Hej, hej - poče da viče Fedor.

Tada, odjedared, poput ciklona, pomamiše se svi. Ti isti muškarci i žene koji su prenosili u akorde melodiju lutalačkih plemena, odjedanput se pokazaše kao da su obuzeti bučnim ludilom. Po jednom ritmu koji je bio sve brži i brži, blistavih očiju, nabreklih vena, oni su sa zanosom pevali o vinu, orgiji, bludu i činilo se kao da ječe od neke neizdržive radosti. Heridzeovo zviždanje, Fedorovo džigitsko podvriskivanje i tapšanje svih njih davalo je demonski ritam. Violinisti su grozničavo otvarali svoje futrole, gitaristi su divlje tresli svoje gitare. I svi oni, iako iscrpeni posle jedne noći pune pevanja i igranja, muzike i pića, mislili su samo na to da pevaju, da igraju, da sviraju i da još piju.

Elena i Stefan su nesvesno punili svoje čaše i praznili ih bez prekida. Više ništa nisu znali, ni za mesto, ni za vreme, sem da je trenutak lep i da se čini kao da su njihova tela nežno spojena jedno sa drugim. I oni oboje uzdrhtaše kad Anton Irtiš progovori iznad njihovih glava nagnutih jedna uz drugu:

- Ja idem - reče on.

Oni ga pogledaše ine shvatajući. Irtiš je bio pijan ali svestan.

- Sad je devet sati - reče on - a moj voz polazi za pola sata.

- E, pusti voz - povika Stefan sa srećnim osmehom.

- Briga nas za sve.

- E, e - učini on ozbiljno - ti si završio svoju knjigu. Ali ja, tamo, nisam svoje završio. I da sam deset puta više popio ipak bih pošao. Elena Borisovna - nastavi on - Elena Borisovna, mi ćemo se opet sresti. Ali ako vam ikad, pre toga, dođe želja da umrete, a ona će vam doći, zovite me.

- Ma ne, ma ne - povika Stefan - mi te pratimo.

Na izlazu iz restorana sunce udari posred lica i Elena morade da se pridržzi za Irtiševu ruku da se ne bi zateturala.

- Gle, mi smo sad u Parizu - povika ona - bila sam to zaboravila. A ostali, tamo u *Jesetri*, smatrate li da znaju gde su?

Ona se zasmeha štucajući, dok je slušala galamu veselja koja se nastavljala među Ciganima.

- Hoćete li da vas prvo otpratimo - predloži blago Irtiš. - To je sasvim blizu a ja imam još malo vremena.

- Šta - povika Elena - vi mislite da sam ja pijana! Ah! to je zato što me ne poznajete, i pored vaših očiju prodornih poput svrdla. Hajdemo, brzo jedan taksi! Ukrcaćemo vas i nastavljamo sa Stefanom.

Oni uđoše u kola i, dok su ih ona odvozila ka Severnoj stanici, Elena nastavi:

- Zovem ga Stefan, baš je smešno. A jedva ga poznajem i kad sam čitala njegove knjige, on me je toliko zastrašivao. Veliki pisac! A posle? To je naročito velika pijanica.

Na peronu, pre nego što je ušao u kupe, Irtiš naglo povuče Morskog i muklo mu reče:

- Vodi dobro računa o njoj, molim te, Stefane Matvejiču. Poštedi je u svemu. I ako možeš, spreči je da pije.

On ga snažno poljubi, zatvori vrata vagona i, dok je voz kretao, i ne pogleda ih.

Kad su ostali sami, Elena i Stefan osetiše, i pored pijanstva, neku čudnu nelagodnost.

Osećali su se povezani, saučesnici u istom cilju, u istoj želji, ali se nisu usuđivali da to formulišu ni jednom rečju, ni jednim pokretom. U orgijiskom metežu *Jesetre*, sve im se činilo lako. Usred prolaznika i prepušteni sami sebi, oni su oklevali. Civilizacija, koja je zahtevala duže pripreme, ponovo ih je uzimala u svoje okrilje.

Na trenutak oboje pomisliše da se vrate u restoran ne bi li tamo ponovo otkrili prvobitnu žestinu koja ih je oslobađala te stege. Ali lepo letnje jutro kao da je molitvama odagnalo nečastive. Sunce je blistalo u punom sjaju na visokom nebu. Oni su neodlučno stajali na platformi ispred stanice i putnici su se, i pored žurbe, zaustavljali da pogledaju ovu ženu u kostimu za maskaradu. Elena i Stefan su se sve nelagodnije osećali a, ipak, znali su da ne mogu da se rastanu.

Da bi nekako dobili u vremenu, Stefan predloži:

- Hajdemo u Bulonjsku šumu.

- Vrlo rado - reče Elena. - Već tri meseca se nisam makla sa *Pigala*.

Ova reč kao da je nanovo opi. Celim putem je nešto nepovezano pričala i bolesno se smejala. S vremena na vreme je ponavljala istu rečenicu:

- Vi što znate sve retke reči, one što očaravaju, objasnite mi šta znači *Pigal*.

Zatim kao u zanosu poče da priča o Fedoru, o isteranoj Nađi, o šefu sale, o čaši razbijenoj Terhanu u lice, o jutrima sa ljudima s Kavkaza u *Lezginu*, o amazonki Olgi, o danima kad je imala priviđenja. Potom naglo začuta, kad su prešli Port Dofin.

- Drveće, drveće - šaputala je Elena željno. - Hvala, Stefane dragi, što si mi to pokazao.

U bolesnom zanosu u kome se nalazila, njoj se činilo da je Stefan bio pravi čarobnjak zato što je uspeo da je izvuče, makar i za samo jedno jutro, iz kobnog kruga u kome se mučila i borila. A njega obuze neka silna želja jer je u Eleninom glasu ibilo toliko strasnog očajanja i čulne nežnosti.

Kako je auto prolazio malim pristaništem na jezeru, mlada žena reče šoferu da se zaustavi.

- Hoću da idem na vodu - reče ona.

Njihov čamac se otisnu, noseći jednu ženu prerušenu u Ciganku i jednog muškarca sa glavom gnoma koju su smejući se gledali šetači kojih je, u ovo vreme, već bilo puno u Bulonjskoj šumi. Stefan je loše veslao; pored toga sunce ga je zaslepljivalo, hiljadama iskri mu je titralo po debelim staklima naočara. Elena pusti ruku da se vuče po vodi jezera.

- Tako je sveža - reče - bila bi dobra za kupanje.

- Ne, ne - povika Stefan - nećete to učiniti.

To je bilo dovoljno da se Elena odluči.

- Ah, bojiš se - povika ona - pa dobro, gledaj . . .

I, ona naglo skoči. Stefan je bio toliko začuđen da se nije ni pomakao.

Elena je tonula jer je bila otežala zbog pijanstva, nespretna u širokoj odeći.

Onda je on dohvati za ramena i, dok je čamac počeo da se prevrće, s mukom vrati mladu ženu natrag.

Ona se smejala, štucala pomalo i govorila:

- Još, hoću još, tako je toplo.

Stefan bez reči okrenu čamac ka mestu određenom za pristanište. Nije ni sam znao zašto su mu Irtiševe reči odzvanjale u ušima.

„Rekao mi je da vodim računa o njoj, a ona samo što se ne udavi”, pomisli on.

„Dakle, on je znao. I on je još nešto znao jer mi je rekao da je poštediti. Ali čega?”

Kad su stigli do obale gde su se prolaznici okupljali da je gledaju, on je grozničavo pogura ka kolima.

- Vaša adresa, brzo - reče on.

Ona je dade šoferu koji je bio besan što mu se kvase sedišta. Neko vreme su se vozili u tišini. Odjedared Elena poče da cvokoće zubima tako jako kao da su to piljci.

- Umreću - povika ona - ako ne popijem nešto.

Zatim reče taksisti da se zaustavi ispred jedne kafane u Bulonjskoj šumi.

Kelneri koji su čistili salu preneraziše se ikad ugledaše kako ulazi ova pijana žena, drečavo obučena, sa zelenom maramom na glavi, sa koje se cedila voda.

- Ona treba da se ugreje - promrmlja Stefan.

- Dobro - reče jedan od njih - odvešću vas u sušionicu.

I on ih odvede tri sprata niže vrlo strmim stepenicama preko kojih se Elena teturala. Tako stigoše do jedne prostorije pune uglja, gde se nalazila grejalica.

- Donesite mi konjak i jedan brioš - reče Elena.

Toplota ovog podruma joj je divno prijala, jedino joj je smetala mokra odeća koja se lepila uz nju. Kad je popila nekoliko gutljaja konjaka, ona je mislila samo na to da je se oslobodi. Bluza, košulja i suknja padoše kraj njenih nogu.

Stefan, kome su pomalo klecala kolena, gledao je u to snažno i glatko telo. Ali Elena nije obraćala pažnju na njega. Sa čašom konjaka u ruci, stade uz grejalicu čija joj je toplota prodirala u svaku poru. Stefan, sasvim lagano, priđe i pruži ruke ka grlu mlade žene. Ali ona se naglo izmače i povika:

- Ne, ne, ti me nećeš iskoristiti jer sam pijana. Mnogi su to već pokušali ali niko nije uspeo.

Onda, kad shvati da je naga, brzo se obuče.

Vratiše se u Pariz, ćuteći, neprijateljski raspoloženi jedno prema drugome. Stefan pođe za njom a ona se uopšte ne usprotivi. Prvo što je uradila čim je stigla u svoju sobu bilo je da naruči flašu

konjaka. Popili su je u tišini, napetih lica. Obuze ih teško i bestijalno pijanstvo. Najzad, pošto nije mogla da se drži uspravno, mlada žena leže. Pisac joj se pridruži.

- Ne, ne, neću - mrmljala je Elena grleći ga istovremeno rukama i nogama, kao da se bojala da on ne pobjegne.

VI

Stefan nije bio sposoban da voli. On je suviše pripadao izmišljenom svetu koji je nosio u sebi da bi žive ljude uzimao ozbiljno. Oni su za njega bili samo materijal za menjanje oblika.

Stefan je svima spontano i podjednako poklanjao ljubaznost koja se sastojala iz prirodnosti, poezije i nevine dobrote; njegov glas ljubitelja ptica i pronalazača izvora kao da ga je u svakom času otkrivao bez rezerve, ali njegov unutarnji život, njegov pravi život, bio je u tolikoj meri čudesan, toliko pun zahteva, tako hermetičan da ga ništa nije moglo otrgnuti. Jedino su to ponekad osećala deca i ljudi kao što je Irtiš, koji je još bio sav u vezi sa zemljom i njenim čudesima.

Tako je on živeo, kao utoliko veći egoista što njegov egoizam nije bio materijalni i što bi se on svega lišavao za nekog siromaška, tim zatvoreniji jer je izgledao otvoren prema svakome, vrlo dalek od ljudskih bića. Ona su ga sva u istoj meri zanimala, ponekad do krajnosti a ponekad nikako, jer je on podjednako imao genije ravnodušnosti i genije nevernosti.

Ali ipak je između Stefana i čovečanstva postojala neka vrsta komunikacije, a to je bila žestoka želja za ženama. Ali čim bi prešla plima želje, ona koju je najstrasnije grlio postajala mu je isto toliko strana kao i ostali deo vasiona.

Njegov najdublji instinkt mu je pomagao da izbegava žene koje bi pokušale da naruše njegovu samoću i da prodru u domen po kome lutaju njegova oduševljenja i njegove zebnje. Zato je imao neobične ljubavnice koje su često šokirale njegove prijatelje: služavke, pralje, prostitutke ili, ako su bile finije, ipak su bile isto tako obamrle i moralno neaktivne kao i druge. Tvrđica uvek bira okolinu, da bi mogla da mu skriva blago. To isto je činio i Stefan koji je gomilao manifestacije svog genija.

Onog dana kad su se njihova tela po prvi put upoznala, Elena i Stefan su oboje zaspali istovremeno, ne svlačeći se, mrtvim snom. Tada je već bilo prošlo podne.

Dečko koji je bio zadužen da obaveštava Elenu o vremenu za večeru uđe kao i obično bez kucanja, uopšte se ne začudi kad nađe nekog muškarca kako leži pored nje i blago je prodrma. Ona otvori oči bez života i promrmlja:

- Ostavite me na miru - pa ponovo zapade u letargični san.

Ljudmila, koju je Vera Petrovna poslala jer se zabrinula što Elena nije došla za hor, probudi Elenu i Stefana. Oni se za trenutak pogledaše ne shvatajući ništa, pa kad su nesređeno uspostavili niz događaja koji su ih doveli do toga da spavaju jedno pored drugog, sa nelagodnošću sačekaju da mlada igračica napusti sobu.

- Brzo, brzo - reče Elena - treba da ustanemo.

Ona je imala samo toliko vremena da osveži lice i da se našminka.

Stavljala je ruž na usne kad Stefan, koji se tek bio napola probudio, htede da je poljubi. Ona ga odgurnu s nekom vrstom užasa.

Ali kad je izlazila iz sobe, ona iznenada zagrlila Stefana svojim vatrenim rukama i privuče to lice gnoma uz svoje. A on, kome još mozak nije bio proradio, doprati Elenu do *Samovara*.

Svi su ga srdačno i prijateljski primili. Veselje od prošle noći, i još više Irtiševa darežljivost, stvorili su Stefanu oreol. Pukovnik Ličurin ga odvede do najboljeg stola, upita ga za zdravlje; muzičari odsviraše jednu pesmu za njega; članovi hora su mu se smešili. Sve se to radilo bez očekivanja dobiti, (ljudi iz *Samovara* su bili dosta iskusni u svom zanimanju da bi od prethodne večeri znali koji je od dvojice prijatelja bio u mogućnosti da troši), već iz neke naklonosti prema čoveku koji zna da uživa u noćnoj pijanci.

Ova srdačna atmosfera obradova Stefana i kad vide okupljena oko sebe lepa lica Elene, Vere Petrovne i Fedora, on je bio potpuno srećan. Ciganka je tiho pevušila za njega, samo za njega, dirljive tugovanlike. Fedor, nemaran u svojoj snazi, sa rukom na bodežu, ličio je na veličanstvenog čuvara njihovog uživanja, a tamnocrvena Elenina usta na obećanje sladostrašća.

Mlada žena ništa nije mislila. Svetiljke, muzika, restoranska galama i njen umor uspavljivali su je. Samo, časovi su prolazili veoma brzo i ona više nije primećivala dobro znanu noć jer je preko puta nje jedno visoko mršavo telo pravilo pokrete čija ju je nespretnost raznežila i što joj je jedna čudna maska obeležena genijem, ružnoćom i detinjstvom upućivala s vremena na vreme jedan osmeh.

Stefan je po svaku cenu želeo da im se Rizin pridruži i upotrebi sav svoj šarm da bi ga nagnao da zaboravi sinoćnu nenamernu uvredu. Njegova iskrenost, izraz sna koji je uvek lebdeo u njegovim očima, a naročito njegov glas kojim se služio nesvesno ali s divnom intonacijom, stvarah su mu, kad je to želeo, skoro nepobedivo oružje

zavodljivosti. Elena, koja još nije mogla da oseti njeno delovanje na nju samu, odmeri snagu te zavodljivosti ugledavši živahan izraz koji se pojavi na inertnom Rizinovom licu. I ona se užasnu videći kako se budi duša koju je do sada štitila njena sopstvana smrt.

Ali s tom bojazni mešala se velika nežnost. Usred svih tih ljudi, svih tih žena sa *Pigala*, lakomih, koje muči strepnja, koji su u bunilu, kojima su noćni lokali jedini vidik, taj bedni svet koji je Elena navikla da smatra svojim, sedelo je jedno biće čudesno naivno, puno snova, nežnosti i nevinosti a koje je dolazilo iz daleka, uostalom, zbog nje.

Odjedanput Elena oseti u srcu nešto kao laki ujed. Vera je završavala jednu romansu a Stefan je milovao njenu srebrnu kosu.

„*Zašto je ona pored njega a ja preko puta?*“ pomisli Elena sa osobitim bolom koji nikad dosad nije osetila.

Ona upita tonom čiju agresivnost nije odmerila:

- Jesi li završila, Vera? Mogu li i ja da pevam?
- Ali svakako, draga moja, znaš koliko volim da te slušam.
- Onda me pusti na tvoje mesto na klupi, tamo će mi biti zgodnije.

Ciganka joj se s razumevanjem nasmeši tako da Elena pocrvene, ali ona nije znala da kaže da li je to bilo zato što ju je neko prozreo, ili zbog zadovoljstva što je, u mislima nekog drugog, bila povezana sa Stefanom. I ona se svom svojom dušom predade vatrenoj pesmi, bezbrižnosti pijanstva i čulnosti.

Onda se uobičajeni mehanizam uključi sa sudbinskom redovnošću.

Pesme i muzika su izazivale želju za vinom. Vino je zahtevalo pesmu i muziku. Kad se *Samovar* zatvori, ta žeđ se nije bila ugasila. *Jesetra* prihvati Veru, Elenu i Stefana.

Tamo su našli, kao i prošle večeri, Cigane i votku i, kao i prethodnog dana, kad je sunce bilo visoko nad gradom, pisac i Elena se vratiše u hotel mlade žene gde se nanovo zbližiše bez reči.

Prođe nekoliko dana ispunjenih istim gestovima, u istom ritmu, jer ništa nije jednoličnije, sa više zahteva, od noćnih navika. Elena i Stefan su stizali u

Samovar oko ponoći, a zatim su dolazili Rizin, Fedor i Vera. Malo-pomalo i neminovno, jer je vreme do jutra bilo dugo, oni su se opijali. Alkohol ih je tada ispunjavao radošću i oni su odlazili u male ruske

restorane gde su pili još, i najzad ih je umor bacao, željne jedno drugoga, na Eleninu postelju.

Budili su se tek u noći da bi ponovo nastavljali ciklus.

U tom mesečarskom životu, za Stefana materijalno nije bilo vremena da se pribere, za Elenu da kontroliše svoja osećanja. Sve se topilo i rasplinjavalo u nekoj vrsti dima koji je ostavljao praznu glavu, malaksale udove, a što je, jedino, za nekoliko časova moglo da odagna alkohol. Za vreme tih dana koji nisu bili dani, i tih noći koje nisu bile noći, Elena i Stefan ne izmeniše ni dvadesetak reči koje bi mogle da ih zbliže. Ali njihova tela koja su se sjedinjavala svakog jutra sticala su jedno s drugim sve dublju, sve srećniju naviku.

Ponekad, u prolaznim časovima kad je bila svesna, gledajući nakazno Stefanovo lice, Elena se čudila što doživljava toliko radosti u njegovom zagrljaju, dok je međutim u zagrljaju divnog Fedora upoznala samo sumornu dosadu. Onda, ne shvatajući da je, oslobođena moralnih stega i obuzeta osećanjem koje još nije mogla da razume, najzad spremna za telesni život, Elena je za sebe utučeno govorila:

- Ja sam nepovratno pala. Uživam sa prvim koji naiđe, čak i da nije lep, kao devojka koja najmanje bira.

Stefan je po prirodi bio nesposoban da računa, ali kako je uvek sav novac nosio sa sobom, bilo je lako da to ustanovi. Kad je jednog jutra uzeo, iz kineske torbice sa ideogramima koja mu je služila kao novčanik, poslednju novčanicu od hiljadu franaka koju je dobio za svoju knjigu, on shvati da je za njega od tog časa *Samovar* zatvoren. To ga veoma potrese, ali nikako zato što se bojao siromaštva, pošto je među ruskim emigrantima navikao na njega i na život od danas do sutra već od svoje mladosti, već zbog toga što mora da se odrekne čitavog jednog poretka stvari koje su mu bile postale drage: prijateljstva sveg osoblja restorana, ramena dobrog diva Ličurina, kose Vere Petrovne i lepih Eleninih grudi. I pesme, i pića.

Za tim je žalio Stefan dok su mu vraćali ostatak od poslednje novčanice.

On odagna žaljenje jer ga je njegova uobičajena pratnja već vukla za sobom i on je želeo da u celosti iskoristi to poslednje jutro *Pigala*.

Nikad se nije pokazao tako veseo, tako zavodljiv, tako bogat u govoru.

Osećao je da će napustiti sve ove ljude, da više neće slušati njihove pesme i u njegovoj duši oni su se pretvarali u njegova lična priviđenja. Ta lica on više nije video; ona su već bila uspomene, to jest Stefan ih je transformisao prema zahtevima svojih vizija. I ljubav koju Stefan nikad nije osećao niti je trebalo da oseća prema Eleni pojavi se čim je pomislio na to da je više neće opet viđati i da je ona bila jedna od njegovih ličnosti iz mašte.

To je bila idealna forma, a ne više Elena lažna Ciganka, koju je milovao tog jutra rukama punim beskrajne nežnosti; njoj je govorio svojim najpotpunijim glasom o vodenim prostranstvima, o baštama i o pčelama, o njihovim tajnama i njihovim vilama. Ali Elena je bila ta koja ga je slušala. I njene poluzatvorene oči bile su pune beskrajne zahvalnosti.

I sreća je spreči da se napije kao što je to činila ovih prošlih večeri i, kad se vratiše u njenu sobu, ona povika:

- Stefane, Stefane, živote moj, kako si mi pričao, kako si mi pričao. Što te volim!

Ovu reč koju ona nikad nije izgovorila, koju je smatrala jadnom i banalnom jer ju je suviše slušala, suviše čitala o njoj, ona je odjedared kaza s beskrajnom nežnošću koju oseti u njenom izgovaranju. Njena zvučnost je ošamuti. Ona se umiri, sa očaranim osmehom na usnama i licem ozarenim nekim osećanjem jasnim i ozbiljnim i nekako kao svadbenim.

„ Volim ga, volim ga,“ razmišljala je, „ i sve postaje obično i lepo. I moja telesna radost, i ovi dani koji tako brzo prolaze. On me je spasao, uzdigao me je visoko, tako visoko. A ja to tako malo zaslužujem.“

Elenin zanos nimalo ne začudi Stefana. On je još bio raznežen, pogođen u najosetljivijoj tački svoje osećajnosti slikama koje su ga ispunile u toku proteklih časova. I on pogleda Elenu bez želje u očima.

A mlada žena je mislila:

„Nije mu stalo samo do tela kao što sam bila poverovala o njemu, kao što sam bila poverovala o sebi. Sve je to bio samo uticaj pića.“

On će mi još piipovedati. Ići ćemo u Bulonjsku šumu, i na selo. On će mi pokazivati trave, insekte a zatim ćemo se vratiti tačno za moj posao u Samovaru. Nećemo više piti. I sve će biti blago i duboko kao njegov glas."

Stefan joj se približi, poljubi je u kosu i reče:

- Zbogom, moja Lenočka, napuštam te, dobro spavaj.
- Zašto, treba nešto da kupiš - upita ona s nežnošću. - Pošalji dečka iz hotela, kao i obično. Ili ideš da se vidiš s nekim prijateljem? Videćeš ga sutra.

Stefan zavrte svoju krupnu glavu i mirno odgovori:

- Ne, odlazim u svoj stan. Nemam više para.

Elena još ništa nije shvatala, ali je počinjala da strahuje. Ona nesigurno reče:

- Imaš toliko vremena da odeš po njega.
- Misliš da treba samo da svratim do stana pa da tamo nađem zlato

-

odgovori on veselo. - Ne, draga, više ništa nemam.

- Onda?

On nemoćno sleže ramenima ali se i dalje blago smešio.

- Ali. . . Stefane... ali. . . kad ću te opet videti? Sutra? Ne? Prekosutra?

- Znaš, ja stanujem daleko. Siguran sam da ti je ime tog kraja nepoznato: park Monsuri. Pa autobusi, pa metro, ne znam ni sam kako ću se ovog jutra snaći. Ne, kad stignem u svoju pećinu, iz nje više ne izlazim.

On je govorio sa uobičajenom ljubaznošću, gledao je nevino. I ta prirodnost, ta lakoća, više od njegovih reči, užasno potrese Elenu. Imala je čudno osećanje da više nije ljudsko biće, nego bestelesna senka, kroz koju je Stefan odlazio.

- Završio sam sa *Pigalom* - dodade on još. Pri tom posledinjem udarcu, talas krvi se pope Eleni u obraze. Ona je dakle za njega bila samo stvar, jedna od tolikih drugih, tog noćnog sveta. Zabava, nešto poput krpe, poput balalajke. Ali ponos joj pomože da savlada uznemirenost i bes.

- Onda zbogom - reče ona, i okrete se ka ogledalu iznad lavaboa kao da hoće da skine šminku.

Ali oči joj se zaustaviše na nekim predmetima toaletnog pribora koje je Stefan bio kupio i koji su bih izmešani sa njenima. „*On se time više nikad neće služiti. .. treba to baciti!*”, pomisli Elena, i kako je pisac već zakoračio prema vratima, ona mu prepreči prolaz i glasno zaplaka:

- Ne, Stefane moj, to nije moguće.

- Ali šta to, draga - upita on začuđen iznenadnom pramenom na Eleninom licu.

- Da odeš, da me ostaviš.

- Ne razumem, pošto to tako treba da bude.

- Ali ne, ne treba. Svakako... ne možeš više da odlaziš u *Samovar*, ali ne moraš da me napustiš. Mi živimo u istom gradu. Hajde, dragane moj, razmisli.

Ona na Stefanovom licu ugleda takav užas na pomisao da mora ići kroz Pariz, brinuti o vremenu sastanka, da ne mogade da mu zameri što ćuti. Ah istovremeno shvati da ga više neće videti ako prekorači prag njene sobe.

- Onda, ne idi, ne idi - nastavi ona živo - ja te suviše volim. Nije trebalo da mi jutros onako govoriš, kao što si to učinio.

Uhvatila ga je za ruke i dok je on i dalje ćutao, užasnut tim nastojanjem da ga zadrži, Elena oseti kako, prvi put u životu, popušta ono što je bilo osnovno: njen ponos.

„ *Preklinjem ga, preklinjem ga ja!*” mislila je u sebi više sa zaprepašćenjem nego sa stidom.

- Pa odgovaraj - povika sa očajničkom, histeričnom žestinom. - Ne dozvoli da i dalje prosjačim.

Stefan se trže od njenog oštrog povika. On obema rukama pređe preko čela kao da je hteo da razbistri misli i da najzad shvati šta hoće ova izgubljena žena.

- Vidiš, draga - reče on što je nežnije mogao. - Ipak sam to dobro objasnio. Nemam više od čega da živim ovde.

Izraz lica mu je bio kao u izgubljenog deteta što još jedared umiri Elenu.

On nije mislio da uživa u njenom poniženju. Zna li čak on šta je to ponos? Bio je običan kao najobičnija priča. Zašto da mu se ne obrati jednostavnim rečima? Brzo će ga ubediiti.

Elena ga zagrlila, posadi ga na postelju i pripila se uz njega.

- Ti si u pravu - poče ona veselo. - Ja se kao luda zalećem. Ali, znaš, sve ove noći iscrpljuju nerve. Slušaj me dobro, dragi. Dok si ti bio sa mnom u restoranu, nisam se trudila da navodim goste da piju. Ali ako hoću (neki čudni ponos joj zablista u očima), mogu da zaradim dovoljno para da se oboje hranimo. Sobu imamo. Ćuti, ćuti, sve ćeš mi vratiti, prihvaćiću čak i poklon kad budeš završio neku knjigu. Ti više nećeš ići u *Samovar*, ja neću piti i odmah ću se vraćati u stan. Dobro ćeš spavati i moći ćeš da pišeš.

Stefan, opušten zbog nežnosti mlade žene i topline njenog tela, poče bezazleno da se smeje.

- Da pišem ovde - reče - kako si ti čudna!

- Zašto? Spremiću ti jedan sto a jutra su ovde mirna.

On nenamerno uzmače malo. Mislio je na laku, ozbiljnu, samoću koja mu je bila potrebna za pisanje.

- Ali, draga moja - reče on - čak i da imam stan od deset soba a da osećam da si ti u njemu, ne bih mogao da napišem ni jedan red.

Eleni ne pogodi ovaj odgovor, jer je prema mehanizmu talenta gajila neko sujeverno poštovanje. I čak je bila ganuta što joj Stefan govori o svom radu. To je bila prva prava stvar koju je doživela o osnovnom cilju njegovog života.

- Toliko bih volela da saznam - prošaputa ona milujući ga po čelu - kako se sve tamo dole organizuje.

Elena nikad nije mogla zamisliti da Stefanovo lice, to dobro i naivno lice, može odjedared postati tako zatvoreno, toliko tvrdo i nepoverljivo. Jer on je zapravo u nežnom pitanju mlade žene otkrio svoju najgoru neprijateljicu: uljeza, nezvanu gošću, nekog ko se prikrada lagano i vešto, ko je indiskretan, ko hoće da stigne tamo gde su, skrivene od ljudskih pogleda i glasova, počivale čarolije koje je čitavog svog života branio.

On napravi nekoliko koraka po sobi pa reče:

- Više ni reči o tome, molim te.

Elena prinese ruke grlu, kao da je želela da zadrži neki urlik. Te reči!

Naročito, taj ton! kao da se Stefan obraća nekoj kradljivici.

- Dosta - povika ona - dosta. Odlazi! Zašto se tako ponašaš sa mnom?

Zato što si me upoznao u restoranu gde se pije šampanjac! Priznaj to dakle. I pored tvog naivnog i milosrdnog izgleda, ti si kao i ostali, da, kukavica i glupak kao oni. S kakvim pravom me vređaš? Je li to monstruozno, je li to nešto revoltirajuće što tražim od tebe? Ti me dakle smatraš dostojnom jedino za pružanje zadovoljstva? Ali neku reč prepuštanja i poverenja, ne, zar ne, ja to ne zaslužujem! Pa hajde, pogledaj me, ja ipak ne ličim sasvim na neku devojčuru. Vredim valjda koliko i žene koje si poznavao. Smejaćeš se ali ti si moj prvi ljubavnik, pre tebe je to bio Fedor jedne noći, jedne jedine, i kad bih ti to ispričala razumeo bi me. Ne bih ti ništa skrivala da si me nešto pitao. Ali, šta tebi u stvari znači moj život? Došao si, povratio si mi volju za životom i odlaziš. Ali kakva te zla sila meni *poslala? Ja sam bila mirna kao u grobu. Nisi imao prava, nisi imao prava. Znači* da te toliko zabavlja da isprobavaš svoju moć na sirotim izgubljenim ljudima, koji su se pomirili sa sudbinom, da ih vređaš do kraja a da ih potom ostavljaš. Videla sam te dobro kakav si bio sa Rizinom.

I jutros prema meni.

- Ali *slušaj* - povika Stefan.

On ne mogade da nastavi. Elena ga je očajnički bila zagrlila i, sa glavom na njegovom ramenu, milovala mu je obraze, preklinjala ga je jecajući i ridajući.

- Ne odlazi, Stefane, mali moj Stefane, dragi živote moj. Ništa drugo ne tražim od tebe. Ponašaj se prema meni kao prema poslednjoj bednici, ja, sad, više od toga ne vredim. Ja još dižem glavu, s vremena na vreme, ali znam, znam kakva sam u osnovi. Ne treba to suviše pokazivati, to je sve. Ostaješ, reci mi, zar ne da ostaješ? Ja plačem zbog tebe. Nikada nisam poverovala da mogu da plačem zbog nekog muškarca. To je zato što te volim, volim te. Za novac, kažem ti to, snaći ćemo se, zaradiću ga. Vратицаš mi ga. Ti ipak imaš prijatelje, možeš da pozajmiš od njih. Gle, piši Intišu. Znam da će ti poslati pare. Prijatelj ti je. Nedostojno je da me puštaš da toliko molim, da me nagoniš na takvo ponižavainje.

Ona je još dugo govorila, prelazeći iz jadikovanja u ljutnju, od smirene gordosti do najbednijeg ponižavanja, boreći, se između dve krajnosti svog života kao između dve prečage nekog užarenog kaveza. I Stefan popusti.

On to nije učinio iz milosrđa ili što mu je svega bilo dosta; jer ovaj čovek, sanjalica, neodlučan i dobar, postajao bi nemilosrdan istom tom snagom svoje inercije, kad bi njegov životni instinkt bio u pitanju. Ako je popustio pred ubeđivanjem, to je bilo stoga što je Elena bila vrlo lepa, vrlo čulna u svom očajanju, što još nije sasvim iskoristio sve ono što mu je noćni *Pigal* nudio, što je poslednja završena knjiga bila tik za njim da bi pozeleo da započne novu i što je Elena najzad, izgovarajući Irtiševo ime, i ne znajući bila predodredila jednu od najčudnijih Stefanovih reakcija. Od svih ljudi koje je poznao ni jednog nije voleo kao tog sibirskog mužika. Ali, još više ga se pribojavao. Jer on je sa svojom mudrošću i praiskonskom snagom, sa svojim instinktom sila, i sa rečima koje je Stefan morao da lovi iz dubine snova i nejasnog govora, Irtiš je ponekad izgledao piscu kao neko ko potiče iz samog srca onih neuništivih i svetih stabala od kojih su se nekada pravila božanstva.

No, dok je Elena jecala i zasipala ga grdnjom, Stefan, po prvi put svestan otkako se rastao sa Irtišem, odjedanput se seti, kad ona usred jadikovke slučajno izgovori njegovo ime, svega što mu je prijatelj rekao o svojim osećanjima prema toj ženi. I Stefan se uplaši onoga što je učinio. Ali kad razmisli duboko i iskreno, on se smiri. Irtiš mu nije bio zabranio da dira Elenu. Naprotiv, izgledalo je da je Irtiš sve predvideo. Stefan se seti izraza njegovih očiju pri polasku. Svakako, on je sve predvideo i složio se s tim.

Inače, šta bi značile one reči:

- Poštedi je u svemu.

Ali onda treba da ga i u tome poslušaju.

Stefan oseti lakoću i mir u duši i tek tada shvati Elenino očajanje i uzdrhta od samilosti. Kad se njegovo srce i njegova mašta udruže, niko nije bolje od njega znao da teši. Elena uskoro zaspa uz njegovo lice, sa šminkom razmazanom od suza i slična loše obojenoj lutki, dok je Stefan u sebi sastavljao pismo za Irtiša, pričajući mu sve i tražeći novac.

Odgovor ne stiže tako brzo kao što se Stefan nadao. On se zbog toga uopšte nije uzbuđivao, pošto je bio svestan da je uradio ono što je morao da uradi, i nastavi da se polako prepušta noćima *Pigala*.

Jer ako više nije odlazio u *Samovar*, nije zato spavao više. On nije mogao da zaspi u Eleninoj sobi koju je noćni Monmartr ispunjavao

bleštanjem svetiljki, odjecima galame. I taj grozničavi život, koji se odvijao ispod prozora, izgledao je Stefanu pun obećanja.

On bi dakle pratio Elenu do *Samovara*, zatim bi počeo da luta kroz fascinantne ulice, sanjario je ispred luksuznih restorana gde, pošto nije imao para, nije više imao pristupa i gde su veliki stakleni prozori, blistavi i misteriozni, vihrirali od prigušene muzike. Najzad je odlazio u *San-Susi*.

Mali kafe je sasvim prirodno privlačio Stefana. Tamo je bila jedna terasa, verovatno najuža što može biti, čije su stolove gosti neprestano pomerali u prolazu, ali sa koje je bilo tako prijatno posmatrati, za nenasnosnih avgustovskih noći, plimu lica izobličjenih raskalašnošću i svetlošću reklama.

Ovde se alkohol točio jeftinije nego na drugim mestima; uz to su, često, tamo dolazili Fedor i Rizin, najbolji prijatelji koje je Stefan stekao na *Pigalu*.

Uskoro on sklopi druga poznanstva sa stalnim gostima *San-Susija*: sa crncima, Južnoamerikancima i naročito sa Rusima, jer je kafe bio neka vrsta centra svih lokala. On je takođe služio kao noćna berza rada. Ovde su se viđali bivši ruski advokati, oficiri koji su se, zato što su nekada po salonima pevušili romanse, nadali da će naći mesto u nekom horu, ljudi sa Kavkaza, Malorusi uvek spremni za igru, Cigani otpušteni zbog pijanstva, „konzumatorke“ u traganju za restoranima gde bi navodile goste da piju, muzičari koji su propili svoje balalajke, pevači koji su zbog pića izgubili glas, i još mnogo drugih neobičnih ljudi, o kojima se ništa nije znalo, bestidnih i mračnih lica, koji su dolazili svake večeri da bi održavali tajne dogovore govoreći tiho u nekom kutku kafea.

Svi ovi ljudi brzo zavoleše Stefana. On ništa nije zahtevao, nije tražio posao, nikome nije smetao i tako je pažljivo i strpljivo slušao ispovedanja. A svaki od ovih ljudi i žena koji su se ovde okupljali imali su toliko toga za pričanje. Svaki pogled je pričao neku priču u kojoj su beda, patnja, užas, blud, vino i ljubav zaredom učestvovali.

Stefan je sve njih skupljao i skrivao, uvećane i pijanstvom obogaćene, u svom sećanju. Oko njega su galamili gosti kafea, ispred njega su neprestano defilovala nova lica, sa novim pričama koje su svakako prikrivali ispod svojih čela, a što je nestajalo ispod električne senke. I kad bi podizao glavu da vidi dalje, ugledao bi

stare prodavačice cveća i velike kačkete čuvara ispred osvetljenih ulaza prekrivenih zastorima.

Odjedanput, bez logike i kao u snu, svanjivao bi dan. Elena je izlazila iz

Samovara sa Verom i oni su odlazili u *Jesetru* na šta su bih toliko navikli kao na neki porok. Posle toga, Stefan bi samo zaspao pored svoje ljubavnice da bi dočekaao čas odlaska u *San-Susi*.

U okvirima trougla koji su sačinjavala ova tri lokala prođuše dve nedelje, dve nedelje obamrlosti i plodne pažnje za Stefana, mučenja i sreće za Elenu.

Da čuje i da vidi pisca, da ga oseća kraj sebe, da se divi meditaciji koja je hrantila njegov pogled i njegove reči, da se s njim telesno sjedinjuje, sve je to pružalo Eleni više radosti nego što bi to mogla da oseti neka druga žena, jer su život koji je vodila i piće koje je pila čudno pobuđivali njena osećanja i njena čula. Tako su dolazili do vrhunca i kad je, odjedared, usred razgovora ili pesme, ljubila Stefana, ona je u taj poljubac unosila neko čulno i mistično obožavanje, slično ekstazi.

Ali koliko je, zauzvrat, ona mogla da pati više nego neka druga žena čim ta strast nije uspevala da u potpunosti priguši njen razum i njeno sećanje.

Ona je tada mislila na to po kakvu cenu ponižavanja je uspevala da zadrži Stefana. Videla je da je, i pored sve ljubaznosti, Stefan i dalje bio stranac, nepristupačan, pa iako su živeli skupa, oni su samo išli jedno uz drugo kao dve jedrilice po mirnom moru koje zajedno plove samo do prvog povetarca.

Ne znajući da Stefan, iako joj je prišao sa svoje najbolje strane i sa svojom naivnošću, nije više ni malo obraćao pažnju na nju, Elena je držanje svog ljubavnika pripisivala jedino svom padu u kome je živela. A taj pad, ako ga je prepoznala, ako je bila spremna na to da više o njemu na javnom trgu, ona nije mogla da podnese pomisao da se neko drugi, naročito ne on, time služi protiv nje.

Čim je shvatila svoju ljubav, sva njena sigurnost i sav njen prkos popustili su. Osetila se razgolićenom u očima sviju, kao da je obeležena, oskrnavljena. Ona se postide svog izazovnog kostima, pesama za koje joj se plaćalo, svojih pijanstava. Poželela je da

obuče jednoboju haljinu, da pokrije ruke i vrat; da spere šminku i, sa njom, mesece provedene na *Pigalu* i da se pred Stefanom pokaže onakvom kao što su sve poštene žene. Ti dronjci koje čak nije imala vremena ni da svuče, kakva užarena tunika! To je bila njena opsesija i njena muka utoliko jadrnije što Stefan nije ni najmanje slutio tako nešto. Da je bio čovek koji ume da shvati kakvo strahovanje razdire Elenu, on bi pomislio na to da je umiri. Ali za Stefana nisu postojali ni moral, ni predrasude ni vrline ili ženski padovi. Tako ga je apsolutna nemogućnost da oseća ono što mu je Elena pripisivala sprečavala da joj pomogne u njenoj patnji.

U takvom životu u kome su naporedo išli kao slepi, Elena je dakle morala sama da se brani. I u toj borbi bilo joj je nemoguće da se pridržava odluke da ne pije. Ona je patila zbog svog propadanja, znala je da je vino vodi k tome, ali, pijana, nije više na to mislila. Tada se oslobađala osećanja neshodnog poniženja od koga je drhtala pred Stefanovim pogledom. Kad su joj demoni alkohola udarali u slepoočnicama, goreli joj u grudima, smirivali njen seksualni život, ona se osećala ravnopravna sa svima, smela, gorda i snažna poput bahantkinje.

Jednog jutra Elena dođe sama u *San-Susi*.

- A Vera - upita pisac.

Ciganka je bila otišla sa Rizinom koji ju je, sav izgubljen, preklinjao da ode da obiđe Ljudmilu, bolesnu već nekoliko dana. To je bilo ono što je Elena želela da kaže Stefanu kao i da govori o svojoj zabrinutosti u vezi s malom igračicom, ali joj se učini da je primetila neko suviše veliko razočaranje u pitanju svog ljubavnika. Taj osećaj ljubomore bio je dovoljan da je izazove da počne glasno da viče o svojoj patnji.

Pred Rusima iz *San-Susija* kojima se brzo pridružiše prolaznici privučeni njenom vikom, ona napravi smetenom Stefanu luđačku scenu u kojoj je jecala i urlala, bez reda, o svom zlopamćenju, o svojoj ljubavi, ponosu, strahovanju, očajanju. Ona nije bila toliko pijana da ne bi osećala svu vulgarnost besa kome se predala, ah to nije bilo dovoljno da sasvim izgubi ono malo kontrole koju je u sebi imala. Ona se histerično i sladostrasno naslađivala svojim nečasnim delom i zato joj je bilo teško, toliko teško da se bacakala od bola po trotoaru. Ali ništa nije moglo da je zadrži. Reči koje nikad nije

izgovorila u sebi, gnusne reči za koje se trudila da ih nikad ne sluša od drugih u toku noći na *Pigalu*, dolazile su joj na usta kao užasna pena. Ona je morala da ih izgovara kao blatnjavo isterivanje đavola koje je jedino moglo da zadrži rušilačko klatno koje se pomamno šetalo između lude ljubavi i smrtnog stida i pomućivalo joj razum.

- Eto - završi Elena, pri kraju daha, pri kraju nerava - zadovoljan si, govorila sam s tobom kao prostitutka. Više nema dvoličnosti.

I ona poče da se smeje takvim smehom da Stefan ne mogade da ga podnese. Krčeci sebi put kroz okupljene radoznalce, on pođe bez cilja, samo da bi pobjegao od galame te piskave čegrtaljke. Elena izgubljeno pogleda oko sebe, vide da se nalazi među nepoznatim licima, radoznalim i podrugljivim, pa užasnuto povika i potrča za Stefanom.

- Ne ostavljaj me, ne ostavljaj me - reče ona drhteći kad ga je stigla.
- Ti nisi video. Ono su maske, pseće maske. Brani me, brani!

Vratiše se u hotel ranije nego obično. Elena je tiho plakala.

Ostala je da leži dva dana s užarenim ugljevljem u glavi. Halucinacija je bila toliko jaka da je s vremena na vreme brojala to ugljevlje. Stefan ju je negovao nespretno i stidljivo, ophrvan takvim očajanjem kao dete koje je bilo zašlo predaleko u šumu pa ne ume da se vrati.

Na Eleninu nesreću, groznica i bunilo nisu bili tako snažni da utiču na pamćenje, i kad je uspela da nastavi noćni život, ona se sećala ljudi koji su se bili okupili u *San-Susiju* oko nje gledajući je s izrazom niskog uzbuđenja i odvratnošću koju je ponekad viđala kod posmatrača prilikom nekog okršaja među devojkama. Ova slika se sad pridružila svem onom užasu koji je osećala prema sebi. Osećala se sva naborana iznutra, vrednija prezira i odvratnija od starih žena koje su pevušile u rano jutro pored kanti za đubre po *Pigalu*.

Pre nego što je pošla u *Samovar*, jedva se usuđivala da nešto kaže Stefanu, a kad bi se i usudila na tako nešto, činila je to skrušenim glasom i uplašениh očiju. Ah čim je prelazila prag restorana, ponašala se kao da je besna. Sada je bilo dovoljno nekoliko kapljica da je baci u žestoko pijanstvo, jer je toliko bila preterala s pićem, da je i najmanja količina postajala otrovna.

To je bilo doba kad je prekinula druženje sa Verom, kad je strašno i bez razloga izgrdila Fedora, kad nije bilo noći a da ne napravi neki

bučni skandal.

Jedino je, u tim časovima ludila, mogao malo umiriti šef sale Ličurin koji joj se dopadao zbog dobroćudnosti svog jednostavnog lica. Tada bi se pribila uz njega i jecala na njegovim džinovskim grudima.

- Devojčice - govorio joj je on - pođite sa mnom van grada. Vi ćete zalivati moju baštu i sve će proći.

- Ali ja ga volim, suviše ga volim - ridala je Elena.

I odjedanput, trčala bi u *San-Susi* i grčevito grčila Stefana koji je sanjario slušajući neku priču, i vraćala se, ozarena, u *Samovar* dok je nekoliko gutljaja vina ne bi opet razbesnelo.

Tada stiže Irtišev odgovor. Stefan lagano uzdrhta kad je ugledao njegov rukopis jer slova nisu bila ispisana, već naivno i prilježno isctana. On užasnuto pogleda Elenu, kao da je morao da polaže računa o njoj nekome ko je vidljiv i prisutan. Kako je bilo veoma toplo, ona je ležala naga i žudno pušila. Obrazi su joj se bili izdužili, bili su smršali, voštani. Brada joj je pomalo podrhtavala. Stefan uzdahnu pa otvori kovertu. Iz nje ispadoše novčanice.

„*Dragi Stefane Matvejiču,*“ pisao je Irtiš, „*nisi mi dao svoju adresu. Morao sam. da je tražim od Maksima. Poslovi mi idu dobro i najesen se vraćam u Pariz i još ću ih razgranati. Za novac ne brini. Evo prve cene tvog rukopisa. Pozdravljam te i želim ti svako dobro.*“

Zatim, ispod neveštog potpisa, Stefan pročita:

„*Brani joj da pije koliko možeš.*“

Ova rečenica obradova Stefana i u isti mah pobudi u njemu neku strepnju. Irtiš mu nije zamerao zbog veze sa Elenom, ali mu nije vraćao slobodu. Njegova misija kod mlade žene nije dakle bila završena. Koliko još vremena mora da je obavlja? Dugo je gledao u pismo kao da iz Irtiševog rukopisa može da sagleda budućnost, pa skrete pogled na Elenu. Ona je mirno pušila, misleći na anđeosko lice male Ljudmile, koja je umrla pre nedelju dana od abortusa. Ali kad joj Stefan reče da sad može da ide s njom u

Samovar, veoma se mnogo obradovala.

Ova radost je štitila Elenu prvih nekoliko noći. Ona se pomirila s Verom, izvinila se Fedoru i ostajala da sedi kraj Stefana, a pila je vodu s malo šampanjca. Tada joj se na licu videla zabrinutost i dirljiva ozbiljnost dece koja su nešto zgrešila pa su odlučila da se poprave.

Ali jedne večeri Stefan, u svom prostodušnom zadovoljstvu što je vidi tako preobraženu, uzviknu:

- Anton Irtiš će biti tobom zadovoljan.

On i ne primeti da su se na belom Eleninom čelu obrve skupile u jednu liniju kad upita:

- U vezi s čim?

On odgovori:

- Znaš, u pismu, onom u kome je bio novac, on mi je pisao da ti branim da piješ.

- Ah, zaista - reče Elena kojoj se steže grlo. - Onda si ti ovde da me nadgledaš s njegove strane? I zbog te usluge on pristaje da te izdržava?

- Šta? šta izmišljaš? Hajde!

- Ćuti, ćuti - povika Elena. - Mora da si mu pisao da se opijam i da si mu se žalio. Treba svi da znaju da me ti smatraš pijanicom.

Ona se nasmeja onako kako se smejala onog jutra kad je Stefan pobegao zbog tog smeha pa nastavi:

- Bar da imam neke koristi od toga. Daj mi vina.

- Ne - reče Stefan sa odlučnošću koja mu nije bila svojstvena zadržavajući joj ruku koju je bila pružila ka flaši.

- Ah! ah! baš se bojiš svog tajnog kompanjona.

- Zašto me vređaš, draga, kad . . .

- Vređam te? A šta ti radiš otkako smo zajedno? Ali Cigankama, mali moj, niste potrebni ni ti ni tvoj mužik. Gledaj.

Ona pođe ka jednom stolu za kojim su bili samo muškarci, saučesnički im se nasmeši, pa dade znak muzičaru. Dugo je pevala. Između svake romanse oni su je nudili šampanjcem i svaki put se, pre nego što je ispijala čašu naskap, okretala prema Stefanu i vikala:

- U zdravlje Antona Ivanića, zar ne?

Napustila je sto tek kad je savladaše njeni najgori demoni. Onda javno zatraži napojnicu, poljubi onoga koji joj je dade i vrati se Stefanu.

Pisac je sa užasnim zaprepašćenjem pratio njene postupke.

- Ti si loše postupila, nije trebalo - prošaputa on grozničavo Eleni.

- A zašto? Jesam li te nešto prevarila - povika ona smejući se još uvek. -

Mi smo ipak oboje pijani, i to nam nije prvi put, samo tada još nisi bio dobio naređenja. Ali s kojim pravom, s kojim pravom me onaj odande nadgleda?

Reci! ti, moj ljubavnice.

Ona je bila podigla glas tako da se čitava sala okrenula prema njima.

Stefan, koji se nadao da će je smiriti, priznade:

- Ali draga, znači nisi videla da te on voli, da ti želi dobro. Rekao mi je da hoće da se tobom oženi, a on nije takav čovek kao što sam ja. On zaslužuje, on . . .

Stefan naglo učuta. Elena je sve više stezala čašu u ruci, tako da ona puče. Da li je shvatila šta je učinila? Da li je osećala divlje zadovoljstvo da se povredi, ona konačno smrvi komade stakla u šaci.

- Kako kažeš - povika odjedanput. - On zaslužuje! Vi ste se dogovorili!

On nema vremena da se bavi sa mnom zbog poslova, onda ti možeš slobodno da spavaš sa mnom pa da me posle prepustiš njemu. Ah! grubijane! Grubijane!

Ona podiže okrvavljenu ruku i svom snagom udari Stefana posred lica.

U isti mah on oseti kako se podiže kao neki predmet bez težine i začu kako mu Ličurin šapće na uvo:

- Oprostite mi, ali odlazite, preklinjem vas Stefane Matvejiču. Iz milosti prema njoj. Kakva nesreća što nisam mogao da stignem brže. Sve dok ste vi ovde, ja ne odgovaram za nju.

- Dobro, dobro - promrmlja pisac - ali kažite joj da je gotovo. Ja više ne mogu, ne zaista, više ne mogu.

- Kako hoćete, Stefane Matvejiču, ali ne zaboravite da sve to dolazi zbog njene gordosti - reče Ličurin.

Stefan pređe ulicu i nesvesno sede na terasu *San-Susija*. Kelner nije hteo da ga usluži dok ne ode u toalet i ukloni krvave tragove prstiju koji mu behu ostali na obrazu. Hladna voda malo umiri Stefana, ali to ne izmeni njegovu odluku: više neće viđati Elenu. Objasniće Irtišu da je bio pri kraju snage, da više ne može da izdrži.

Dok je Stefan tako razmišljao, Rizin mu se obrati:

- Zadovoljan sam što sam vas našao - reče on. - Bili ste mi apsolutno potrebni.

- Ah! prinče, ja sam takođe srećan što vas vidim. Vi poznajete žene, pa ćete mi dati neki savet. Ali zašto tri dana niste dolazili u *Samovar*? I bez smokinga ste? Zašto?

- Vi još ne znate tu priču - upita Rizin. - Uskoro ćete je, dragi moj, čuti.

Izgledao je veseo i miran. Stefan mu to reče.

- Ah! vi ste to uočili - reče Rizin blago. - I ne vidite ništa ispod toga? Ne?

To je čudnovato. Čini mi se da bi svi morali da vide. A naročito vi, jer vi ste strašan prijatelj, Stefane Matvejiču, vi to treba da znate. Vi ne ostavljate dušu na miru. Reklo bi se da delujete na nju kao fotografski izazivač. Sa mnom, to nema značaja, naravno, ali povedite malo više računa zbog drugih.

Stefan se sve više i više čudio. Nikad mu Rizin nije toliko dugo pričao, i osobito, tako pametno. I taj siguran ton, skoro ohol, kao da su mu se iznenada povratile kastinske predrasude.

„*To mora da odelo tako deluje, on sad nema na sebi uniformu*“, pomisli Stefan gledajući lagani sako koji je princ nosio a koji ga je činio nežnijim i mlađim.

- želeo bih da se prošetam sa vama do Bulonjske šume - reče iznenada Rizin.

Kako je Stefan oklevao, princ je bio uporan:

- To je potrebno. Kažem vam da je potrebno.

Oni su se ćutke vozili kroz blistavi kvart Monmartra. Ukoliko je senka noći osvajala bulevare, Rizin je sve brže disao.

- Mesecima i mesecima - šaputao je on - nisam disao taj tamni vazduh ...

To je dobro.

On stavi jednu ruku u džep, kao da je hteo da se uveri da je tamo neka važna stvar.

- Hoćete li cigaretu - upita Stefan.

- Ne, ne, hvala, još ne.

Kad su stigli u aveniju Šume, čudesne i široke kao u nekom parku, obasjane mesečinom, Rizin se naže kroz prozorčić i reče sigurnim i jasnim glasom, bez nijansi, kao što je govorio te noći:

- Pre rata sam, svojim kolima, bogat i gord, pravi princ Rizin, po lepom vremenu često vodio žene u šetnju ovom avenijom. Ja se sećam mnogih stvari od pre nekog vremena, otkako smo se sreli. Pamтите li uvredu koju ste mi prve noći naneli? Oh! nisam vam ja to zamerio. Bilo je bezazleno s vaše strane, ali to čoveka budi. Tako ste mi, to je tačno, vratili Ljudmilu, ali ona je bila trudna od Fedora, a umrla je kod mene. Da, znate, ima partija kad neko drži kralja a drugi keca. To mi se dogodilo sutradan posle sahrane. Tačno je da igram sa ljudima koji, ponekad, pomažu sreći, ali u situaciji u ikakvoj se danas nalazim, vi me ne vidite sa džokejom, zar ne. Onda, pošto sam pod pretnjom skandala morao da platim, ja sam, prilikom podele napojnica, dosta loše sveo račune. Pukovnik je to veoma ljubazno primetio. Bio sam siguran u to, i to je bila jedina stvar koja mi je mogla dati snage da se pozabavim sobom. Eto.

Stefan je ćutao a nešto ga je stezalo u grudima: čemu ta ispovest? I za šta ga taj čoveik smatra odgovornim?

- Dragi ste mi, Stefane Matvejiču - nastavi princ. - Vi ste jedini s kojim sam želeo da se ovako prošetam. Pogledajte, kao neka vaša knjiga.

Između drveća na proplanku videle su se košute na mesečini kako nestaju kao serike.

Rizin prošaputa nešto muklije:

- Dajte mi ruku, Stefane Matvejiču, i stegnite je čvrsto. Tako, hvala. Sad ću sići, a vi ćete doći po mene za četvrt sata.

- Ne, ne, neću vas ostaviti.

- Kažem vam da mi je potrebno da budem sam.

Princ zaustavi taksi, skoči na zemlju, živo zatvori vrata.

- Nastavite - doviknu on šoferu.

Automobil nije prešao ni sto metara kad se začu pucanj.

- Još jedna prokleta guma - progundā šofer, kočeci.

Stefan potrča ka mestu gde je, pre jednog minute, stajao princ.

VII

Dok su odnosili Rizinovo telo u najbližu policijsku stanicu i za vreme svih tih formalnosti, Stefan je mislio samo na Elenu.

„ *Ona će učiniti isto, ona će to svakako učiniti*“, ponavljao je za sebe. I on začu Mišev glas: „ *Poštedi je u svemu.*“

Kad su bili gotovi s formalnostima, i kad se vratio na *Pigal*, on se ne usudi da ide pravo u Eleninu sobu. Bojao se da će naći mladu ženu sa poluotvorenim ustima i ukočenim očnim kapcima, kao što je video Rizina. Ali mu Fedor, koji ga je očekivao u *San-Susiju*, reče da je morao da je odnese u postelju jer je bila mrtva pijana. Takođe mu reče da je ona dobila otkaz od Terhana.

On skoro da nije ni spavao. Kad je osetio da će se Elena probuditi, uzdrhta od odvratnosti na pomisao da će se scena od prošle noći svakako nastaviti. Ali mlada žena se pripi uz njega mrmljajući:

- Ah! ovde si, tako sam se bojala. - Zatim teško mičući usne promrsi: - žedna sam.

On htjede da joj donese vode ali ona svojim nogama obuhvati Stefanove te nije mogao da se pomiče i tako dugo ostade.

- Kalko me boli glava - reče najzad - ali šta se to juče desilo? Pa ovaj zavoj na mojoj ruci?

Ona ga brzo razvi: dlan joj je sav bio izbrazdan loše zatvorenim posekotinama.

- Ah! da - nastavi Elena - suviše sam jako bila stisnula čašu za šampanjac.

Ali zašto?

Kako joj se svest vraćala, ona se začudi kako se tako jasno seća svojih postupaka, ali to je bilo čisto fizičko sećanje koje je zadržavalo u senci povod za njene postupke. To je bilo prvi put da je pijanstvo ostavilo u njoj neki tamni deo, i takođe prvi put da je iz njega stekla takve ozlede. Ovo je toliko zaprepasti kao da je, odjedanput, izašla izvan sebe, i upravo kao nezainteresovani posmatrač sagledala stepen svog pada.

- Stefane, ljubavi moja - preklinjala je - ali šta se to dakle dogodilo? Treba da znam.

On joj obazrivim rečima ispriča noćasnji slučaj, ne ulazeći u pojedinosti njihove svađe, i uopšte se ne usudi da joj govori o Rizinu.

Elena ga je slušala pognute glave, hladnih ruku. Kad ču da je dobila otkaz, ona uzdrhta od besa:

- Kao da sam služavka - reče.

Ali kad vide da je Stefan nežniji i pažljiviji nego što je ikada bio, srce joj se ispuni očajničkom zahvalnošću prema tom čoveku koji je i posle svega toga pristajao da ostane s njom. Ona ga pogleda u oči pa povika:

- Neka se celog života vučem ulicama kao kučka ako se ikad ponovo usudim da se pokazujem u takvom stanju.

Pomalo smirena rukom koja joj je milovala ramena, ona nastavi:

- Utoliko bolje što više ne mogu da se vratim u prokleti Terhanov lokal.

Neću više morati da pijem, niti da oblačim ove krpe koje mi truju krv.

Ona s mržnjom pokaza ciganski kostim koji se povlačio pored kreveta.

Onda se postide pomislivši na Fedora koji mora da ga je tako bacio pošto ju je svukao.

„ *Neko drugi je mogao da me ima,*“ pomisli ona, „ *a ja se čak ne bih ni sećala.*“

Ona zajeca i baci se Stefanu na grudi:

- Ne ostavljaj me nikad. Ti ne možeš znati...

Kako je bio opsednut Rizinovom smrću, pisac pomisli da ona cilja na samoubistvo pa nervozno poče da drhti.

- Preklinjem te, preklinjem te - šaputao je on.

- Da, da, u pravu si, oprosti mi, neću to više činiti. Ja ti, siroti moj dragane, s mojim histeričnim krizama činim život odvratnim. Ali sa tim je gotovo, sasvim gotovo. Videćeš kako ću biti mirna i nežna i misliću samo na tebe.

Ona održa reč. Moglo bi se reći da je to što je ponovo oblačila jednobojne haljine koje je nosila u pansionu Mezire oživelo onu mirnu i čistu Elenu koja je s blagim autoritetom upravljala životom Natalije Borisovne. Ona je naterala Stefana da izbroji novac koji poseduje, i izračunala da od toga mogu živeti desetak dana, i uticala na njega da umereno troši dok ona ne nađe posao koji nije poput onog u *Samovaru*.

Stefan se rado povinova tom njenom zahtevu koji se ticao samo spoljašnjeg vida njegovog života. Više nije bilo neprospavanih noći ni naglih nervnih skokova. Sad su dosta rano legali i njihova tela su se nalazila sa zdravom radošću i takvom snagom koju do sada još nisu bili upoznali.

To je ispunjavalo njihove dane blagim čulnim ukusom. Provodili su vreme po vašarima koji su padali u to doba. Od trga Barbes do trga Kliši redale su se čudnovate barake koje su očaravale Stefana. Maske u koje se gađalo na vašarištu bile su mu prijatelji. S poštovanjem je slušao magijske reči ukrotitelja.

Tako su proveli nedelju dana bez trzavica, kao oprezni građanski ljubavnici. Ali ni jednome ni drugome nije palo na pamet da mogu da napuste *Pigal*. Stefan je još osećao potrebu, kao za nekom drogom koje se nije potpuno zasitio, za hladnom svetlošću bez radosti, za lascivnim ritmom, za dramatičnim licima koja su se svake večeri pojavljivala iz senki leta koje je protkalo. A Elena nije čak ni pomišljala na to da pomoli lice u nekoim drugom kvartu sam ovoga u kome joj se činilo da je svaki čas njenih noći zauvek upisan.

Međutim, njihov novac se trošio i mlada žena poče da traži posao tamo gde nije morala da pije. Našla ga je u *Jesetri*. Mali restoran je tako dobro poslovao da je vlasnik bio iznajmio jednu salu koja se nalazila pored njegove, porušio je pregradni zid i umesto da, kao do sada, otvara lokal u zoru za Cigane, hteo je da radi cele noći i da prima i goste sa strane.

On s poštovanjem zatraži od Elene da dođe da peva kod njega. Kako bi bila jedina na tom poslu, mogao bi je pristojno plaćati. Nije bilo ni reči o procentima, flašama ni ciganskom kostimu. Elena rado prihvati pristojno mesto koje joj je ponudio ovaj dobar čovek koji se časno mučio sa porodicom i kad koga su svi Rusi sa *Pigala* nailazili na dobar prijem i na kredit.

Jednostavni dani opet počeše da teknu. Elena je lako uspevala da napusti

Jesetru u vreme kad dolaze Cigani (tada je bilo suviše pevanja) i, nežno, odvodila Stefana u njihovu sobu.

Jednog jutra se Heridze pope kod njih. Stari princ je imao onaj uobičajeni cinizam u uglovima usana, ali je neki neobičan izraz

ublažavao njegove tako tvrde i hladne oči pa se činilo da može, poput orlova, da gleda u sunce bez žmirkanja.

- Mali moji, danas treba da ustanete ranije. Zako slavi rođendan i vi dolazite na ručak kod nje. To je velika čast za vas. Doći će Vera, Olga i Fedor (on progundā neku psovku); na žalost ovaj idiot se zacopao u svoju veliku špansku kobilu koju sam takođe morao da zamolim da dođe. Tim gore po njega, on će se baviti njome.

Heridze je imao, u jednom hotelu u lici Pigal, sobu koja je otprilike bila kao Elenina, ali joj se učini mnogo prostranijom. To je bilo stoga što se u njoj nalazio samo jedan dečji krevetac i nameštaj za njen uzrast.

Dušek na kome je spavao Heridze bio je savijen u jednom uglu i prekriven nekom persijskom tkaninom. Sam ogromnog revolvera koji je visio na vratima, nigde se nije mogao raspoznati trag njegovog prisustva. Soba je bila puna jeftinih igračkaka i slikovnica i bila neobično čista. Kako se Elena čudila zbog toga, stari pustolov se radosno nasmeši i reče:

- To je kuća male Zako, nije moja. Ja sam njen posilni. Ali, što se tiče njene nove haljine, vlasnica hotela u ovom času oblači malu.

- Utoliko bolje - uzvratila Elena - moći ću na miru da rasporedim po postelji poklone koje sam donela.

Olga i Vera stigoše u isto vreme. Svaka je takođe nosila poklone koji su ih koštali koliko njihove višednevne zarade. One svečano izljubiše Heridzeu i čestitaše mu kćerkin rođendan. On je primao čestitanje sa lepom i ozbiljnom radošću.

Fedor je stigao mnogo kasnije. Najzad se pojavi, ali tako pretovaren hranom, vinom i igračkama, toliko srdačno zagrlila starog princa, da mu on oprostila što je doveo svoju ljubavnicu. Fedor je bio vrlo zaljubljen u ovu igračicu tanga, visoku i širokih kukova.

Kelner iz hotela dogura u sobu sto sa sedam prilbora za jelo, i sa puno cveća. Kako je Stefan hteo da sedne, Heridze mu reče pola u zbilji pola u šali:

- Ti si stvarno rasejan, jadni književnice, što hoćeš da zauzmeš mesto pre domaćice. Neka ti majka ...

On ne dovršila svoju strašnu omiljenu psovku i okrete se, postideno, ka vratima. Na pragu je stajala jedna devojčica od šest godina, visoka i snažna.

Njene velike žudne oči prošetale se po gostima i zaustaviše se na igračkama koje su bile poredane po krevetu. Zatim potrča da se poljubi sa Olgom i Verom koje je poznavala, pozdravi ostale brzim, ali savršenim, naklonom, pa pođe da uzme igračke.

- Veoma je lepa - reče iskreno Stefan.

- A kako igra, a kako peva, da samo znaš, iako joj to niko nije pokazivao - promrmlja Heridze koji ju je pratio zaljubljenim pogledom. - Ćak se i bojim zbog toga. Njena devojčura majka je bila Ciganka. Hajde, moja prijateljice Zako - nastavi on kad je mala završila razgledanje igračaka - ne misliš li da je vreme da sednemo za sto.

U razgovoru s njom služio se učtivošću i elegancijom u tonu što je izgledalo nespojivo s njegovim promuklim i brundavim glasom. I taj stari divlji čovek koji je proveo život u ratovanju, u pljački, u besnim orgijama i kocki, koji se svakog jutra vraćao podnapit, umeo je da nauči svoju kćerku najpravilnijem i najotmenijem držanju.

- Moj otac - pričao je ponekad Heridze Veri - moj otac čije su poslednje reči bile, pošto je naša guvernanta Francuskinja ogrnula, onog dana kad je umro, neki užasni šal od tamnocrvene vune, njegove poslednje reči su bile:

„Crveno vam dobro stoji, gospođice Planten.“

Zako sede na stolicu na koju su bili postavljeni jastučići pa reče:

- Sedite preko puta mene, tata, između Olge i Vere. Ali njega hoću ovamo, pored mene.

Ona je pokazivala Stefana. Za sve vreme ručka, koji je tekao u mirnom i srećnom raspoloženju, njih dvoje su neprekidno razgovarali.

Tog istog dana, oko devet uveče, kad Stefan i Elena pođoše u *San-Susi*, začuše, približavajući se kafeu, neki ritmički zvuk zvončića. Oni se malo požuriše, i pošto su uspeli da se probiju u sredinu velike grupe ljudi koja je stajala u lokalu, ugledaše čoveka u pohabanom sakou i sa drvenom nogom, kako udara u duguljasti doboš.

- Ah! To je kozak sa Urala - reče Stefan. - On zna sve pripovetke Turkestana.

- Nikad ga nisam videla - primeti Elena.

- On dolazi obično kasnije i to tek od pre nekoliko dana. Ali nije donosio instrument.

- Ma ćutite - promrmljaše oko njih nestrpljivi glasovi.

To su bili sami kozaci i Cigani, četvrtastih ramena, tamnopusi, divlji; svi su bili zaneseni u brzi ritam starinskog instrumenta. Ćovek koji je na njemu dobio hitrim i veštima bio je mršav kao divlji pas, i njegov gornji deo tela koji je poćivao na odsećenom kuku, bio je neobićno gibak. Izgledalo je da ųivi istim ųivotom zvućne koųe sa praporcima. Ali glava sa punim usnama bila je slovenska a oći uske, blistave i tajanstvene, azijske.

Melodija koju je izvodio kozak sa drvenom nogom, jednolićna i ćudesa, stvorena za kroćenje zmija i za derviške igre, poticala je takoće iz Azije. Zato su je ovi ųestoki ljudi pratili sa zanosom. I isti zov neizmernih i ogoljenih prostora od onih u kojima su odrasli nagna ih da uzdrhte kad ćovek s tamburinom poće da peva.

To je bila više popevka nego pevanje sa dvema uvek istim notama koje se nisu smenjivale niti odrećeno trajale, vanljudsko jecanje nastalo iz peska, sprųene trave i nemilosrdnog sunca.

Elena i sama oseti da se nešto budi u njoj, nešto dirljivo, neodrećeno i gorko kao stoletno sećanje, slušajući kako podrhtava, bez duše i milosrća, ova tugovanka neke neodrećene animalne ćistote.

Ćovek je dugo pevao. Moųda bi tako ćitave noći nastavio da neka sitna ųenica, obućena kao skromna radnica, koju Stefan i Elena nisu zapazili meću masivnim telima muškaraca, nije došla da kaųe stidljivo na francuskom:

- Hajde da sednemo Griša, ne mogu više da izdrųim.

On joj se nasmeši, okrete tamburin i udari poslednji ton svojom udaraljkom. Prisutni se rasturiše u tišini, pomalo teške glave.

- Griša, prihvatiš jedno piće - upita Stefan.

On veselo potvrdi glavom pa dodade:

- Ovo je moja ųena, jedna dobra ųena: zove se Eliza. Ah ona ne govori ruski, to je prava Francuskinja.

Mlada ųena se nespretno pozdravi i sede do Elene.

- Ali ko te je naućio da tako pevaš - povika Stefan.

Kozak poće da se smeje.

- Otkud ja znam - odgovori. - Te pesme su u vazduhu. A onda, moj otac me je dobio s jednom Baškirkom, tako . . .

Međutim, Eliza je tiho razgovarala sa Elenom, srećna što je u tom ruskom društvu otkrila nekoga ko tako dobro razume njen jezik i govorila je:

- Upoznali smo se na izlasku iz fabrike pre njegovog nesrećnog slučaja.

Zatim, pošto je bio veoma vešt, počeo je da pravi čizme za ovdašnje igrače.

Samo evo, otkako se druži s njima, sasvim se promenio. O, ne provodi se on sa ženama, vrlo je ozbiljan, ne pije, a da me voli, voli me kao što nijedna, moja prijateljica nije voljena. Pouzdan je i veran. Ali je tužan. Često prestaje da radi i počinje negde da zuri, ne znam gde, kao da ničeg nema pred njim, ni ja, niko. To je otkako dolazi ovamo. To mu prija, ali se ja bojim svih tih ljudi sa bodežima i redenicima, bojim se.

- Da- reče zamišljeno Elena - mora da imate stan sa nešto nižim plafonom, koji se dobro zatvara i gleda na dvorište.

- Vrlo je simpatično kod nas - odvrati kozakova žena. - I sasvim uredno, možete mi verovati.

- Koji gleda na dvorište - ponovi Elena gledajući u duguljaste oči čoveka sa tamburinom koga je Stefan ispitivao o baškirskim vračevima.

Zatim je Elena ostala zamišljena do časa kad je neki čovek došao da sedne do nje. To je bio njen stari prijatelj Šuvalov, lekar-šofer. Kad vide da je ispod mantila sveg umrljanog uljem nosio svoje najbolje odelo, ona mu nežno reče:

- Baš ste lepi, Maksime ... U kakvu čast?

- To je čudna priča - reče Šuvalov. - Zamislite da sam prekuče ujutru uzeo mušteriju koja je izlazila iz kafane *Palermo*, na dva koraka odavde, i činilo mi se da sam ga već negde sreo. Bilo je svanulo, tako da smo se prepoznali kad mi je plaćao. To je jedan dosta poznati francuski hirurg koji je za vreme rata bio u Rusiji, a koga sam vodio kad sam obilazio ambulante na frontu.

Večeras sam bio kod njega na večeri. Bile su samo kolege. Dopalo mi se što se sve vreme govorilo o medicini.

On malo promisli kao da hoće tačno da odmeri svoje utiske.

- Ali, čudno je to - nastavi on - osećam se bolje u ovom bistrrou nego tamo, a kad sam uključio moj stari taksi, zapevao sam. Reći ću

vam ...

Šuvalov naglo učuta i zgrabi Elenu za ruku.

- Pogledajte, pogledajte - mrmljao je on - ne varam se ...

Pokazivao je neku jadnu priliku nesigurna koraka koja je izbijala iza ugla ulice *Pigal* i koja je nosila paket novina ispod ruke.

Mlada žena poče da drhti,

- Vasjin otac - reče ona.

- Nestao je iz pansiona pre skoro dva meseca - reče Šuvalov. - U poslednje vreme više nije silazio, ali se ponekad u celoj kući čulo kako cvili kao pas. Mislim da je mnogo pio.

Stari čovek uđe u kafe.

- Ne zovite ga, za ime boga - prošaputa Elena.

Aleksej Dmitrič nije nosio lažnu kragnu. Iz njegove bezbojne košulje izvirivao je vrat sa otečenim tamnim venama. Oči su mu suzile. On dođe do šanka, zatraži čašu prostog crnog vina, ali mu je ruka toliko drhtala da je teško uhvati. Zatim obiđe lokal nudeći ruske novine koje je nosio sa sobom.

To su bile sinoćne novine. Zbog toga se beskrajno izvinjavao kao da mu je u čitavom životu ostala ta krajnja savest novinara.

On prođe ispred Šuvalova i Elene ne prepoznavši ih.

Mlada žena ga je pratila hipnotisanim pogledom dok nije nestao. Sve je to ona učinila. I da bi postigla, šta? Njen pogled skrenu ka Stefanu. On je na hiljade milja od nje učio baškirske čini.

- A ipak - reče za sebe Elena, sa užasnutom sigurnošću - kad bih ponovo počinjala, ne bih drugačije postupila.

Stiže i Fedor, sa svojom ljubavnicom Španjolkom.

- Tako je prijatno ovog meseca - povika on istežući svoje strašne mišiće. -

Toplo je kao na Kavkazu.

Elena ga zavidljivo pogleda. On je u prvo vreme svakako patio zbog novog života, ali evo kako mu se savršeno prilagodio. Igrao je, pio, vodio ljubav, snaga mu je bila čuvena po *Pigalu*, nije bio ni preterano uslužan, ni potkupljiv. Njegov kostim su nosile generacije i generacije njegovog zavičaja.

Noći su bile tople kao put njegove ljubavnice... Šta mu je još nedostajalo?

- Gle - reče iznenadno Fedor - to je prvi put da vidim starog princa sa kćerkom u ovo doba.

Heridze je stvarno dolazio prema terasi *San-Susija*, držeći žako za ruku.

Kad je ugledao Stefana, on povika:

- Zaslužuješ da ti razbijem glavu, prokleti čarobnjače. Tvoja je greška što večeras ne mogu da smestim u postelju ovog malog đavola. Rekla mi je da si za vreme ručka počeo da joj pričaš neku priču i ona ne može da zaspi pre nego što sazna kraj. Danas joj je rođendan pa sam morao da popustim. Hajde, obavi to, vrećo za čuda, i ne odugovlači, nisi plaćen po broju redaka.

Stefan uze devojčicu u krilo i počeo tiho da joj priča priču. Oko njih se nastavi razgovor, kome su buka vozila i galama prolaznika kojih je bila puna ulica *Pigal* davali ritam. Odjedared se začu živi razgovor između pisca i žako.

- Mali pastir je došao - pripovedao je Stefan - u šumu koja je pripadala naj ačem čoveku na svetu.

- Jačem od tate - upite dete.

- Deset puta, hiljadu puta jačem.

- Ali to nije moguće - povika žako - čemu te lagarije?

Svi prisutni Rusi se nasmejaše.

- Šta kaže mala - upita Fedora njegova ljubavnica.

On joj prevede. Tada Španjolka, koja je mrzela Heridzea, upita:

- Da li i ti tako misliš?

- Nije reč o tome - reče Fedor sležući ramenima. - Lepo je što dete ima poverenje u oca.

- Da li ja mogu da imam poverenje u tebe - upita nežno igračica.

Heridze je čuo ovaj razgovor i njegove obrve, isto tako sive i zamršene kao krzno njegove stare šubare, sastavile su se.

- Daj ruku - reče on naglo Fedoru. - Videćemo ko će od nas dvojice prvi izviti pesnicu.

Mladi čovek je oklevao. Voleo je i suviše poštovao Heridzea da bi se upuštao u tu igru. Međutim, oči njegove ljubavnice nisu silazile s njega.

- Ma ostavite, prinče - reče on poluglasno.

I Heridze je za trenutak počeo da okleva. U Fedorovom glasu je bilo neke čudne mešavine nežnosti i upozorenja.

Ali pogled starog pustolova se srete sa pogledom male žako, neobično pažljivim i ozbiljnim.

- Pa dobro, ti čekaš svetog duha - povika on Fedoru. Ovaj, uzdišući, prihvati ruku koju mu je Heridze pružao. U tom dodiru obojica osetiše da su bili dostojni protivnici jedan drugome i, nekoliko časaka, njihove se ruke ne pomeriše ni za crtu.

Ubrzo, ipak, Fedor shvati da će pobediti. Ne bi mogao reći od čega dolazi ta sigurnost, ali ona je bila u svim njegovim nervima, u svim venama.

U isti mah, on ugleda kako se rađa, oštra i brza, nesvesna molba na licu starog princa, i neka samilost steže Fedorovo srce. Znao je da, u toku svog života, pustolov kame se divio zbog njegove rasnosti, zbog godina i strašne hrabrosti, nikad nije doživeo poraz u borbi. I sad je trebalo da mu nanese uvredu, on, koji je imao dvostruko manje godina?

On malo skrete pogled ka svojoj ljubavnici, ali se ona hladno osmehivala, i Fedor shvati da ga ona prezire što vidi da je tako spor na delu. On zatvori oči i, kao što dželat ubija, savi Heridzeovu ruku.

Neko tamno rumenilo pojavi se na obrazima starog princa. On muklo reče:

- U ovaj ruci nalaze se dva metka.

Zatim, ne usuđujući se da pogleda u ćerku, povika:

- Hoću revanš. Dođi ovamo da te bacim na zemlju.

Bio je odgurnuo sto i stao nasred kafea.

- Nisi pri čistoj svesti prinče - reče Fedor. - Zar je ovde mesto za tako nešto?

- Bojiš se borbe, Španjolkina papučo - podsmehnu se Heridze.

Mladi čovek se već beše stvorio pored njega.

Dohvatiše se okruženi žudnom i ćutljivom gomilom. Njihova snaga bila je čuvena na *Pigalu*.

Purpurna tunika protiv crne tunike! Oba muškarca su bila tako brza i tako su se izmašali u pokretu da su se jedino mogli razlikovati po boji kostima. Heridze je bio za pola glave viši od Fedora, imao je šira ramena, bio je teži i okretniji, ali Aškeljani je imao, pored mladosti, čudnog demona koji ga je obuzimao kad je uskakao na konja ili igrao *lezgiriku*. To je bilo kao da ga pokreće neki dvojnik, koga nije bio svestan, i koga nije kontrolisao. Kad oseti snagu tog strašnog

saučesnika kako podržava njegovu snagu, on se odupre o pete, obuhvati rukama Heridzea oko slabina i podiže ga s nekom vrstom ropca.

Kozak s drvenom nogom ustade kao u zanosu i tamburin poče da odzvanja pod njegovim prstima u divljačkom ritmu. Ali glasnije od baškinske pesme odjeknu očajnički povik male žako, koja ništa nije shvatala:

- Pa udri ga najzad, tata, udri ga!

Onda Heridze dogradi Fedora za grlo i steže. On je izgledao tako ubojički da hromi kozak zakorači unazad na svojoj štaci, urlajući Fedoru:

- Imaš bodež, glupače!

Mladi čovek ga nesvesno poslušao. On izvadi bodež koji mu je bio za pojasom i zari ga Heridzeu u rame.

žestina šoka ih razdvoji. Prođe nekoliko trenutaka dok je Fedor tupo gledao svoj vlažni bodež, i niko se ne usudi da se pomeri.

Heridze se lako zatetura, priđe jednom stolu oslanjajući se na njega i jednim pokretom odbi pomoć.

- To sam i zaslužio - reče kao za sebe. - I imam sreće. Žutokljunac ne ume da udara.

On se isprsi, iskrivi se u licu i htjede da otkopča okovratnik svoje tunike, ali njegova desna ruka ga nikako nije slušala.

- Pa pomozite mi, kokoši pokisle - povika on.

Skidoše mu tuniku. Ispod nje je bio nag, grudi su mu bile išarane ožiljcima i posekotinama, ravne i čvrste na ogromnim kostima.

- Brzo, peškiri na ranu - reče on. - I dobro ugurajte, ne bojte se. . . Tako . . .

Zatim, obuzet iznenadnim besom, povika na Fedora:

- Ti si dakle glup kao što si i nespretan? Beži! Hoćeš da ideš u zatvor, a!

prinče sa Kavkaza.

Fedor uzdrhta, ispusti bodež, potrča ka vratima.

Već je bilo kasno. Policajci naiđoše i zvižduci su zbunjivali prolaznike.

- Mnogo ih je - reče Heridze sedajući nanovo - ali hoću to da gledam.

Momak je moje krvi.

Fedor se beše povukao do zida i nikada ga oni boji su ga poznavali ne videše tako lepog. U purpurnom kostimu, lica kao izvajanog nekom animalnom napetošću, ličio je na biće koje dolazi iz divljine. Onda se neočekivano baci ka uniformama koje su mu se približavale. Pesnice, glava, kolena, sve mu je služilo kao oružje.

- Pokvarenjače, pokvarenjače, zašto si mi ozledio ruku - gundao je Heridze. - Nas dvojica bismo se obračunali s njima.

Najzad Fedor pokleknu. Dok su iznosili policajce prelomljenih rebara, staviše mu lisice. Kad začu škljocanje koje mu je blokiralo šake, on nape ruke i Heridzeu se učini da vidi pobednički plamen u njegovim sjajnim očima.

Stari pustolov, koji se razumeo u bežanja kao i u bitke, htjede da prekine taj napor uhapšenog Fedora, za sada nekoristan. Siguran da će ga samo Rusi razumeti, on povika Šuvalovu, ali okrenut prema Aškeljaniju:

- Maksime, upali kola i parkiraj se s druge strane ulice, tamo gde ima manje sveta.

Fedor spusti ruke i izađe bez opiranja, praćen gomilom radoznalaca.

Policajci su ga ovlaš držali, sigurni u njegovu nemoć. On tako pređe, što je mogao sporije, pedesetak metara.

Tada prikupi svu svoju snagu i, kratkim i snažnim zamahom, raširi ruke.

Lanac lisica se prekide, policajci oboreni pesnicama na kojima je bio ostatak čelika od lanca valjali su se po pločniku, a Fedor podvriskujući kao *džigit*, uskoči u Šuvalovljev taksu. Kola nestadoše u mračnim ulicama.

Za to vreme, Heridze je milovao žako po kosi, govoreći:

- Eto kuda vode priče tvog prijatelja s naočarima.

VIII

Sutradan uhapsiše Šuvalova. Ali on je tvrdio da je tako postupio pod pratnjom smrti i kako u prošlosti nije napravio nikakav prekršaj, a kako je jedan poznati francuski hirurg garantovao za njega, ova afera stajala ga je samo vozačke dozvole. Tako je on nestao sa *Pigala*.

Što se tiče Fedora, čulo se, nekoliko nedelja kasnije, da je dospeo u Afriku i angažovao se u konjici Legije stranaca. Od njega je ostala samo legenda o lepoti i snazi.

Dođe septembar.

Elena i Stefan su i dalje živeli jednolično i oprezno. Svađa u *San-Susiju* ih je bila zbližila, jer su oni nejasno tražili jedno kod drugoga utočište od čudesnih varvarskih sila koje im, osećali su to maglovito, prete. Elena je bila nežna, mirna i, kako je živela samo za Stefana, srećna.

Krajem meseca, pisac, kao i obično, kupi novine od Alekseja Dmitriča koji je svake večeri prolazio pored one koju je njegov sin voleo, ne prepoznajući je. Kad je otvorio list, Stefanu kao da se zavrte u glavi. Jedan oglas je, velikim slovima, najavljivao da je njegova knjiga upravo izašla iz štampe.

„Šta, već *toliko dana!*“ pomisli Stefan zaprepašćeno.

Njemu ništa nije bolje određivalo vreme od transformacije rukopisa u štampano delo. Za njega je to bilo kao čitav jedan život.

Cele noći je grozničavo razmišljao. Kako izgleda ta knjiga za koju, prvi put u životu, nije vršio korekturu? Da li su imena lica bila štampana kako treba? A retke reči, teške, značajne? magijske reči?

Sutradan, vrlo rano, on reče Eleni:

- Izdavač je svakako poslao knjige na moj stan. Idem po njih.

Ona oseti neku zebnju. Nikad se nije odvajala od njega tokom dana, pa čak i noću, znala je da je uvek u blizini, u nekom kafeu *Pigala*. Taj park Monsuri bio joj je nepoznat po boji i obliku kao neko izgubljeno ostrvo...

Skrušeno upita:

- Nećeš da idem s tobom?

- Ne, ne - povika on grubo - treba da budem sam.

Tada ona ugleda na Stefanovom licu onaj tvrdi izraz, zakopčan u sebe, koji je samo jednom videla i koji je izazvao njen prvi bes protiv

njega. Ah sada je bila tako podčinjena, tako se bojala, da saže glavu i poče da preklinje:

- Vрати se brzo, Stefane, mali moj, bez tebe mi nema života.

- Pa prirodno, prirodno. žuriću se. Suviše želim da ti pokažem svoju knjigu.

Ovo uveravanje smiri Elenu. Ona pogodi da ništa toliko ne može da ga dovede k njoj kao ta knjiga. Pa ipak, ona ostade dugo, u spavaćici, na pragu svoje sobe slušajući bat koraka svog ljubavnika.

- Pa dobro, može da kaže ko šta hoće, ali, što jeste jeste - povika gospođa Kuvrar kad je ugledala Stefana kako ulazi u njenu nastojničku ložu. - Odakle izlazite? Pa to lice kao iz groba! Srećom što dolazite kad se plaća kirija, jer, gospođa koja vam izdaje stan počela je da se brine... Ja sam mislila da odem u parišku mrtvačnicu.

- Gospođo Kuvrar, gospođo Kuvrar! Kako sam srećan što vas opet vidim. Oprostite mi, trebalo je da vam pišem sa *Pigala*.

- Odakle?

- Ništa. .. Reći ću vam. Vi svakako imate nešto za mene. Ah! taj paket, da, da, iz Berlina. Ovaj, ovaj! Ah! izgubio sam ključ, dajte mi svoj. Da, da, kasnije ću vam objasniti.

On se pope u stan živo kao neki mladić, izgulivši prste od kanapa kojim je paket bio uvezan, ali, na vratima svog radnog kabineta, zastade sav uznemiren.

Dočekao ga je neki čudini drhtaj, nešto neopipljivo i teško, kao i neki glas u isti mah živ i mrtav. On podiže pogled. Tajni čuvari njegovog boravišta žalili su se zbog suviše duge usamljenosti, duhovi koji su treperili na konopcu koji se njihao, duž njegove sobe; zlatni novčić, riblji skelet, parče granate u obliku rovčice koji mu je Irtiš doneo . . .

Stefan duboko uzdahnu. Treba ponovo da napusti ovo skrovište, da se vrati tamo, gore, prema međusobno ispresecanim ulicama, strmim i bučnim, u taj svet koji mu se, odvojen beskrajnom veličinom Pariza, iznenadno učini kao neka blistava pećina po kojoj se kreću veliki krupni cvetovi.

Pa ipak, ni za trenutak nije pomišljao na to da se ne vrati Eleni. Ona je bila u svojoj sobi, čekala ga je, i trebalo je da u vezi s njom položi račune Irtišu.

Stefan tada poče da lista svoju knjigu i ona mu se učini sasvim nova. Oko jednog sata, kako još nije bio završio sa čitanjem, gospođa Kuvrar donese šunku, sir i voće. On je zadržao da mu pogleda u karte. Zatim ruča s takvim zadovoljstvom kakvo već davno nije osetio. Sve mu je u tom stanu toliko prijalo.

On nastavi da čita. Kad je završio nejasno se sećao da treba da pođe na dug i težak put.

„*Da, da, ici na Orleansku kapiju, promeniti pravac na Barbese i sici na Pigal*“, ponavljao je, rasejano, uputstva službenika metroa.

Zatim siđe, vrati ključeve nastojnici. Pošto ga je pitala kad se vraća, Stefan veoma tužno odgovori:

- Ne znam, gospodo Kuvrar, uveravam vas da to ne zavisi od mene.

Napolju je lagano padao jesenji sumrak i tek otkrivao svoju ljupkost.

„*Imam vremena*“, pomisli Stefan kad je video još svetlo nebo, iznenađen da jedan dan može imati, u ovom kraju, toliko sati dok je na *Pigalu* bio tako kratak. I on se uputi u park Monsuri.

Ovaj sirotinjski park je bio skoro pust, ali je Stefanu prijala samoća. Šta bi mogao reći Emilu i ostaloj deci da su mu tražila da im priča priče! One priče koje je donosio iz noćnog grada nisu nikako bile za sićušna već radnička lica.

Hodao je pognute glave, kroz aleje, bez prepreka, kad začu ruski govor.

Na jednoj klupi sedeli su neki stariji muškarac i dosta mlada žena. On je imao lepo misaono lice i dugu kovrdžavu kosu. Ona, u svom pomalo konjskom profilu, tragove teškog umora. Stefan sede pored njih. Oni ga ravnodušno pogledaše pa zatim, sigurni u tajnu koju strancima pruža služenje njihovim jezikom, nastaviše razgovor.

Stari gospodin je bio aristokrata, mlada žena iz dobre intelektualne buržoazije. On je radio u banci na prevođenju engleskih hitnih pisama. Žena je davala časove klavira.

- Ne mogu više da izdržim - govorila je. - Treba da trčim u istom danu sa Terna na Bastilju, sa Bastilje u Neji, i da se vraćam kući u So. Još kad bi me svuda ponudili čajem, to bi me okrepilo.

- A šta radi vaš Aljoša, za to vreme - upita stari gospodin.

Iznureni profil neočekivano zablista.

- On je polupansionar u Lakanalu - odgovori mlada žena - već je u sedmom razredu, dobro uči i snažan je.

- Deca su, za nas, sreća - reče stari čovek. - Ona se tako lako prilagođavaju. Tada smo i mi manje bez korena. Moj unuk je takođe dobar đak. On i zaslužuje dvadeset franaka koje mu mesečno dajem.

- Dvadeset franaka - povika njegova sagovornica, pljesnuvši rukama sa zavišću - toliko para!

Zvižduk voza iz predgrađa nagna je da potrči ka stanici. Stari gospodin je isprati.

Stefan ostade još neko vreme na klupi. Ništa nije mislio, ali kad ustade on pođe ka svom stanu. Negde na vrhu jedne visoke, visoke planine, na zažarenim padinama, zvala ga je neka senka. Ali, ona više nije mogla da utiče na Stefana.

U isto vreme Elena otvori vrata svoje sobe, kao što je to toliko puta učinila u toku dana, i naže se nad mračne stepenice. Stepenci su škripali pod muškim korakom. I mada je znala da to nije Stefanov korak, koji se pomalo mlitavo vuče, ona sačeka, sa ludom i tvrdoglavom nadom u srcu, da vidi nije li to ipak on.

Ali koraci se zadržase na spratu niže. Elena začu lenji ženski glas:

- Uđi ali ne otvaraj prozor, još sam suviše mamurna za dnevnu svetlost.

Elena se vrati u postelju. Otkako je Stefan otišao, ustajala je samo za te izlaske na stepenište. Ona uze ruske novine koje je pisac bio ostavio i po stoti put pročita oglas:

„Tek izašlo iz štampe: Tri dečaka, od Stefana Morskog, izdavač Grjabin, Berlin.

U prodaji po svim ruskim knjižarama u Parizu.”

Ali ona je loše povezivala u sebi svog ljubavnika i pisca čiju su knjigu najavljivali. Taj poznati čovek, javna ličnost, tako reći zvanično lice, šta je imao zajedničko sa Stefanom odsutna pogleda i nespretnih pokreta? Ali šta radi? Šta? Evo kako senka već osvaja uličicu.

Elena zabrani sebi da misli na uzrok svog strahovanja, onog koje ju je obuzelo čim je videla Stefana kako izlazi iz sobe i koje je, od tada, nije napuštalo. Nije trebalo, nije trebalo pomišljati na tako nešto ih se, onda, odmah baciti na pločnik, zatvorenih očiju.

Elena opet uze novine. Ali, znala je već od reči do reči sve članke i oglase.

Ona poče da čita male oglase. Kao i obično, na početku su se nalazili oni koji su sadržavali očajničke apele.

„Aleksandar Sergejevič Martinov moli sve one koji mogu da mu nešto jave u vezi njegove supruge Katarine Andrejevne, s kojom se rastao juna, 1920. u Rostovu, da se jave preko lista.“

„Rastavljena maja 1919. od svoje dece Pavla i Marije, koja sada imaju deset i osam godina, preklinjem emigrante koji su proveli tu godinu i sledeće u Kijevu da mi daju obaveštenja koja mogu imati o njima. Ana Ivanovna Rabitina.“

Takvih oglasa je bilo pola kolone. Krici bola i strepnje, koji su dolazili iz Bukurešta, Beograda, Madrida, Londona, a takođe i iz Tunisa, iz Indije, štampani sitnim slovima, da bi bili jeftiniji, defilovali su pred Eleninim očima.

Ali, pošto ih je svakog dana viđala, ona je bila navikla na te signale koje su uzajamno slala širom sveta tolika lica razbacana revolucijom i obično je ostajala ravnodušna na njih. Te večeri se, ipak, potresla.

„Ako se ne vrati,“ reče za sebe odjedared Elena sa užasom, *„ja ću biti kao svi ovi ljudi jer ne znam čak ni njegovu adresu.“*

Ona skoči sa kreveta. Sada više nije mogla da čeka sa tom zebnjom koju je osetila u sebi. Treba da izađe, da se rasonodi.

Obišla je svaki kafe i sve restorane gde se skupljaju Rusi s *Pigala*. Išla je od jednog do drugog, kao da je neko goni, ali smejući se vrlo glasno. Onda bi iznenadno požurila ka svom hotelu, pitala jesu li videli Stefana i, pošto je uvek dobijala odrečan odgovor, vraćala se za sto koji je ostavila da bi ubrzo prešla za drugi. Tako joj dođe vreme za posao.

Čitave noći, obuzimala ju je ista grozničavost. Tek što bi otpevala jednu romansu trčala bi u *San-Susi* ne pitajući nikoga, istražujući pogledom terasu i unutrašnjost kafea.

U zoru, Elena se ne vrati u svoju sobu kao što je to redovno činila otkako je napustila *Samovar*. Bojala se svoje sobe, koja joj je, još sinoć, izgledala tako topla i draga.

I Cigani stigoše a Elena se napi s njima i Vera morade da je odvede, jer je histerično jecala, rušila se na sto i vikala:

- Vратиće se, reci mi. Vратиće se.

Od tada Elena zapade u delirijum. Drugačije se nije mogao nazvati njen način života. Nije prestajala da pije. Čak i u snu je to pratilo. Tek što bi se probudila, pružala je ruku ka flaši votke koja joj je stajala kraj uzglavlja.

Jedino je tako mogla da održava vezu sa svojim halucinantnim noćima. I sve dok je ne bi odneli u njenu sobu, samo je pila, smejala se do grčevitosti, plakala do gušenja, i pevala je i svađala se, i kajala se, i opet grdila i pevala i pila.

Ništa nije moglo da je zadrži u ovom mahnitom kovitlacu, ni Verine molbe, ni ustručavajuća prebacivanja vlasnika *Jesetre*, pa čak ni prezir blizak odvratnosti kakvim su se ophodili prema njoj u njenom hotelu. Jedino se starala da ima piće. Ali za to je bio potreban novac. Svoj novac je brzo potrošila, kao i akontacije koje je uspela da dobije. Pozajmljivala je od Vere, prodala sve svoje haljine i morala je opet da nosi cigansku odeću.

Sve što je iz toga izvukla bilo je dovoljno samo za nekoliko noći.

Tada se obrati muškarcima koji su dolazili u restoran. Dopuštala je da je miluju i grle za flašu pića. Ali čim bi postigla ono što je htela, vikala bi, galamila i prostački psovala.

Uskoro morade da napusti *Jesetru*.

Zbog lepote koja se još zadržala, zbog glasa koji je svakim danom postajao sve pogubniji, sve darežljiviji, naročito zbog njene sposobnosti da navodi goste da piju, ona lako nađe posao u drugom noćnom lokaluu. Tamo ostade samo kratko, pošto je bila ugrizla nekoga za koga joj se učinilo da liči na Stefana.

Ovoga puta, trebalo joj je nekoliko dana da nađe posao. Ona ih provede u *San-Susiju* gde je još imala nešto kredita. Tu sreće i Šuvalova.

- Ah! ah! Maksime, *Pigal* te nikako ne pušta - povika ona - ipak, ti više nemaš šta da radiš, šoferu bez taksija.

Ona i ne sasluša neodređeni izgovor koji joj on daje pa nastavi:

- Ti možeš da me častiš pićem?

- Ako vi to zaista hoćete, mogu.

- Ako to hoću! Kako si ti učtiv i idiot. Pa ti si veoma bogat, ti vadiš novčanice, novčanice (ona nastavi tiše), ti možda rasturaš lažni novac. Ne? Pa dobro! Poznajem nekog malog ko tako živi, tamo u

uglu. Svakako ću se povezati s njim. Dosta mi je usamljenosti. Časti me još jednom čašom.

Elena ponovo vide Šuvalova sutradan i narednih večeri u *San-Susiju*.

Malo se začudi zbog te neshvatljive revnosti, jer je on, izgleda, dolazio samo da razgovara s njom, nije pio, i odlazio je posle jednoga ili dva časa razgovora. Ah ona ga ništa nije pitala. Nisu je zanimali motivi njegovog dolaženja, pošto joj je omogućavao da pije!

Jedne večeri Šuvalov je upita:

- Još uvek ste bez novosti od Stefana?

Elena, koja je pevušila, naglo se zaustavi. To ime nisu nikada izgovarali među sobom.

- Ti znaš nešto - promrmlja ona ščepavši ga za ruke.

- Ma ne, ma ne, ja sam kao i vi. Nisam ga poznavao dok nije došao ovamo. Ali sreo sam Irtiša koji je na nekoliko nedelja u Parizu. I ako hoćete da ga vidite ...

- A! a! razumem - reče polako Elena. - Ne, moj Maksimuška, ni njega, a sada ni tebe.

Uzdrhtala od iznenadnog besa, ona povika:

- Odlazi, ih ću da ti razbijem ovu čašu o glavu, špijune, špijune!

Posle kratkog vremena pevala je u nekom drugom ruskom lokalnu.

Prve večeri, beše pozvana za sto nekog meleza koji je govorio francuski pomešan sa američkim slengom. Čovek je već bio pijan kad Elena dođe da sedne kraj njega. Do jutra se pred njima našlo desetak praznih flaša. Kad dođe vreme plaćanja, melez izvadi novčanik, pogleda ga glupo i opsova.

- Pokraden sam - reče on. - Imao sam pet hiljada franaka kad sam ovamo stigao. To je ona učinila.

Elena se sa glavom koja se klatila, smejala tom smeđem prstu koji se kao crv micao ispred njenog lica. Međutim, čovek je uporno ponavljao:

- Pretresite je, pretresite je.

Zatim, ne slušajući protestovanje sveg personala i vide da ne diraju Elenu, on istrča na ulicu i pozva policajca.

Vlasnik lokala priđe mladoj ženi pa joj reče:

- Treba da idete u policijsku stanicu, mila moja, ali ne bojite se pošto ništa niste učinili.

Elena, koja još uvek nije shvatala šta se hoće od nje, pođe poslušno do garderobe. Tamo ugleda čuvara reda i pođe natrag posrćući.

- Šta, šta - vikala je - ne dirajte me!

Lice joj je bilo izobličeno od pijanstva, nespavanja i od straha, ali policajac je bio navikao da gleda slična lica svake noći.

- Hajde, bez priče, bez gužve - reče on. - Napred.

- Pa ja ništa nisam učinila ... ja nisam ...

- To se mene ne tiče. Hajde.

On je uhvati za ruku. Taj grubi dodir, miris uniforme natopljene kišom, oduzeše Eleni svaku misao i osećaj. Ona se prepusti da je vuku kao paket.

Ispred policijske stanice u ulici Rošešuar, policajac potraži očima čoveka koji mu se obratio. Ali mulat beše nestao.

- Čudan tip - progundā policajac.

On pogleda za časak Elenu oklevajući.

Ali ona je izgledala tako otupelo. Bilo bi bolje, čak i da je nevina, ne ostavljati je na ulici u takvom stanju.

Elena se pope uz stepenice, uđe u jednu prostoriju turobno osvetljenu, vide druge muškarce u uniformi koji su izgledali sumorno i umorno, koji su je jedva gledali, pođe za jednim od njih, siđe niz stepenice i odjedared se nađe u nekom polumraku, usred neke neodređene gužve. Tek tada njeni nervi reagovaše, i ona prodorno viknu.

- Još jedna koja ima vizije - podsmehnu se neko.

- Pa šta je to najzad, gde sam ja - upita Elena na ruskom.

- Evo je, sad govori javanski - primeti neki drugi glas.

To je bio tako promukao glas, tako pijanački, da se mlada žetna uplaši.

Ona nikad ne saznade koliko vremena je ostala da stoji, nepomično, bojeći se da se pomakne. Ipak, kako su je zaboravljali, telo joj se opusti, kolena pokleknuše i ona se polako sruči na pod. Bio je lepljiv ali Elena nemade snage da ustane.

Iz nekog ugla čulo se glasno hrkanje. Blizu nje, ljudi su tiho razgovarali.

Ona mahinalno pokuša da prati njihov razgovor, ali ne uspe zbog šatrovačkog govora kojim su se služili. Nešto dlakavo i brzo presavi

joj noge.

Jutro sporo svanu. Elena je cvokotala u vlažnoj odeći. Sasvim se otreznila, ali umor, strah i užas delovali su isto toliko snažno kao i piće i Elena nije uspevala da shvati zbog čega se ovde nalazi. Odjedared joj pade na pamet da je neko hteo da je kazni zbog njenog uobičajenog lošeg ponašanja, da za to postoje zakoni, da je u zatvoru na više godina.

„*Ali sudi se, sudi se,*“ pomisli ona, „*a meni nije bilo suđenje.*“

Nadvladavši gađenje, ona upita, drhteći, jednog skitnicu koji je ležao skoro preko nje:

- Ovo ovde je zatvor?

- Pa jeste, ako nemaš isprave.

- Ali ja imam isprave, imam isprave - povika Elena.

- Onda je zbog droge? Ne! Tukla si se? Ne, ti si namamila k sebi nekog i pokrala ga? Ni to! Ali ako ništa nećeš da kažeš, ostavi me na miru, eh, pilibabo.

Neki se nasmejaše, neki nešto dobaciše na račun njenog ciganskog oblačenja. Ona sakri lice rukama i više ne progovori ni reči.

Oko dva sata, jedan policajac se pojavi na vratima. Jedan po jedan, uhapšeni su odlazili kod sekretara stanice. Ali bilo ih je mnogo. Dođe i podne a Elenu ne pozvaše.

- Ćekaćemo načisto bar do četiri sata - progundā skitnica.

Elena uzdrhta. Ćekanje se produžava, ta zbrka i užasna neizvesnost se nastavlja. Ona je imala groznicu i, ako njen stomak upropašćen pićem nije bio sposoban za glad, neka užasna žeđ joj je pekla grlo i usta. Ta vatra joj je prelazila na teme, na mozak. Ćinilo joj se da će umreti... .

Vrata se još jedanput otvoriše i policajac dade znak Eleni. Ona pođe za njim teturajući se, sasluša ne čuvši dosta uljudne prigovore člana policijske uprave, ne razumede o kakvoj sreći je hteo da govori i da je neko došao po nju.

Samo je klimala glavom i mrmljala:

- Hvala gospodine, hvala lepo.

Zatim, kao luda, odgurnuvši na ulazu stanice nekog muškarca u krznenom ogrtaču koji je izgledao kao da je čeka, potrča kod Vere.

- Mene su ... mene su - povika Elena.

I stropošta se u grčevima.

IX

Kiša je dobovala po prozorima sanatorijuma i to je bio jedini zvuk u sobi u kojoj su tri osobe, apsolutno mirne, posmatrale K Elenu kako spava. To je bilo, za dvadeset dana, njeno prvo spavanje. Do sada, bunilo i groznica činili su neprekidni tok života njenih dana i noći.

Natalija Borisovna dade znak dvojici muškaraca. Oni izadoše s njom iz sobe.

- Verujem da se, ovoga puta, stvarno, ne treba više bojati - reče Šuvalov.

Irtiš se okrete pa se prekrsti.

- Probudiće se vrlo slaba, ali svesna - nastavi lekar. - Poslednji trenutak još može biti opasan. Ona treba ponovo da stupi u vezu sa životom i uspomenama sasvim neprimetno. Ali što moram da vam to govorim, Natalija Borisovna? Vi ste bolji lekar za nju nego iko. Ja sam miran.

Na iznurenom licu Natalije Borisovne pojavi se izraz ustručavanja i molbe.

- Antone Ivaniću - poče ona, gledajući ga stidljivo.

- Da - reče Irtiš, sa usiljenim osmehom - neću ulaziti dok mi ne kažete.

On uzdahnu pa se obrati Šuvalovu:

- Razumeš li ti, Maksime, zašto je ja toliko plašim pa je u bunilu govorila samo o Vasjinom ocu i o meni?

- Ja vas ostavljam - promrmlja Natalija Borisovna.

Ona sede kraj uzglavlja svoje sestre i srećna, poče da prati ravnomerno disanje koje je lagano prolazilo kroz bezbojne usne. Kako je Lena lepo, čisto spavala. Više ništa na njoj nije podsećalo na Ciganku koja je urlala kad su je jedne večeri doveli u Neji i koju je Natalija Borisovna prepoznala samo po užasu koji ju je tada obuzeo.

„To je moje dete, jedino dete“, razmišljala je Natalija Borisovna.

U uglovima Eleninih očiju videle su se dve sasvim male sveže bore.

Nemir koji je neprestano mučio bolesnicu sprečio je Nataliju Borisovnu da ih uoči. Sada, kad se lice smirilo, one su se videle, kao ožiljci koji teško zarašćuju. Natalija Borisovna ih blago dotače prstom kao da je htela da izbriše poslednje tragove samrtničke borbe.

Od tog tako laganog dodira, Elenini očni kapci zatreperiše. Oči joj se polako otvoriše i nekoliko časaka ostadoše u mirovanju. Zatim se

malo-pomalo vraćala svest. Natalija Borisovna zaustavi dah.

Elena je dugo gledaše kao da joj je bilo potrebno da prepozna jednu po jednu crtu svoje sestre, da bi ih potom sjedinila u sebi i najzad im dala ime.

- Nataša.

To je bio veoma slabi uzdah, ali pun nekog beskrajnog otkrića.

- Šta! draga moja, mala moja, šta želiš - prošaputa Natalija Borisovna.

Elena je samo ponavljala:

- Nataša, Nataša, Nataša.

Izgledalo je da je to ime izgovoreno svaki put jače, osvetljavalo u mladoj ženi zone svesti koje su se širile iz sekunde u sekundu. Elena je posmatrala bele čaršave, bele zidove, beli nameštaj i, usred svega toga, belu Natašinu siluetu.

- Bolnica - promrmlja ona nabravši obrve. - Nije, zar ne?

Zatim srećnim glasom, koji joj je davala nova pobeda njenog pamćenja nad paklovima iz kojih je izlazila ona reče:

- Bolnica u kojoj si ti bolničarka.

- Tako je, Lenočka, vidiš kako sve postaje lako.

Elena s mukom podiže jednu ruku do lica i izgledaše zaprepašćena svojom mršavošću.

- Bila sam bolesna - upita.

- Ma ne, ma ne, samo si imala temperaturu. Ovde si jedino da se lepo odmoriš. To je sve.

Elena nastavi da gleda svoje smršale ruke na kojima su se jasno ocrtavale vene.

- Ogledalo - reče ona odjedanput.

- Zašto će ti, draga, zašto? Sačekaj malo. Zamaraš se.

- Ogledalo - ponovi Elena tako nervozno da je sestra poslušala.

Ali pre nego što joj je pružila ogledalo, Natalija Borisovna je još oklevala.

- Nemoj samo da se zaprepastiš - reče ona - najgore je prošlo.

Elena se za časak veoma začudi ugledavši lice koje joj se naglo ukaza. To nije bilo njeno lice. Ona nestrpljivo uze ogledalo iz sestrine ruke, i kao da je smatrala da je lažno, ispita ga detaljno. Zatim se naže nad njega. Ali neobičan dečak se vrati na površinu ogledala, sa

očima izgubljenim u modrim podočnjacima i naročito sa kratkim i pravim pramenovima na čelu.

- Pa šta mi je bilo? šta su mi uradili - povika Elena.

- Smiri se, draga, to je zbog toga što je morala da ti se obrije kosa. Znaš, ti shvataš, kao kad si imala tifusnu groznicu, sećaš se. Ali to nije ništa. Još će ti lepša kosa izrasti. Daj mi sad ogledalo.

- Čekaj, čekaj. Na koga ličim? Nemoj da me zbunjuješ. To je teško. O da, znam: na Vasju.

Elena zaječa.

- Neću više da vidim Alekseja Dmitriča sa onim njegovim novinama. On me ne prepoznaje ali to je još gore. Nataša, Nataša, ne puštaj ga da dođe.

Oteraj ga.

Natalija Borisovna poverova da bunilo opet počinje i pođe za časak prema ubrusu sa ledom koji je za vreme krize stavljala Eleni na čelo. Ali ona je zadržala uhvativši je za pojas mrmljajući:

- Ne, ne. On neće doći. Ja sam u bolnici a on ide samo u *San-Susi*.
... *San-Susi* ...

Ona više ništa ne reče i predade se razmišljanju zbog čega su joj se grčili opušteni mišići na licu. Kad je Natalija Borisovna, zabrinuta onim što se u sestri događa, pokušala da je zabavi nekim pitanjem ili da je pomiluje, Elena joj je davala znak svojom dečačkom glavom da bi je naterala da ćuti. S

vremena na vreme je nekoliko slogova, koje je jedva čujno šaputala, izražavalo predmet njenih nastojanja: Vera.. . flaše .. . romanse ... Stefan ... policijska stanica.

Ali nijednu od tih reči i imena nije izgovarala glasnije od prethodne ili naredne. To su bili samo elementi neke nejasne slike. Najzad Elena reče s užasom:

- *Pigal*.

Ona skrete izgubljeni pogled ka Nataliji Borisovnoj. Ali sestra je čvrsto zagrlila svojim nežnim rukama, pa joj reče sa tako živom sigurnošću:

- Gotovo je, Lenočka, budi mirna - da Elena klimnu glavom i ponovo zaspala.

Zatim uslediše najsrećniji dani u Eleninom životu. Ona je dopuštala da joj telo živi i zadovoljstvo da diše, jede i oseća kako joj krv struji

obuze je u potpunosti.

Ovaj blagotvorni predah trajao je za sve vreme oporavljanja. Zatim, jednog jutra, Šuvalov uđe kod nje.

- Dolazim da uživam što vidim da mi je pacijentkinja spasena - reče on. -

Imali smo sreće, Elena Borisovna, zaista. Cerebralna groznica kao što je bila vaša obično je manje milostiva. Mislim da ćete uskoro moći da ustajete. Jeste li zadovoljni?

Elena ne odgovori, ne usuđujući se da pogleda u svetle i prijateljske lekareve oči.

„Ja sam ovom čoveku govorila ti, lagala sam ga da bi me častio pićem“, ponavljala je ona u sebi sa sumornim užasom.

Ona se toliko vidljivo mučila da Šuvalov, pošto je uzaludno pokušavao da joj izvuče neku reč, izađe iz njene sobe.

Irtiš, koji ga je napolju čekao, upita:

- Pa dobro, Maksime?

Šuvalov ne mogade a da ne pokaže iznenađenje što je sad lošije izgledalo to lice koje je obično bilo savršeno mirno.

- Da, čini ti se kao da sam podetinjio - primeti Irtiš - ali ja gubim poverenje. Sve dok je bila tamo pijana i luda, ono što je mogla da kaže ili ništa

. .. Ali sada. .. Jesi li joj govorio o meni?

- Kako to misliš? Ona jedva podnosi moje prisustvo. Treba još čekati.

- Dobro, dobro, Maksime, ti si mudriji od mene što se zdravlja tiče, ali Elena Borisovna ipak treba da se odluči pre nego što prođe jedna nedelja. Svi moji poslovi zavise od njene reči. Kaži to njenoj sestri, Maksime, kaži. Ja ne mogu više ...

Sva nežnost i sva ljubav Natalije Borisovne nisu nikako uspele da povrate u Eleninom namučenom srcu sigurnost koja je do sada uticala na to da joj pogled bude miran i blistav. Neka strepnja ju je sada bila obuzela i nije joj davala mira. I ako je njeno telo koje je htelo da se ponovo rodi dobijalo svakoga dana u snazi i živosti, ona je zbog toga imala samo više slobode i vremena da pati od misli koje su je mučile.

Jednoga dana kad je jesenje sunce stidljivo sijalo, Natalija Borisovna predloži sestri da je obuče za njenu prvu šetnju. Elena

preblede.

- Treba dakle brzo da idem odavde - promrmlja ona.

- Ali šta ti pada na pamet, Lena. Tebi treba još mesec ili dva meseca oporavka. Šuvalov mi je to rekao a ti to i sama osećaš.

Elena malo počuta kao oklevajući, ali joj se učini da će, ako i dalje čuti, biti saučesnik u paktu koji nikako nije želela.

- Nataša - reče Elena nežno - znam dobro koliko ovde staje pansion. Da bih platila za Fedora, ja sam otišla na *Pigal*. Ko onda plaća moje troškove? Ne plaćaš ih ti, sirota moja Nataša, ni Šuvalov. Onda, to je... on ... zar ne ... lrtiš?

Ona je tiho i s mukom izgovorila ime tog čoveka čiji je uticaj osećala svuda, u toku poslednjih meseci: iza Stefana, iza Šuvalova, i na kraju iza svoje sestre.

Natalija Borisovna blago klimnu glavom.

Elena počuta za časak kao da se, najdublje u sebi, nadala nekom drugom čudotvornom odgovoru.

- Pa dobro, neću više da mislim na to - nastavi ona muklo. - Do sada sam bila neodgovorna i još od Šuvalovljeve posete, trebalo je da... ali nije važno.

Nataša, još danas, prelazim u tvoju sobu. Ti si još uvek u istoj sobi, mislim, tamo gore. A zatim, tražiću posao. Jer najzad - nastavi ona žešće - kakvo pravo imam na lrtiševu pomoć? I zašto si ti prihvatila da me on izdržava ovde? Hiljadu puta više bih volela običnu bolnicu od ovog duga.

- Slušaj, Lena, slušaj, preklinjem te, nemoj nipošto da se ljutiš - reče Natalija Borisovna. - Htela sam da ti o svemu tome govorim, kasnije, kad budeš ojačala. Anton Ivanič se bavi tobom jer... čekaj... nemoj da si nestrpljiva... evo, draga moja malena... on te voli, hoće da se oženi tobom.

- I ti si mogla da pomisliš . . .

- Nisam ništa, nisam uopšte ništa mislila. Pomislila sam na to da ću te negovati, da ćeš biti pored mene posle toliko dugog vremena.

- A šta sad misliš?

- Pa kako ti hoćeš, Lenočka, na tebi je. . .

- Zahvaljujem ti što mi ostavljaš, makar za to, slobodu postupaka - reče zajedljivo Elena.

Zatim, kad je u očima svoje sestre ugledala beskrajni jad, ona je uhvati za ruke, steže ih živo i nastavi, s puno strašne tuge:

- Oprosti mi, Nataša. Ti si uvek tako dobra prema meni, i ti si jedino biće na svetu pored koga se nisam osetila inferiorna, toliko me voliš. Samo ti ne možeš da razumeš kako je nesnosno da te prati hir mužika koji se obogatio, jer to jedino može biti hir - povika ona, sa suzama u glasu. - Tebe nisu neprestano špijunirali, ti nisi pokraj sebe videla čoveka koga voliš i koji ostaje uz tebe po naredbi drugog čoveka, i, najzad, nisu te pokupili kao bolesnu kučku da bi te kupili po najnižoj ceni. Irtiš me je pratio po tragu, on je dobro slutio da drugačije nisam mogla završiti... u ovakvoj situaciji on hoće da me prisili i da se pojavi kao spasilac pa da mi to naplaćuje čitavog života

...

Nataša, Nataša, kunem ti se da nisam više gorda. To je zaista prošlo. Ali ovo: ne, ne, makar i ponovo otpočela sa *Pigalom*. Ti treba da mu daš odgovor, zar ne? To je upravo njegov način da uvek pušta da drugi delaju. Hajde, hajde piši mu, daj neka mu se odnese pismo, neka što pre zna. Neću ni da dišem sve dok ti to ne budeš učinila.

Padalo je veće. Elena se spremala da prenese svoje stvarčice u mansardu Natalije Borisovne kad ona, sva uzbuđena, uđe. Elena odmah shvati njenu nameru i btede da je odbije. Međutim, posle nekoliko trenutaka savladavanja, ona reče:

- To ne mogu da mu odbijem, ali ostani sa mnom, Nataša.

Zatim, brzo, prekri šalom kosu koja je tek počinjala da raste.

Sa tim rustičnim ogrtačem i lepim čistim crtama, imala je tako rusko lice da se Irtiš zbuni.

- Ovako ste lepi - promrmlja on - prava žena iz našeg zavičaja.

- Sedite, molim vas, Antone Ivaniću - reče Elena.

Ona se začudi miru s kojim je to izgovorila. Očekujući Irtiša, bila je sva napeta kao da dolazi njen najgori neprijatelj. Ali evo kako se, kad ga je ugledala, njen strah i njeno zlopamćenje pretvaraju u neki čudni mir. Ona se nejasno seti da je, dva jedina puta kad se bila našla u lice s Irtišem, osetila to isto.

Tako prirodan čovek, tako jednostavan, sa tim širokim plećima koja su podsećala na dobru zemlju, ne bi mogao želeti da je ponižava, reče za sebe Elena. On nije bio sposoban za tako kompleksna, i u isti mah niska i prefinjena, osećanja. Ono što je želeo, on je to

iskreno želeo, bez senke i okolišanja. Samo, prevario se. To je sve. Ona zbog toga nije mogla da se ljuti na njega.

Sve ove misli i još mnoge druge i neko osećanje poverenja, odmora, lakoće življenja i prijateljstva, evo šta su Irtiševi gestovi za nekoliko trenutaka pobudili u Eleni. Povinjavajući se njenom pozivu, on je uzeo jednu stolicu, malo je izdigao i ostavio kao da hoće da se uvari u njenu stabilnost. Zatim je seo polako, temeljito. Svaki njegov pokret je nosio tragove neke opreznosti bez sitničavosti, neke snažne unutrašnje štednje koje su ostavljale na raspolaganju duboke rezerve za delovanje.

Toj snazi koja mu je bila svojstvena, pridružila se te večeri neka jedva primetna stidljivost, pomalo ublažavajući njegov oštri pogled. A ta je stidljivost, posebno, smirivala Elenu i ulivala joj poverenje. Ona vide da je, i pored sve pomoći koju joj je ovaj čovek pružao, ma koliko da je bila duboka i prljava bezdan odakle ju je izvukao, jača od njega, jer, prvi put u životu, možda, Irtiš dolazi da moli iako je unapred učtivo odbijen.

- Elena Borisovna, ja nisam mnogo vešt da kažem ono što osećam - počeo Irtiš - i svakako da vam o tome nikako ne bih govorio da nisam dobio pisamce od vaše sestre. Mislio sam da ćete mi učiniti čast da mi vi sami saopštite svoje odbijanje. Po načinu kako ste prema meni postupili, dobro sam video da vam nije bilo dovoljno da me prijateljski odbijete, to ne može niko ni od koga tražiti, već da prema meni gajite gnušanje i prezir. A to, ne prihvatam nikako, jer ni vi, ni ja, to ne zaslužujemo.

On malo zastade, pređe sudlanicom preko svojih suvih usana, namesti se u stolici pa nastavi:

- Mnogo sam razmišljao o vama, Elena Borisovna, i vidim da sam u svemu bio u pravu, sem u jednoj stvari: pagrešio sam što nisam bio tu. Tada ste vi poverovali da ja plaćam druge da me obaveste kad ću moći da vas uzmem kao krušku koja opada u jesen. Dobro, baš tu treba da se objasnimo.

Čim sam vas video, vi ste mi se dopali. To sam vam odmah rekao. Zašto? E, zašto je Anton Ivanič, koji nikad nije pomišljao da uzme ženu, hteo da se oženi kad je vas sreo? Pa dobro, biću iskren. Nikada se, kod nas, nisam družio sa ljudima iz vašeg društva.

- Oni bi me lepo primali kad sam bio bogat, ali ja to nisam hteo. Ja poznajem stvari i volim da sam na svom mestu. Samo evo, moje mesto nije više bilo sa onima odakle sam dolazio, ni sa ostalima, ni ovde, ni tamo, shvatate. Dobro. Onda, kad me Maksim doveo u vaše društvo za doček Nove godine, ja sam sebi rekao: „ *Više nema Rusije, više nema društva, može se videti.*” I kad utuvim u glavu neku ideju tanku kao konac, ona postaje čvrsta kao konopac i ne preseca se lako.

- Dobro sam video da me smatrate mužikom kakav i jesam. Samo evo, ja sam takođe video da je taj mužik ono što će vam biti najpotrebnije kad vas prođe gordost. Jer vi ste imali veliku gordost, Elena Borisovna, dozvolite mi da vam to kažem, ne ružnu, ne zlu, nego kao u sasvim mladog konja, sasvim toplu. A ja sam znao da život brzo stavlja uzde. Ali ono što nisam mogao da predvidim, to je da će uzde stezati tako grubo, i da će vas toliko povrediti, da ćete se posle stideti toga.

- Dobro. Video sam to onda kad sam došao u *Samovar* sa Stefanom Matvejičem. Tog dana sam vas mnogo žalio, jer je Stefan Matvejič čovek koji proždire duše. On uzima ono što mu je potrebno pa odlazi. Svako treba da stoji čvrsto na nogama da bi ga voleo bez opasnosti. Ali šta sam drugo mogao nego da odem? Prvo je trebalo da postanem bogat. Ja siromašan, to je kao balalajka bez struna. A posle, mislio sam, ako učestvujem u životu koji vi vodite, da ćete me mrzeti. Upravo sam se tu prevario. Trebalo je da ostanem i da vam pokažem da nisam veći svetac od ostalih i tad se vi ne biste stideli od mene i kad biste se umorili od umiranja, vi biste mi dali znak. Umesto toga, izgledalo je kao da vas nadgledam i da mirno vučem konce, kao dobri bog na nekom oblaku. Ja nisam hteo da povredim vašu gordost a naprotiv, izgazio sam je kao neki mužik. Ali, nikada, Elena Borisovna, nisam imao zlih misli protiv vas. Eto kako su se sve stvari desile.

Za vreme tog dugog pričanja, Irtiš nije menjao držanje: ruke su mu ostale spuštene na kolenima, a gornji deo tela, oslonjen na naslon stolice, nije se pomerio. A on je govorio jednoličnim glasom, pomalo pevajućim.

Elena nijednom ne pomisli da ga prekine a kad je završio, ona zbog toga pomalo zažali. Ovaj glas je smirivao u njoj svaki nemir, kao da

je, preko talasa, govorila mudrost prirodnih sila.

Zavlada tišina. Natalija Borisovna, koja je stajala po strani kraj prozora, požele da se stopi sa zavesama da njeno prisustvo ne bi omelo ništa od onoga što je trebalo da se dogodi.

- Dobro ste učinili što ste došli, Antone Ivaniču - reče najzad Elena.

- Dugujem vam veliku zahvalnost, i zadovoljna sam što to sad mogu da osećam.

Ona ućuta, ali on ostade u položaju nekoga ko još nešto očekuje. Kad Irtiš jasno shvati da ona ništa neće dodati, on skrete pogled pa, neutralnim, muklim tonom, kao da se radi o nevažnoj stvari, upita:

- A sad kad znate, vi niste pramenili mišljenje?

Neki beskrajni zamor iznenada ophrva Elenu. Imala je samo jednu želju: da što brže ode taj čovek, koji joj je ulivao duboku sigurnost i koji je u isto vreme zahtevao od nje odluku za koju je trebalo da dovodi u pitanje sav svoj život.

Ali on je, tvrdoglav, i na izgled miran, nastavljao:

- Ja ću učiniti ono što vi budete želeli, Elena Borisovna. Ako vam se bude dopadalo, ostaćemo u Parizu, jer ja mogu da kupim ovde zemlju pa da gradim kuće, to je posao koji umem da radim. Ili pak možemo da se vratimo na sever. Već imam plan: da stvorim jednu veliku farmu. Znam da se bavim zemljom i stokom. A svud unaokolo, smestiću sve momke koji su se mučili sa mnom. To bi bilo pravo rusko selo.

- Ne, ne, neću ja ništa - skoro povika Elena. - Neću više da viđam ljude niti da živim sa njima. Ja ne mogu, ja ne mogu nikoga da gledam u lice.

Irtiš klimnu glavom i za časak izgledaše isto toliko poražen kao i Elena.

- Vaš đavo vas je napustio - reče on - ali je ostavio drugog, još goreg.

Niko ništa ne može protiv njega. A šta ćete sad raditi?

- O! kakvog to značaja može imati! Nema dovoljno posluge, svakako ću naći neko mesto.

- Da, da, vidim. Da se najdublje zakopate. To vam treba. Onda, nek je sa srećom, Elena Borisovna. Neću vam reći da me lomite nadvoje, jer ja nisam od te građe, ali ipak . . .

On joj pruži ruku. Taj pokret ga podseti na poruku koju treba da joj preda.

- Zamalo da zaboravim - reče on. - Maksim, koji zna da vam je mučno da ga vidite, moli me da vam isporučim njegove oproštajne pozdrave.

- Šuvalov odlazi - upita Elena mahinalno.

- I to daleko, u Afriku, ispod ekvatora. Francuska vlada nudi tamo mesta našim lekarima. Na pet godina. Nije imao izbora.

- Kakvu sreću ima!

Irtiša kao da opeče ovaj povik.

- Pa onda - progundā on - budala sam što nisam pomislio na to.

On priđe Eleni pa reče glasno i odlučno:

- Eto šta sve rešava, Elena Borisovna. I za vas i za mene. Ja ću likvidirati svoje poslove, uzeću tamo neko gazdinstvo, bilo šta, uopšte ne brinite. Posao se sam kuva u mojim rukama. I nijedno belo lice na stotinu vrsta naokolo. Vi ćete biti kao na pustom ostrvu.

- Vi... vi ćete učiniti - mucala je Elena - ići ćete .. . bez ikakve potrebe ...

- He, sve dok to nije u rusku zemlju, šta mi je važno gde zabadam kočić!

Dakle, Elena Borisovna?

Mlada žena je bila sklopila oči. Videla je velike neobrađene prostore, ljude naivne i divlje, sunce koje proždire sve: travu, zemlju, uspomene. A Irtiš, miran, snažan, spokojan, i koji, za nju ...

Elena pomisli na *Pigal*, na nove borbe koje su je očekivale pa opet na onu vatrenu i pustu zemlju. Obuze je neka laka drhtavica.

Ona otvori oči, susrete se sa preklinjućim pogledom Natalije Borisovne pa upita nekim glasom koji kao da nije njen:

- Ti bi pošla s nama, Nataša? . . .

Davos, 25. maj 1927.

Table of Contents

PREDGOVOR

PRVI DEO PANSION MEZIRE

I

II

III

IV

V

VI

VII

VIII

DRUGI DEO PIGAL

I

II

III

IV

V

VI

VII

VIII

IX